

NELIDA MILANI

VOJNE ZGODBE



2007-2013 cooperazione territoriale europea
programma per la cooperazione
transfrontaliera

Italia-Slovenia

evropsko teritorialno sodelovanje
program Čezmejnjega sodelovanja
Slovenija-Italija



Investiamo nel
vostro futuro!

Naložba v vašo
prihodnost!

www.ita-slo.eu

Progetto cofinanziato dal Fondo europeo di
sviluppo regionale

Projekt sofinancira Evropski sklad
za regionalni razvoj



UNIONE ITALIANA
ITALIJANSKA UNIJA
TALIJANSKA UNIJA

Edizioni Unione Italiana
Založnik Italijanska unija

Nelida Milani

VOJNE ZGODBE

Traduzione/Prevod
Alenka Jovanovski

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.131.1(497.5)-32

MILANI Kruljac, Nelida

Vojne zgodbe / Nelida Milani ; prevedla Alenka Jovanovski ;
[prefazione Elis Deghenghi Olujić]. - Capodistria : Unione italiana,
2015. - (Collana Immaginaria terra = Zbirka Imaginarna dežela ; 3)

Prevod dela: Racconti di guerra

ISBN 978-961-93555-5-8

279290368

Racconti di guerra/Vojne zgodbe

TITOLO ORIGINALE/IZVIRNI NASLOV:

Racconti di guerra

© Nelida Milani, Casa editrice/Založba EDIT

AUTORE/AVTOR:

Nelida Milani

COLLANA/ZBIRKA:

“Immaginaria Terra”, 3/“Imaginarna dežela”, 3

TRADUZIONE IN SLOVENO/SLOVENSKI PREVOD:

KUD AAC Zrakogled, www.zrakogled.org

Alenka Jovanovski (traduzione del testo/prevod besedila)

Alferija Bržan (traduzione dei passaggi in dialetto/prevod narečnih odlomkov)

EDITORE/ZALOŽNIK: Unione Italiana/Italijanska unija

RESPONSABILE LEGALE DELLA PUBBLICAZIONE/ODGOVORNA OSEBA PUBLIKACIJE:

Maurizio Tremul

COMITATO DI REDAZIONE/UREDNIŠKI ODBOR:

Clio Diabaté, Maurizio Tremul, Sandro Vincoletto, Lea Skok

PREFAZIONE/PREDGOVOR:

prof.ssa/prof. dr. Elis Deghenghi Olujić

CORREZIONE BOZZE/LEKTORIRANJE:

Andreja Kalc

ALLESTIMENTO GRAFICO/GRAFIČNO OBLIKOVANJE:

David Francesconi, www.davidfrancesconi.eu

STAMPATO DA/TISK:

Schwartz Print, d.o.o.

EDIZIONE E TIRATURA/NAKLADA:

500 copie/izvodov

LUOGO E DATA DI STAMPA/KRAJ IN DATUM TISKA:

Capodistria, aprile 2015/Koper, april 2015

La presente pubblicazione è reperibile in formato elettronico ai seguenti indirizzi: www.jeziklingua.eu e www.unione-italiana.eu/Pričujoča publikacija je na voljo v elektronski obliki na spletnih straneh: www.jezik-lingua.eu in www.unione-italiana.eu.

Pubblicazione finanziata nell'ambito del Programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013, dal Fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali./ Projekt sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

Il contenuto della presente pubblicazione non rispecchia necessariamente le posizioni ufficiali dell'Unione Europea. La responsabilità del contenuto della pubblicazione appartiene all'Unione Italiana./Vsebina publikacije ne odraža nujno uradnega stališča Evropske unije. Za vsebino publikacije je odgovoren izključno avtor Italijanska unija.

Edizione slovena di “*Racconti di Guerra*” di Nelida Milani

Maurizio Tremul

Il linguaggio racconta la realtà, a sua volta ne viene modificato dall'intrecciarsi delle vicende, e nel rappresentarle le modella e le modifica. Narra la verità e la menzogna, quelle vere e quelle credute tali, o quelle che così si vogliono far credere. Il linguaggio trasforma l'una nell'altra e viceversa; determina il succedersi dei fatti, produce realtà vissuta. Le parole deflagrano, le parole creano. È con il linguaggio, con la perfidia sapiente di intessere le parole, che menti oscure dallo sguardo ammaliante manipolano folle che si credono (sono) persone, asservendole alla smisurata fame di potere, sesso e denaro di chi un'idolatra icona ha fatto di se stesso; per loro solo *merce e mezzo* per giungere all'abietto scopo, è la gente. Ma quelle medesime parole combinate in altre formule sapienti, offrono speranze, propongono visioni che spronano all'azione, proiettano lo sguardo, la mente e il cuore oltre l'orizzonte, per nuovi-vecchi sogni di giustizia, di fraternità, di solidarietà, pace, amore.

Scrittura quale straordinario strumento di riflessione, di acquisizione di consapevolezza e di sapere, di quel pensare a cui sembra siamo sempre più spesso indotti a rinunciare per seguire vacue mode nella frenetica vita contemporanea che ci propone falsi problemi e ingannevoli miti. Come quelli che hanno sconvolto l'ex Jugoslavia – e che continuano a pervadere il mondo in una pulsione inarrestabile di morte e odio, distruzione e dolore – narrati da Nelida nei suoi *Racconti di guerra*. Diventano, questi, anche occasione per soffermarsi sul dramma vissuto dalle popolazioni dell'Istria nel '900 che ne ha inciso profondamente l'esistenza, più radicalmente di qualsiasi pestilenza, guerra o invasione dei secoli passati. Ma il volume racchiude anche un racconto che appare come una tenue fiammella, una luce trepida in lontananza, di salvezza, ... di libertà ... bellezza ...

Grazie al Progetto *JezikLingua* potremo offrire al lettore sloveno alcune tra le pagine più belle della ricca e poco conosciuta letteratura della Comunità Nazionale Italiana in Slovenia e Croazia, di cui Nelida Milani rappresenta indubbiamente una delle voci narrative più emblematiche e conosciute dell'istrianità. Con la sua opera, pertanto, si arricchisce la collana letteraria dell'Unione Italiana, “*Immaginaria Terra*”, pensata proprio per dare organicità a un'operazione culturale tesa soprattutto a sollecitare, a coinvolgere,

Slovenska izdaja *Vojnih zgodb* Nelide Milani

Maurizio Tremul

Jezik pripoveduje o resničnosti, obenem pa ga ta preoblikuje s prepletanjem dogodkov, a ko jih jezik prikazuje, jih prav tako pregnete in preoblikuje. Pripoveduje o resnici in o laži, o tem, kar sta, kar verjamemo, da sta, ter o tem, kar se kaže kot ena ali druga. Jezik preobraža resnico v laž in obratno; določa zaporedje dogodkov, proizvaja doživeto resničnost. Besede izbruhnejo, besede ustvarjajo. In prav s pomočjo jezika, zahrbtno večšine tkanja besed, mračni umi z zapeljivimi pogledi manipulirajo z množicami (ki verjamejo, da jih sestavljajo posamezniki), podrejajo jih brezmejni lakoti po oblasti, spolnosti in denarju tistih, ki so iz sebe naredili ikone, predmet čaščenja; zanje so ljudje samo *blago* in *sredstvo*, da bi dosegli svoje nizkotne namene. Toda prav iste besede, večče sestavljene v drugačne obrazce, budijo upanja, ponujajo vizije, ki spodbujajo k delovanju in ponesejo pogled, duha in srce onstran obzorja, da bi zaživele nove/stare sanje o pravičnosti, bratstvu, solidarnosti, miru, ljubezni.

Pisava je izjemno sredstvo refleksije, pridobivanja zavesti in vednosti, tistega mišljenja, glede katerega (tako se zdi) nas vse pogosteje napeljujejo, da bi se mu odpovedali in v zameno sledili jalovim modam nemirnega sodobnega življenja, ki nam ponuja lažne probleme in varljive mite. Kakor denimo tiste, ki so pretresli nekdanjo Jugoslavijo – in ki še vedno preplavljajo svet z neustavljivim gonom smrti in sovraštva, uničenja in bolečine – in o katerih pripoveduje Nelida Milani v *Vojnih zgodbah*. Tukaj imamo tudi priložnost, da se ustavimo ob drami, ki jo je v 20. stoletju preživljalo istrsko prebivalstvo in je globoko zaznamovala njegov obstoj – mnogo koreniteje od katere koli epidemije, vojne ali vpada v preteklih stoletjih. Toda v knjigi najdemo tudi zgodbo, ki se zdi kakor šibak plamenček, trepetajoča luč v daljavi, ki obeta rešitev ... svobodo ... lepoto ...

Po zaslugi projekta *JezikLingua* lahko slovenskim bralcem predstavimo nekaj najvidnejših del iz bogate in v slovenskem prostoru slabo poznane književnosti italijanske narodne skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem, znotraj katere Nelida Milani nedvomno spada med najbolj izstopajoče in prepoznavne pripovedne glasove istrstva. Njena knjiga bo tako obogatila literarno zbirko *Imaginarna dežela*, ki smo jo v okviru Italijanske unije

a sensibilizzare, a trasportare l'interessato lettore in un mondo affascinante quasi parallelo, a lungo ignorato o sotterrato da un cumulo di pregiudizi, quello della cultura pulsante e in continuo rinnovamento degli Italiani autoctoni dell'Istria e del Quarnero, parte integrante del panorama letterario italiano – formato da tante letterature regionali di cui la nostra ne costituisce indubbiamente un tassello rilevante –, ma anche di quello della Slovenia e della Croazia moderne. Un patrimonio che partecipando ad arricchire la produzione artistica della Slovenia andrebbe adeguatamente valorizzato e conosciuto.

Ringraziamo la casa editrice EDIT e l'autrice, Nelida Milani per averci ceduto gratuitamente i diritti di traduzione e stampa del volume di racconti che sarà diffuso senza scopo di lucro.

zasnovali prav zato, da bi zaokrožili kulturno pobudo, katere namen je zlasti spodbuditi, pritegniti in ozavestiti zainteresiranega bralca ter ga ponesti v mikaven, skorajda vzporeden svet, ki je bil dolgo prezrt ali zastrt s kopico predsodkov. To je svet živahne in nenehno prenavljajoče se kulture avtohtonih Italijanov iz Istre in Kvarnerja, ki bistveno dopolnjuje podobo italijanskega literarnega sveta, sestavljenega iz mnogih regionalnih literatur, med katerimi je naša vsekakor pomemben člen: na podoben način dopolnjuje tudi literarno panoramo sodobne Slovenije in Hrvaške. Bogastvo naše književnosti, ki prispeva k večji pestrosti umetniškega ustvarjanja v Sloveniji, je treba ustrezno ovrednotiti in spoznavati.

Zahvaljujemo se založbi EDIT in Nelidi Milani, ki sta nam brezplačno odstopili avtorske pravice za natis slovenskega prevoda te zbirke kratke proze, ki bo prav tako dostopna brezplačno.

Prefazione

Elis Deghenghi Olujić

Studiosa di linguistica, professoressa emerita dell'Università Juraj Dobrila di Pola, saggista e scrittrice affermata anche a livello internazionale, Nelida Milani Kruljac (Nelida Milani quando firma le opere di narrativa) è figura tra le più autorevoli della Comunità Nazionale Italiana di Croazia e Slovenia e la voce più alta della letteratura italiana dell'Istro-quarnerino. È nata nel 1939 a Pola, dove tuttora risiede. Fino al pensionamento è stata stimata docente di discipline linguistiche presso il Dipartimento di Italianistica dell'Ateneo polese. Ha pubblicato numerosi saggi scientifici incentrati sulla competenza comunicativa nei bambini bilingui, il campo privilegiato del suo interesse di studiosa. I risultati della ricerca sulle lingue e sulle culture in contatto nella società multietnica istriana sono stati pubblicati nell'ampio studio *La Comunità Italiana in Istria e a Fiume tra bilinguismo e diglossia*, edito nel 1990 dal Centro di Ricerche Storiche di Rovigno come primo volume della collana ETNIA, e in numerosi saggi pubblicati in riviste specialistiche e miscellanee. Ha collaborato e collabora tuttora a tutte le pubblicazioni della Comunità Nazionale Italiana: il quotidiano «La Voce del Popolo», sulle cui pagine leggiamo le sue puntuali recensioni, il quindicinale «Panorama» e la rivista di cultura «La Battana», della quale è stata redattore responsabile dal 1989 al 1999. Durante la sua conduzione ha conferito al periodico un'impronta personale, ha curato l'ambito letterario e sollecitato la collaborazione con gli intellettuali della regione e d'oltre confine. È approdata alla letteratura in età matura partecipando per la prima volta al Concorso d'Arte e di Cultura «Istria Nobilissima» nel 1987 con *Insomnia... e altri*. Chiarendo le ragioni di questo ritardo, nella *Prefazione a Lovo slossol/Trulo jaje* Ezio Mestrovich ha scritto: «Veramente Nelida Milani una spiegazione ce l'avrebbe: il piccolo cabotaggio esercitato a lungo nelle paludi stagnanti del dialetto; la successiva scoperta del mare linguistico croato, su cui però poteva viaggiare soltanto come passeggera. Solo più tardi, dopo averne subito a lungo la soggezione, la scoperta e la padronanza delle rotte dell'italiano». Il passo chiarisce lo sforzo compiuto dall'autrice per diventare padrona della lingua, per liberarsi da quella sensazione di insicurezza e di "inadeguatezza" tipica di chi vive in una realtà decontestualizzata. Con *Impercettibili passaggi* si è affermata quale "voce narrativa" di Pola, delle sue vicende passate e recenti, e della sua complessità. Le ragioni dell'originalità e dell'importanza di questo racconto, nel quale è sperimentata con grande accortezza la tecnica del monologo interiore, non sono solo nella sua tessitura di pensiero, ma anche nella qualità dell'impianto linguistico, che si sostanzia di

Predgovor

Elis Deghenghi Olujić

Jezikoslovka, zaslužna profesorica puljske Univerze Juraj Dobrila in mednarodno uveljavljena esejistka in pisateljica Nelida Milani Kruljac (literarna dela podpisuje zgolj kot Nelida Milani) je ena od najizrazitejših osebnosti Italijanske narodne skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem ter najvidnejša predstavnica istrsko-kvarnerske književnosti v italijanščini. Rodila se je leta 1939 v Pulju, kjer še vedno živi. Do upokojitve je predavala jezikoslovne vede na oddelku za italijanistiko puljske univerze. Objavila je številne znanstvene razprave o komunikacijski kompetenci pri dvojezičnih otrokih, kar je glavni predmet njenega strokovnega interesa. O rezultatih raziskovanja jezikov in kultur v stiku znotraj večetnične istrske družbe priča njena obsesna razprava *La Comunità Italiana in Istria e a Fiume tra diglossia e bilinguismo (Italijanska skupnost v Istri in na Reki med diglosijo in dvojezičnostjo)*, ki jo je leta 1990 izdal rovinjski Centro di ricerche storiche kot prvo delo v zbirki ETNIA, pa tudi mnoga druga besedila, objavljena v specializiranih revijah in zbornikih. Ves čas je sodelovala in še sodeluje tudi z vsemi tiskanimi mediji Italijanske narodne skupnosti, kot so dnevnik *La Voce del popolo*, kjer beremo njene tehtne recenzije, štirinajstdnevnik *Panorama* in kulturna revija *La Battana*, katere odgovorna urednica je bila med letoma 1989 in 1999. Njeno urednikovanje je reviji dalo svojski pečat, skrbela je za kakovost literarnih prispevkov in spodbujala sodelovanje z intelektualci iz celotne istrske regije in onstran njenih meja. Sama pa je začela pisati literaturo v zrelih letih; 1987 je prvič sodelovala na natečaju Istria Nobilissima z besedilom *Insomnia... e altri (Nespečnost ... in drugi)*. Razloge za to "zamudo" pojasnjuje Ezio Mestrovich v predgovoru k dvojezični zbirki kratke proze *L'ovo slossol/Trulo jaje (Gnilo jajce)*: "Resnici na ljubo pri Nelidi Milani obstaja razlaga, zakaj je bilo tako: dolgotrajno zastajanje v močvarah dialekta; kasnejše odkritje hrvaškega jezikovnega morja, po katerem pa je lahko plula samo kot potnica. Šele zatem je odkrila in osvojila plovne poti italijanščine, ki ji je dolgo zbužala strahospoštovanje." Ta odlomek osvetljuje napor, ki ga je vložila avtorica, da bi zavladala nad jezikom, da bi se otresla tistega občutka negotovosti in "neprimernosti", značilnega za vse, ki živijo izven matičnega okolja. Z *Neopaznimi prehodi* se je Nelida Milani uveljavila kot "pripovedni glas" Pulja, preteklih in nedavnih dogodkov v tem mestu, njegove večplastnosti. Izvirnosti in pomena omenjene zgodbe, v kateri avtorica zelo premišljeno preizkuša tehniko notranjega monologa, ne prepoznavamo zgolj v njeni idejni domišljenosti, temveč tudi v kakovostni jezikovni zasnovi, ki udejanja izviren in funkcionalen preplet knjižne govo-

un originale e funzionale intarsio di lingua letteraria e di espressioni dialettali istrovenete. Ma le ragioni della singolarità di questo racconto vanno ricercate anche nella lucida riflessione sull'importanza che assume la lingua nella vita dell'individuo e nella presa di coscienza del significato che hanno le parole, scritte o pronunciate che siano: «Le parole sono irreversibili», pensa la protagonista, *alter ego* dell'autrice, a un certo punto della storia, e conclude: «questa è la loro fatalità». Le parole «non si limitano a rivelare lo spazio, ma devono conquistarlo, ciascuno lo conquista con le proprie parole, nella maniera che gli è propria e congeniale». La lingua, dunque, di cui la Milani si occupa da studiosa, sta al centro della sua limpida riflessione in questo racconto di nitida ambientazione proprio per la scelta di un codice linguistico che rispecchia la microcomunità: «la storia è solo un involucro», scrive l'autrice, «ma noi ci abbiamo messo dentro le parole per pensare, un'imprevedibile orma umana in un deserto, le idee si inchiodano con le parole e ci indicano l'immagine di noi stessi. E pensare è una funzione umana cui abbiamo abdicato, perché teniamo la lingua a mezzo servizio». Invece, suggerisce la Milani, la padronanza della lingua è fondamentale per poter «viaggiare con le parole, raccontare con le parole la gioia e la tristezza che ci coviamo dentro, ogni azione condotta con il cuore che trema, l'intelligenza di noi. Non fa niente se non è aderente al reale». Il passo è esemplificativo della fiducia nella forza della parola e della fede nella potenza della scrittura, che hanno spinto l'autrice ad armarsi dell'unica arma che possiamo tollerare: la penna. Crediamo che, in un momento della vita, per la Milani la scrittura sia diventata irrinunciabile, come un'urgenza e un dovere ai quali non poteva sottrarsi. La scrittura per lei è diventata un angolo in cui rifugiarsi, un universo dai confini protetti, uno specchio in cui riflettere la vita propria e altrui, un modo per recuperare la memoria, individuale e collettiva e, infine, l'unico modo possibile per «(ri)conquistare» lo spazio (profondamente cambiato) in cui vivere. Ed è stata una fortuna perché quest'autrice eclettica, dotata di una limpida intelligenza, di grande sensibilità e di una benevola ironia, ci ha regalato pagine fondamentali in cui si affrontano i temi fondativi e pervasivi del destino inquieto, tortuoso e tormentato di un'intera comunità, e si materializzano le immagini forti di un passato e di un presente che albergano dentro l'autrice e dentro di noi.

Dopo la prima prova del 1987, superata con successo, dal 1988 al 1991 ha partecipato con regolarità a «Istria Nobilissima» con i racconti: *La partita* (1988), *Impercettibili passaggi* (1989), *Una valigia di cartone* (1990) e *Tempo di primavera* (1991). I racconti, prima ospitati sulle pagine delle *Antologie* delle opere premiate alla manifestazione principe della Comunità Nazionale Italiana, hanno ricevuto la meritata attenzione di un pubblico più vasto nel 1991, con la pubblicazione da parte della Casa editrice Sellerio di Palermo di

rice in istrobeneških dialektizmov. Razlog za izjemnost *Neopaznih prehodov* gre iskati tudi v lucidni refleksiji važne vloge, ki jo zadobi jezik v življenju posameznika, in v zavedanju pomena, ki ga imajo besede, naj bodo zapisane ali izrečene: "Besede so nepovratne," v nekem trenutku zgodbe razmišlja protagonistka, avtoričin *alter ego*, in zaključuje, "v tem je njihova usodnost". Besede "ne samo, da razkrivajo prostor, temveč ga morajo osvojiti, vsakdo ga osvoji z lastnimi besedami, na način, ki mu najbolj pritiče in pristoji." Jezik, s katerim se Nelida Milani ukvarja kot znanstvenica, je torej v *Neopaznih prehodih* v jedru njene pronicljive refleksije, ta pa je umeščena v prepoznavno okolje ravno prek izbire jezikovnega koda, ki zrcali mikroskupnost: "/.../ zgodba je samo ovoj," piše avtorica, "ampak mi smo vanjo vnesli besede, da bi bil možen razmislek, nepredvidljiva sled človeka v puščavi, ideje so prikovane na besede, kažejo pa našo lastno podobo. In razmišljanje je človeška funkcija, ki smo se ji odrekli, ker naš jezik ne deluje s polno močjo." Nelida Milani pa še opozarja, da je obvladovanje jezika bistveno, če želimo "potovati z besedami, pripovedovati z besedami o sreči in žalosti, ki ju gojimo v sebi, o vsakem dejanju, ki ga izpeljemo s trepetajočim srcem, o naši pameti. Nič hudega ni, če se ne prilega resničnosti." Pasus je zgleden primer zaupanja oziroma vere v moč besede in pisanja, kar je razlog, da se je avtorica oborožila z edinim orožjem, ki se nam zdi dopustno: s peresom. Menimo, da je za Nelido Milani v nekem življenjskem trenutku pisanje postalo nenadomestljivo, kakor nuja in dolžnost, ki se jima pač ni mogla izogniti. Pisanje je zanjo postalo zatočišče, svet z zaščitnimi mejami, ogledalo, v katerem se lahko zrcali lastno in tuje življenje, način, kako si povrniti individualno in kolektivno memorijo, nazadnje pa tudi edini možni način, kako "(znova) osvojiti" (globoko spremenjeni) prostor, kjer se da živeti. In še sreča, da je bilo tako, kajti ta večstranska avtorica, ki jo odlikujejo bister um, izostrena občutljivost in dobrohotna ironija, je ustvarila temeljna dela, v katerih se sooča s ključnimi in vseprežemajočimi temami nemirne, zamotane in negotove usode celotne skupnosti ter izrisuje močne podobe preteklosti in sedanosti, ki domujejo v njej in v nas.

Po uspešno opravljenem prvem preizkusu 1987 je Nelida Milani med letoma 1988 in 1991 redno sodelovala na natečaju Istra Nobilissima z zgodbami: *La partita* (*Tekma*, 1988), *Impercetibili passaggi* (*Neopazni prehodi*, 1989), *Una valigia di cartone* (*Kartonasti kovček*, 1990), *Tempo di primavera* (*Čas pomladi*, 1991). Zgodbe so bile sprva objavljene v antologijah nagrajenih del z natečaja, zaslužene pozornosti v širši javnosti pa so bile deležne leta 1991, ko je pri založbi Sellerio iz Palermo izšla knjiga *Una valigia di cartone* in 1992 prejela tudi nagrado Mondello za prvenec. Leta 1996 je v sozaložništvu založb

Una valigia di cartone, che nel 1992 ha vinto il Premio Mondello per l'opera prima. È del 1996 la raccolta di racconti *L'ovo slossol/Trulo jaje*. Pubblicata in edizione bilingue italo/croata dalla Durieux di Zagabria e l'EDIT di Fiume, la raccolta contiene alcuni tra i racconti più rappresentativi dell'autrice polesana. Nel 1998 è uscito il pluripremiato romanzo *Bora*, edito dalla Frassinelli di Milano, di cui è coautrice con Anna Maria Mori, nota scrittrice, publicista e giornalista di «la Repubblica». Nel 2006 nella collana «Istra kroz stoljeća» (L'Istria attraverso i secoli) è stata pubblicata la raccolta di racconti in lingua croata *Nezamjetne prolaznosti*. Del 2007 è *Crinale estremo*, una raccolta di tredici racconti prefata da Gianna Dallemulle Ausenak, pubblicata dall'EDIT di Fiume quale decimo volume della collana «Altre lettere italiane». Nel 2008, nella collana «Passaggi. Autori italiani dell'Alto Adriatico», curata da Francesco Cenetempo e Silvio Forza, edita dal Ramo d'Oro Editore di Trieste e dall'EDIT di Fiume, è stata pubblicata la raccolta *Racconti di guerra*, introdotta dalla prefazione di Gabriella Musetti. Nel 2004 Nelida Milani Kruljac è stata nominata Commendatore dell'Ordine della Stella della solidarietà italiana dal presidente della Repubblica Italiana, Carlo Azeglio Ciampi.

Sin dalle prime partecipazioni al Concorso d'Arte e Cultura «Istria Nobilissima», di cui è stata più volte vincitrice, l'autrice polesana si è fatta notare per «l'indiscutibile validità di un messaggio nuovo, non più ancorato a vecchi e sorpassati schematismi postneorealistici, ma tutto calato alla ricerca di una lingua moderna, duttile, per certi versi provocatoria, ma perfettamente e compiutamente sintonizzata su lunghezze d'onda considerate sino a ieri l'altro «off limits», e conseguentemente nuove, inusitate, affascinanti e cattivanti» (Antonio Pellizzer, *Voci nostre*, EDIT, Fiume, 1993). L'espressionismo linguistico, puntualmente evidenziato da Pellizzer nel passo citato, si manifesta nell'inconfondibile intreccio di lingua italiana e di dialetto istroveneto (polesano), di termini di derivazione croata e di parole tratte dal dialetto ciakavo, e riflette compiutamente la realtà pluriethnica e pluriculturale di Pola e dell'Istria. Il risultato è una scrittura che è la manifestazione più evidente di una straordinaria perizia stilistica, che in molte prove rasenta il virtuosismo. Quello della Milani è un chiaro esempio di come l'abilità di creare vita con le parole sia essenzialmente un dono. È certamente un'abilità che si può perfezionare nel tempo, ma questo succede solo se questo talento lo si possiede già in partenza, come un dono di madre natura, se si ha una disposizione naturale per la scrittura e un bisogno istintivo di raccontare e di raccontarsi.

Per Nelida Milani il racconto rappresenta la misura ideale. Lo confermano tutte le prove narrative finora prodotte ed anche le dodici inserite nei *Racconti di guerra*. La forma breve le consente di misurarsi con la scrittura, di fabbricarsi una lingua inconfondibile, di trovare una propria voce, di manifestare una

Durieux iz Zagreba in EDIT z Reke izšla dvojezična (italijansko-hrvaška) zbirka kratke proze *L'ovo slossa/Trulo jaje*, v kateri najdemo nekatere izmed najbolj reprezentativnih zgodb puljske pisateljice. Leta 1998 je pri torinski založbi Frassinelli izšel večkrat nagradjeni roman *Bora (Burja)*, ki ga je Nelida Milani napisala skupaj z Anno Mario Mori, znano pisateljico, publicistko in novinarko časopisa *La Repubblica*. Leta 2006 je v zbirki *Istra kroz stoljeća (Istra skozi stoletja)* puljskega založnika Čakavski sabor objavila izbor kratke proze v hrvaškem prevodu pod naslovom *Nezamjetne prolaznosti (Neopazni prehodi)*; leta 2007 pa je kot deseta knjiga v zbirki *Altre lettere italiane (Druga italijanska književnost)* založbe EDIT, s predgovorom Gianne Dallemulle Aussenak, izšla njena zbirka trinajstih kratkih zgodb *Crinale estremo (Skraini rob grebena)*; slovenski prevod Gašper Malej, izšlo v sozaložništvu Društva 2000 in KUD AAC Zrakogled 2011). Leta 2008 pa je Nelida Milani pri tržaški založbi Il Ramo d'oro (in v sozaložništvu EDIT-a) v zbirki *Passaggi. Autori italiani dell'Alto Adriatico (Prehodi. Italijanski avtorji iz severnega Jadrana)*, ki jo urejata Francesco Cenetiempo in Silvio Forza, objavila še pričujočo zbirko *Racconti di guerra (Vojne zgodbe)* s predgovorom Gabrielle Musetti. Leta 2004 je predsednik Republike Italije Carlo Azeglio Ciampi podelil Nelidi Milani Kruljac častni naziv Komendnik Reda zvezde italijanske solidarnosti.

Že od začetnih sodelovanj na natečaju Istra Nobilissima, kjer je večkrat prejela prvo nagrado, puljska avtorica zbuja pozornost zaradi "nesporne veljave novega sporočila, ki se ne veže več na stare in preživete oblike post-in neorealistične shematičnosti, temveč se scela spušča v iskanje moderne, prožne govorice, ki je do neke mere provokativna, vendar popolnoma in dokončno uglašena s frekvencami, ki so še do nedavnega veljale za *off limits* in so posledično nove, nevsakdanje, privlačne in vabljive." (Antonio Pellizzer, *Voci nostre*, EDIT, Reka 1993) Jezikovna ekspresivnost, na katero smiselno opozarja Pellizzer v navedenem citatu ter se kaže v svojskem prepletanju knjižne italijanščine in istrobeneškega (puljskega) dialekta, leksemov hrvaškega izvora in izrazov iz čakavskega dialekta, natančno zrcali večetnično in večkulturno stvarnost Pulja in Istre. Rezultat je pisava, ki kar najbolj zgovorno razkriva izjemno slogovno mojstrstvo in se pogostoma približuje virtuoznosti. Pri Nelidi Milani gre za jasen zgled, kako je večšina ustvarjanja življenja z besedami v temelju dar. To večino je vsekakor mogoče izpopolnjevati skozi čas, kar pa se lahko dogodi le, če je človeku že spočetka dan ta talent, kakor darilo matere narave, če ima v sebi nagnjenje do pisanja in notranjo potrebo po pripovedovanju in izpovedovanju.

Nelidi Milani najbolj ustreza forma kratke zgodbe. To potrjuje ves njen dosednji pripovedni opus in tudi dvanajst besedil iz *Vojnih zgodb*. Kratka forma ji omogoča, da preizkuša možnosti pisave, izoblikuje značilen jezik,

personalità espressiva unica, di crearsi uno stile originale e inimitabile: «Nello spazio prodigioso dello stile la prigionia del finito cessa, ci si sente liberi», sentenza la voce narrante de *La partita*, l'ultimo dei dodici *Racconti di guerra*. È una esplicita dichiarazione programmatica, una frase essenziale per capire l'idea guida dell'autrice. L'esercizio costante della scrittura, la cura puntuale della lingua e il continuo perfezionamento dello stile, perché i contenuti senza forma per lei sono inconcepibili, rappresentano per la Milani le regole imprescindibili da seguire per ritagliarsi e guadagnarsi uno spazio autonomo nel grande mare della Letteratura. La lingua, in particolare, che sta al centro dell'interesse della Milani studiosa, è oggetto di riflessione in molti tra i *Racconti di guerra*. Ad esempio in *La prova del sangue*, un racconto surreale allucinante e straziante, scritto in forma di diario, che narra le tappe del progressivo annullamento cui è sottoposto un ragazzo colpevole d'aver sangue misto nelle vene. Uno «stigma negativo», secondo la dottoressa che lo ha in cura, che va estirpato con ripetute trasfusioni che alla fine ne provocano la morte. Esse hanno lo scopo di ripulire quel sangue impuro e cancellare dalla sua memoria la lingua della madre, una parte della sua identità: per la dottoressa una lingua vale l'altra, «è un insieme di segni, questi o quelli, è indifferente». Sappiamo che non è così. Ne *La partita*, invece, una gita a Firenze del liceale protagonista del racconto, aspirante scrittore e *alter ego* dell'autrice, è pretesto per vivisezionare con lucidità la situazione politico-linguistica istro-fumana dei primi anni Ottanta dello scorso secolo. Ancora, in *Strani bambini*, alcuni piccoli profughi bosniaci, vittime della recente guerra nei Balcani che ha sradicato l'abitudine alla convivenza, la consuetudine alla mescolanza e al meticcio culturale, religioso e umano, sconvolgono la protagonista con le loro lacune linguistiche e con le loro deformazioni della struttura del pensiero. Per la Milani/linguista il dialogo con quei bambini è un'opportunità per verificare la tenuta della regola secondo la quale l'essere umano dà forma al mondo attraverso il linguaggio, nominando le cose e strutturandole, tramite la sintassi, in una gerarchia. Ma più che da quel «mondo ribaltato» che quei poveri bambini hanno nella testa, la Milani/donna resta folgorata e spiazzata dall'orrore, dalla bestialità e dalla follia della guerra che emergono, con maggior forza, proprio da quei discorsi sconclusionati e apparentemente senza senso dei bambini, una guerra che viene individuata e rappresentata come una grande ferita entropica, una degradazione del genere umano che produce nient'altro che vittime, distruzione e indicibili sofferenze. Come in *Agnus Dei*, un commovente *flash back* di un adolescente bosniaco profugo a Pola, spettatore e vittima innocente di atrocità e prigioniero di un autismo che non può essere abbattuto dalla psicologa che lo ha in cura, anche in *Strani bambini*, un racconto straripante di emozioni, di passi dolenti e allucinanti, Nelida Milani dà voce all'infanzia, ai più deboli

odkrije lastni glas, pokaže samosvoj osebnostni izraz, si ustvari izviren in neposnemljiv slog: “[V] čudežnem prostoru stila preneha zaslužjenost s končnostjo, počutimo se svobodni,” ugotavlja pripovedovalec *Tekme*, zadnje izmed dvanajstih *Vojnih zgodb*. To je eksplicitna programska izjava, ključna misel za razumevanje avtoričine vodilne ideje. Vztrajno posvečanje pisanju, vestna skrb za jezik in nenehno izpopolnjevanje sloga (kajti vez med vsebinami in formo je neločljiva) so za Nelido Milani temeljna pravila, ki se jih mora držati, da bi si ustvarila in priborila avtonomen prostor, nekakšen “otok” v velikem morju literature. Posebej jezik, ki je tudi v ospredju pisateljičinega znanstvenega interesa, je predmet refleksije v več besedilih iz *Vojnih zgodb*. Na primer v *Preizkusih s krvjo*, nadrealistični, osupljivi in presunljivi zgodbi, napisani v obliki dnevnika, ki pripoveduje o fazah postopnega izničevanja, katerega žrtev je deček, kriv le tega, da mu po žilah teče mešana kri. To “negativno stigmo”, kakor se izrazi doktorica, ki ga zdravi, je treba izkoreniniti z večkratnimi transfuzijami, ki nazadnje povzročijo dečkovo smrt. Namen transfuzij je prečistiti tisto nečisto kri in izbrisati iz dečkovega spomina materni jezik, ki je del njegove identitete: za zdravnico “[e]n jezik velja enako kot kateri koli drug, samo skupek znakov je, in popolnoma nebitveno je, če gre za te ali kakšne druge znake.” Vemo pa, da ni tako. V *Tekmi*, denimo, je izlet v Firence – kamor se odpravi protagonist zgodbe in obenem avtoričin *alter ego*, srednješolec, ki si želi postati pisatelj – povod za lucidno razčlemba političnega in jezikovnega stanja v Istri in na Reki v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. V *Čudaških otrocih* pa nekaj begunskih otrok iz Bosne, žrtev nedavne balkanske vojne, ki je izkoreninila ustaljeno sožitje, običaje kulturnega, verskega in medčloveškega zlivanja ter mešanja, pretrese protagonistko, ki prisluhne jezikovnim vrzelim in deformacijam v ustroju njihovega mišljenja. Za Nelido Milani kot jezikoslovko je dialog s temi otroki priložnost, da preveri veljavnost pravila, po katerem človek daje obliko svetu skozi jezik, pri čemer poimenuje stvari in jih preko sintakse ureja v hierarhično strukturo. A še bolj od “narobe sveta”, ki ga imajo v glavah, pa Nelido Milani kot žensko presunejo in zbegajo strahote, zverinskost in norost vojne, ki jih s še večjo močjo razkrivajo prav ti nepovezani in na videz nesmiselni pogovori otrok; ta vojna je opredeljena in prikazana kot globoka entropična rana, kot degradacija človeške vrste, ki poraja zgolj žrtve, uničenje in neizrekljivo trpljenje. Kakor v *Agnus Dei*, kjer gre za ganljivo obujanje preteklosti najstnika iz Bosne, ki se je znašel v Pulju kot begunec (bil je opazovalec in nedolžna žrtev vojnih grozot, obenem pa ujetnik avtizma, katerega njegova psihologinja ne more premagati), tako tudi v *Čudaških otrocih*, zgodbi, ki je prežeta s čustvi in polna bolečih, osupljivih pasusov, Nelida Milani daje glas otroštvu, najšibkejšim in nedolžnim, tistim, ki so nehote in brez možnosti rešitve pahnjeni v sprijeno

e agli innocenti, a coloro che sono travolti loro malgrado e senza possibilità di scampo in quell'abisso di abiezione che è la guerra. E lo fa con una scrittura che possiede una grande attitudine etica. Indignata e sensibile, l'autrice mette le mani nel sangue del nostro tempo, fa della parola parte della carne del presente, di un mondo nel quale tutto è meccanismo di potere, denaro, dove la politica è sempre tradimento e dove la parola è il discrimine capace di raccontare tutto questo senza negarlo, senza considerarlo inevitabile ma sentendo la necessaria bellezza di narrarlo e corroderlo. Le pagine della scrittrice polesana sono la testimonianza di un'intellettuale che sente la necessità di presenziare al dolore umano, di puntare il dito contro chi scatena guerre e faide etniche, d'essere in rotta di collisione con chi si ostina a inventare sempre nuovi credo, di mantenersi sentinella della libertà umana, di non delegare ad altri il proprio imperativo di difesa della dignità e della vita umana, di farsi testimone dei disastri di un secolo che ha pesato e che incombe ancora sulla nostra coscienza e di un presente che non promette d'essere migliore. Il tutto con la lingua e lo stile che la caratterizza, rigore di forma applicato a ciò che ci appare informale e un realismo non privo di virate immaginifiche.

Il racconto obbliga alla sintesi, alla condensazione, è una forma disciplinata, chiusa e perfetta, come il sonetto in poesia, che costa molta fatica e mette in luce le destrezze del narratore di classe. Per questo rappresenta una grossa sfida per ogni scrittore, che proprio nel racconto mostra le sue potenzialità. In virtù di un'inconfondibile perizia stilistica e linguistica, di una narrazione coinvolgente e raffinata nella quale la frequente fusione di ironia e lirismo fa emergere la "profondità" della leggerezza e la straordinarietà dell'ordinario, la Milani riesce a far risaltare al meglio le virtù del racconto come genere narrativo. Tutti i suoi racconti, ed anche quelli inclusi in *Racconti di guerra*, si connotano per la qualità della scrittura, per la ricchezza espressiva e comunicativa della lingua, per la forza delle immagini, per la concisione, la grazia e la dolcezza dei sentimenti che s'intrecciano in molti racconti, come si diceva, a una salutare e salvifica ironia, come in *Pignatte inossidabili*, il racconto d'apertura, dove la nuova realtà creatasi con lo sfaldamento della Jugoslavia è considerata dalla protagonista (una *talianka*) attraverso il racconto del destino toccato ad alcune pentole costose e di marca ("pignatte" è voce dialettale) rubate da povere profughe bosniache alla cugina dell'io narrante, che viene a passare le vacanze estive nella «sua casettina con una colonia di figli e nipoti», un'abitazione che per il resto dell'anno è vuota e pertanto facile meta di ladri.

L'uomo contemporaneo ha la memoria corta. Tutto si consuma in fretta. Anche i fatti più angoscianti e terribili come le guerre, le stragi, i crimini efferati, le violenze, dopo solo qualche mese scivolano via, rimpiazzati da nuovi eventi. Ma la scrittura, la Milani lo sa, ha un grande potere. Prolunga la me-

brezno vojne. To počne s pisavo, za katero je značilna izrazita etična drža. Ogorčena in občutljiva je avtorica, ki se umaže s krvjo našega časa in svojo besedo naredi za meso sedanjosti, svetá, kjer je vse samo mehanizem oblasti oziroma denarja, kjer je politika zmeraj izdajstvo in kjer je beseda kamen spotike – zmožna spregovoriti o vseh teh rečeh, ne da bi jih zanikala, ne da bi jih imela za neizbežne, a z zaznavanjem neizbrisne lepote, ko o njih pripoveduje in jih obenem razjeda. Proza puljske pisateljice je pričevanje intelektualke, ki se čuti zavezano, da budno motri človeško bolečino, da s prstom kaže na tiste, ki hujskajo k vojnam in etničnim razprtijam, da nasprotuje tistim, ki si vztrajno izmišljajo nove in nove doktrine, da ostane zaščitnica svobode, da v prvi osebi zagovarja svoj imperativ braniti človeško življenje in dostojanstvo, da pričuje o katastrofah nekega stoletja, ki je bremenilo našo zavest in še vedno visi nad njo, ter o sedanjosti, ki ne obeta ničesar boljšega. Vse to počne z jezikom in v slogu, ki sta značilna zanjo: stroga formalna obdelava tistega, kar se nam kaže kot brezoblično, in realizem, ki mu niso tuji zasuki k bogatemu podobju.

Kratka zgodba zahteva strnjeno in zgoščenost, je disciplinirana, zaprta in dovršena forma (podobno kot sonet v pesništvu), terja precej napora in v njej se razkrijejo večine izjemnega pripovednika. Zato pomeni velik izziv za vsakega pisatelja, ki ravno v tej zvrsti lahko pokaže svoje potenciale. Po zaslugi svojevrstnega slogovnega in jezikovnega mojstrstva ter napetega in prefinjenega načina pripovedovanja, pri katerem pogosto spajanje ironije in liričnosti razkriva “globino” lahkosti in nevsakdanjost vsakdanjega, Nelida Milani doseže, da kvalitete kratke zgodbe kot proznega žanra pridejo kar najbolj do izraza. Vsa njena besedila, tudi tista iz *Vojnih zgodb*, so izvrstno napisana, zaznamujejo jih izrazno in sporočilno bogastvo jezika, moč podob, jedrnatost, milina in nežnost občutij, ki se v mnogih zgodbah, kakor smo že povedali, prepletajo z zdravilno in odrešujočo ironijo: tako je na primer v *Nerjavečih loncih*, uvodnem besedilu, kjer protagonistka (označena kot *Taljanica*) premišlja o novi resničnosti, ki je nastala z razpadom Jugoslavije, skozi pripoved o usodi nekaj kosov drage posode (označenih kot “loncev”) priznane znamke, ki so jo revne bosanske begunke ukradle njeni sestrični. Pripovedovalka to odkrije, ko je “s četo otrok in vnukov” prišla na poletne počitnice v sestričinino hišico, ki je preostali del leta prazna in zato lahka tarča tatov.

Spomin sodobnega človeka ne seže daleč. Vse se hitro izbriše. Tudi najbolj mučne in strašne zadeve, kot so vojne, pokoli, okrutni zločini ali nasilna dejanja, po pičlih nekaj mesecih spolzijo mimo, zamenjajo jih novi dogodki. Vendar ima pisanje – in to Nelida Milani ve – veliko moč. Podaljšuje človeški spomin in omogoča, da ne pozabimo: na izredno težko povojno obdobje v

moria umana e consente di non dimenticare: il difficilissimo dopoguerra con l'esodo dall'Istria di amici e parenti, lo sradicamento subito in patria da chi è rimasto perché la propria città e la propria terra hanno cambiato volto (*L'osteria della Parenzana, Di passaggio*), le prepotenze e le violenze delle recenti grandi inenarrabili tragedie di questi nostri anni, come la guerra in Bosnia in particolare (*Agnus Dei e Strani bambini*), le nuove paure e incertezze di chi ha il timore di perdere l'alloggio, come la croata sposata a un serbo tornato in Serbia dopo il crollo della Jugoslavia (*Stanza d'angolo*), la condizione disastrosa sul piano sociale e affettivo prodotta dall'ultima guerra che ha sconvolto i Balcani e ha cancellato con un colpo di spugna e per sempre l'amicizia, la solidarietà e la fraternità tra le persone (*Figlio di celnico*), la paura di chi teme di perdere la pensione italiana, «una manna dal cielo», e unica fonte di sostentamento di una famiglia che per questo occulta all'ispettore della Previdenza sociale la morte dell'anziana madre/nonna e ne conserva il cadavere in frigorifero per esibirlo all'addetto che arriva da Udine a verificare lo stato di salute della vegliarda (*La pensione italiana*). La realtà descritta nei *Racconti di guerra* è complessa e sfaccettata. A volte è paradossale e grottesca, altre volte è drammatica e straziante, ma sempre difficile da raccontare. Non per la Milani, che sa abbuiarsi di fronte ai crimini grandi e piccoli della Storia e dire anche l'indicibile, come sa sorridere bonariamente alle storture dell'animo umano e giustificarle perché «La mente dell'uomo è capace di tutto, lo spirito umano è capace di trionfare contro ogni avversità», sentenza ne *La pensione italiana*.

Già parte della raccolta *L'ovo slosso/Trulo jaje, Capre* è inserito anche in *Racconti di guerra*. Lo citiamo a conclusione perché, a nostro avviso, riassume in modo trasparente ed esemplare il carattere indomito di una terra e dei suoi abitanti, dell'Istria e degli istriani. È un racconto di breve estensione, singolare perché svela la natura caparbia degli istriani, così simile a quella dell'animale che non a caso è scelto a simbolo dell'Istria, terra di "passaggi" continui, sottoposta a ripetuti e radicali mutamenti storici, geografici, antropologici e politici. Protagoniste del racconto sono le capre, i cui pascoli centenari e un sentiero utilizzato fino ad allora come punto di passaggio, sono stati distrutti nel secondo dopoguerra dai rappresentanti del nuovo regime per costruirvi un complesso confinario, ovvero «una maestosa costruzione con tanto di sale d'attraversamento e segnali verdi di via libera per le automobili come per un viaggio inaugurale». A nulla sono valse le proteste e le suppliche della popolazione locale per quella barriera messa lì a separare genti abituate a convivere. Esemplificativa la spiegazione data al rappresentante del nuovo potere dall'«onusto e un po' asmatico» Galliano Bajc, per fargli capire il significato che quel sentiero aveva per la popolazione locale e specialmente per le capre: «Eh, moj sinko [...] questo sentiero era qui prima che tu nascessi e prima

Istri z eksodusom prijateljev in sorodnikov ter na izkoreninjenost, kakršno so izkusili tisti, ki so ostali v domovini, kajti njihovo mesto in njihova dežela sta spremenila podobo (*Oštarija pri Porečanki*, *Mimogrede*); na neštete zlorabe in nasilje nedavnih velikih in neopisljivih tragedij našega časa, kot je bila zlasti vojna v Bosni (*Agnus Dei* in *Čudaški otroci*); na nove strahove in negotovosti posameznikov, ki se bojijo izgubiti prebivališče, kakor je denimo Hrvatica, poročena s Srbom, ki se je po propadu Jugoslavije vrnil v Srbijo (*Kotna soba*); na katastrofalne razmere na socialni in čustveni ravni, kakršne je povzročila zadnja vojna na Balkanu, ki je kot strela z jasnega za vselej izbrisala prijateljstvo, solidarnost in bratstvo med ljudmi (*Četnikov sin*); in nazadnje na strah pred izgubo italijanske pokojnine, “mane z neba” in edinega vira za preživetje neke družine, ki inšpektorju z zavoda zato prikrrije smrt ostarele matere oziroma babice, shrani njeno truplo v hladilniku in ga vsakič znova pokaže uradniku, ki prihaja iz Vidma, da bi preverjal starkino zdravstveno stanje (*Italijanska penzija*). Resničnost, ki jo opisujejo *Vojne zgodbe*, je kompleksna in mnogoplastna. Včasih je paradoksalna in groteskna, spet drugič dramatična in zelo boleča, a zmerom je o njej težavno pripovedovati; vendar ne za Nelido Milani, ki se ji zmrača pred očmi ob velikih in malih hudodelstvih zgodovine in ki je zmožna izreči tudi neizrekljivo, prav kakor se zna dobrohotno nasmehnuti izkrivljenostim naših nravi in jih opravičiti, kajti “[č]lovekov um marsikaj zmore, človekov duh premaga vsako nesrečo,” kot poudari v *Italijanski penziji*.

V *Vojnih zgodbah* je objavljena tudi zgodba *Koze*, ki jo najdemo že v zbirki *Lovo slossol/Trulo jaje*. V zaključku jo omenjamo zato, ker po našem zgovorno in zgledno povzema neupogljivi značaj neke pokrajine in njenih prebivalcev, Istre in Istranov. Specifika te kratke pripovedi je, da razkriva trmasto naravo Istranov, tako podobno značaju živali, ki ni bila slučajno izbrana za simbol Istre, dežele nenehnih “prehajanj”, podvržene ponavljajočim se in korenitim zgodovinskim, geografskim, antropološkim in političnim spremembam. Junakinje zgodbe so koze: površine, kjer se pasejo že stoletja, in pot, ki jo ves ta čas uporabljajo za prehajanje sem ter tja, so uničili predstavniki novega režima z izgradnjo obmejnega kompleksa, ki je bil “veličasten object se tu začenja s tolikšnimi dvoranami in zelenimi signali za prost avtomobilski prehod, kakor da otvoritveno popotovanje”. Nič niso zalegli protesti in prošnje lokalnih prebivalcev v zvezi s tisto pregrado, ki je zdaj stala tam in ločevala ljudi, navajene na sožitje. Zgovorna je razlaga, ki jo predstavniku nove oblasti poda Galliano Bajc, “obtežen z leti in nekoliko astmatičen”, da bi mu pojasnil pomen tiste poti za tamkajšnje ljudi in še zlasti za koze: “Eh, sinko moj /.../ ta steza je bila tukaj še pred tvojim rojstvom, celo še pred rojstvom tvojega očeta. Od nje je odvisno življenje v vasi: naši mrtveci gredo po njej, ko odhajajo za zmeraj,

che tuo padre nascesse. La vita del villaggio dipende da esso: i nostri morti lo percorrono quando partono per sempre e i nostri esuli lo usano quando tornano a casa. Ma soprattutto si tratta del sentiero che le capre prendono per venire al mondo...». I lavori per la costruzione del complesso confinario erano proseguiti nonostante i tentativi della popolazione locale di fermarli, e si erano conclusi con le autorità riunite a «brindiseggiare». Ma le capre non tengono conto dei confini segnati forzatamente dall'uomo, sono animali liberi e caparbi. Ogni giorno, alla stessa ora, se ne presentava una e, sgucciando tra i doganieri, raggiungeva la guardiola degli addetti al confine dove imperterrita, come a segnare un territorio che le apparteneva e che nessun confine poteva toglierle, mollava «una ventina di cagole nere e dure» e se ne andava «lemme lemme non come una ladra, piuttosto come una che è venuta a cagolare sul suo». Ogni giorno una capra veniva, e ogni giorno veniva abbattuta dai doganieri. Alla quarantesima capra ammazzata, l'ispettore accorso scrisse una dura relazione sullo stato dell'area confinaria e «lamentò soprattutto la situazione da "guerra tribale" sviluppatasi tra doganieri e capre, dovuta in parte all'eccesso di zelo del capodogana». L'ispettore sembrò infine comprendere il significato di quelle presenze continue e ostinate e intendere la natura dell'animale: «Quell'essere gli risultava adesso come una personificazione, racchiudente il segreto stesso di quella terra», sigla l'autrice. Il racconto si presta a essere letto in chiave metaforica: è possibile individuare nelle capre timide ma cocciute, incuranti del confine imposto con la forza dagli uomini, il carattere degli istriani e dell'Istria, una terra nella quale il confine, per quanto conteso e dibattuto nel corso della Storia, non è mai riuscito a essere davvero un confine.

«Scriviamo per compensarci della vita, di quello che la vita non ci ha dato, di quello che ci ha dato, ma abbiamo perduto, oppure per prolungarla idealmente, per creare una specie di magica protesi di noi che ci proietta al di là dello spazio e del tempo». Così è stata tramandata, solenne ed eterna, una delle affermazioni sveviane più univoche e concrete, che reputiamo sia una frase ideale da citare perché sintetizza il significato che anche Nelida Milani attribuisce alla scrittura. Passaporto autentico, la scrittura ci consente di pervenire alla consapevolezza di noi e del nostro ruolo nella Storia, di intuire il mistero della Vita, e di accettare infine la sua ineludibile conclusione, la Morte.

in naši ezuli jo uporabljajo, ko se vračajo domov. Predvsem pa je to steza, po kateri na svet prihajajo koze ...” Gradnja obmejnega kompleksa se je kljub poskusom lokalnega prebivalstva, da bi ustavili dela, nadaljevala in se zaključila s predstavniki oblasti, ki so se zbrali, da bi “nazdravljali”. Vendar kozam ni mar za meje, ki jih na silo zarisuje človek: svobodne in trmaste živali so. Vsak dan se je ob isti uri prikazala koza, smuknila med cariniki in prišla do stražarnice z obmejnimi delavci, kjer je ravnodušno, kakor da zaznamuje ozemlje, ki ji pripada in ji ga nobena meja ne more vzeti, izločila “kakah dvajset črnih trdih bobkov” ter šla naprej po svoje, “počasi počasi, sploh ne kot tatica, ampak kot tista, ki je prišla kakat na svoje”. Vsak dan se je pojavila nova koza in vsak dan so jo cariniki ustrelili. Pobitih je bilo že štirideset koz, ko je prihitel inšpektor in “napisal ostro poročilo o stanju obmejnega območja; ne da bi grešil proti razumu ali zgodovini, je obžaloval zlasti to situacijo ‘plemenske vojne’, ki se je razplamtela med cariniki in kozami in jo je delno sprožila tudi pretirana vnema šefa carinikov.” Zdi se, da je inšpektor nazadnje uvidel pomen tistih nenehnih in vztrajnih pojavljanj, doumel pa je tudi značaj živali: “In se mu je nato pokazalo tisto bitje, nekakšna personifikacija, v kateri se skriva sama skrivnost te dežele,” podčrtuje avtorica. Zgodba ponuja možnost metaforičnega branja: v plašnih, a svojeglavih kozah, ki se ne menijo za mejo, kakršno so s silo uveljavili ljudje, lahko prepoznamo značaj Istranov in Istre, dežele, v kateri meja, naj so se zanjo v toku zgodovine še toliko spopadali in o njej toliko razpravljali, nikoli ni uspela postati prava meja.

“Pišemo, da bi bili poplačani za življenje, za tisto, česar nam življenje ni dalo, za tisto, kar nam je dalo, a smo izgubili, ali zato, da bi ga idealno podaljšali, ustvarili nekakšno čudežno protezo, ki bi nas prenesla onstran prostora in časa.” V takšni obliki se je do danes, slovesna in večna, ohranila ena od najbolj enoznačnih in konkretnih izjav Itala Sveva, ki pa je po našem najprimernejša za navajanje na tem mestu, saj povzema pomen, ki ga tudi Nelida Milani pripisuje pisanju. Kot prava prepustnica nam pisanje omogoča, da se približamo zavedanju nas samih in naše vloge v zgodovini, da zaslutimo skrivnost življenja in nazadnje sprejmemo njegov neogibni konec, smrt.

Prevedel Gašper Malej

NERJAVEČI LONCI

Previdno, čeprav jezno je stopala po potki, ki so jo izmučili kamni, steklovina, zarjaveli žebliji in pločevinke, povsod znaki opustošenja brez vojne, med plevelom in grmičevjem, po divjih smetiščih, raztresenih v borovem gozdiču, nad njimi pa roji muh s kovinsko bleščečimi se zadki, od katerih se je zlatozeleno iskrilo. Ni šla takoj v vodo. Morje je živobarvno kipelo, najbrž ni bilo prav toplo. Raje si je ogledovala kopalce. Mimoidočé neznance. Sami begunci. Mesto, polno beguncev, polno tega obrobnega, tihotnega ljudstva, neproduktivnega v prisilni nedejavnosti rok, ki so še polne moči. Kaj torej počnejo? Se pač kopajo na tej obali, odvrženi v smeti, kjer počivajo med lastnimi odpadki, živi in s soncem obsijani.

V upanju, da bo ubežala kislemu zadahu, se s knjigo v roki zlekne na ploščad pod zidom, ki teče vzdolž zaliva, a ne bere, raje posluša plivkanje valov, ki vztrajno pljuskuje ob prod.

Najprej se vznemiri nekaj znotraj. Potlej odpre oči, a delovanje se še ni dovršilo: zamegljena ostaja podoba *milicionerja*, ki v nobenem od jezikov ne odgovarja na njena vprašanja. Kot da so po njegovem lonci že odpisani. In na navtični karti sna je tudi Uccia, njeno ime se spaja z obrazom, s telesom, kretnjami, z glasom njene sestrične, ki se izoblikuje v spominu. Včeraj zvečer sta se slišali, seveda ji je morala povedati, da v njeni hišici, kamor prihaja počitnikovat s četo otrok in vnukov, ni več ene same posode. Vsi lonci so nekam poniknili. Jasno, da je krajo takoj prijavila policiji. Ja ja, pa čisto vsi lonci. Lonci? Lonci. Ja ja, prav tisti nerjaveči, kateri drugi? Jasno, da ve, da so bili dragi ko žafran in da so za komplet plačali milijon lir. Razvnet telefonski pogovor, sestrična tam v Firencah vsa v solzah, ona pa ji od tod skuša dopovedati, da ji bo posodila nekaj stare posode. Drugo naj prinese s sabo, kje pa piše, da mora biti ravno nerjaveča, katera koli na tržnici kupljena kozica bo uporabna. "Ne, Uccia, ne, nobenega upanja ni, da jih dobimo nazaj."

Milicioner je obupano dvignil roke: "Že spet ti razseljenci, *gospodo*, v tisti klavnici tam doli so izgubili vse premoženje in nekateri si marsikaj dovolijo. Ko trpita želodec in srce, v glavi nevarno zavre kakor od preveč vina, in že kakšno uspičijo. Verjetno so se utaborili kje v bližini in so si hoteli skuhati ..."

Uccia pa po telefonu še kar ne odneha s svojo silovito obtožnico: "Tudi jaz sem bila begunka, pa nismo kradli tujih loncev! Delali smo in si jih pošteno kupovali, lonec za loncem! Se ti zdi prav, povej?!"

"Res ne vem, kaj bi rekla, Uccia, nobenega dvoma ni, kaj je prekršek in kaj zakon, opažam pa, da zadnje čase izgubljam občutek za prav in narobe. Ne vem, kaj bi rekla, lahko pa ti posodim kakšno kozico, ko prideš."

Še nekaj zamahov z rokami, da se je ogrela in se je prikazal rt Stoja. Ob vrnitvi iz vode se je zleknila na razžarjeno obalo, si obrisala roke in nadaljevala z branjem knjige na strani, označeni z modro pisemsko ovojnico. Na naslovnici je izstopal naslov: *Kako in zakaj poučevati književnost*.

Zaznala je neko prisotnost, ki si je v tistem trenutku prisvajala prostor v njeni bližini. Bilo jih je več. Prikazni, porojeni iz neznosne zatohlosti borovega gozdčiča, ki je ležal tam više. V bližini njenih stvari je okoli zelo majhnega otroka posedlo šest mladih žena. Sedma je bila cvetoče dekletce, vesela in majhne rasti. Snemale so si oblačila, rožasta krila in barvaste majčke ter jih polagale ob brisače in steklenice, katerih vratovi so štrleli iz plastičnih vrečk. Ljubše ji je bilo ne tvegati, zato ni gledala in poslušala mladenk, ki so se slačile, smejale in si mežikale, kot bi jih druženje neskončno zabavalo. Obrnila se je na drugo stran in začela živčno prelagati knjigo, ko ji je beseda *Taljanika* zabrenčala v ušesu kakor muha.

Ker ima to nesrečo, da še preveč dobro razume, je napela uho: ujela je pogovore običajnih ljudi o stvarnih in trenutnih problemih. In razgreto debato o papirjih, dokazilih in počasnosti javnih uradov. Potrebujejo dovoljenje za bivanje, potrebujejo zdravstveno izkaznico. Zaprla je knjigo, se dvignila z brisače in jih opazovala. Fiziognomija jezikavih nasprotnic počasi postaja razumljiva. Težke in črne lase imajo, vse so lepo raščene, dve sta nekoliko predebeli. Skratka, lepo zaliti. Brezskrbno jo opazujejo, kot da gre za kos pohištva, ki ga je treba umakniti, ena se pomudi ob naslovnici knjige, ki je nekoliko zavajajoča, druga se žoga z obeskom zlate verižice in tretji kaže sveto podobico, kar sproži zavist in ploho vprašanj. Kje si jo kupila? Koliko si dala zanjo? In tako dalje.

Music – ta komunikacija višje vrste – jih je nenadoma povezala z drugo stranjo zaliva, kjer je odvrtni zvočnik med kabinami tulil popevke, da se je v počasnem in širnem jutranjem srebru vznemirila pritajena uglašenost borovcev in vode. Zdaj so se držale za roke in popevale, čelo se je dotikalo čela in lice lica. Njihovi pogledi so bili zatopljeni v nekaj, kar je pripadalo temu času, ne pa tudi temu prostoru; glasovi so jim nejasno trepetali v dolgih samoglasnikih in temnih soglasnikih. To je pesem iz njihovih krajev, domače vonje, okuse in barve kliče v življenje, to je pesem njihove ne do kraja užite, prekinjene mladosti.

Melodija je izzvenela in spet so začele govoriti, z zelo tihim glasom, zelo hitro so si šepetale na uho. Razpršena pozornost samotne kopalke (ki se zaradi situacije imenuje celo *Taljanika*) je poplačana; ugotovila je, da v vodo ne bodo šle vse hkrati, ker mora ena ostati zunaj. In tista pripomni: “Res lepo, to morje, a koliko kopnega je šlo v izgubo!”

Bosansko pleme se z otrokom zdaj spušča v morje. Debeluška ogromnih zametnih oči, mehkih in gostih trepalnic ostane zunaj, veliko telo je zleknjeno

počez, v udobni niši med skalo in ploščad, ob oblačilih in plastičnih vrečkah. Ničesar ne reče, le s pogledom včasih kradoma oplazi *Taljanko*. Tiste v vodi plavajo dobro, voda pljuska visoko med hitrimi, natančnimi zamahi z rokami, edino njihove primerjave kopanja tam, v njihovih jezerih, s kopanjem tukaj, v morju, na *Taljanko* delujejo, kot bi oskrunile neko notranje ravnovesje, ki so ga s ponosom gradile cele generacije ribičev in plavalcev, saj je prepričana da ima zaradi tega elegantnega plavalnega sloga pred njimi kar lepo prednost.

Mali je utihnil, zdaj z nežnimi prstki grabi za vrh napihljivega obroča in jezdi valove, ob njem sije zibajoči se mamin obraz, ponosen in vznesen.

Ena od njih se vrne iz vode, glasno smejoč se razkazuje črno škrbino manjkajočega zoba in sede k *Taljanki*. V morje gre tista, ki je do zdaj bila na soncu. V vodi se zabavajo, da penaste sledi kar klokotajo in kipijo izpod njih, med obalo in morjem preskakuje pogovor, ne brez jezikovnih skrajnosti, s katerimi se obkladajo; kar naprej je slišati *jebote* to in *jebote* ono, glagol izhaja iz erotičnega pomenskega polja, a ga je pogosta raba v Bosni nevtralizirala in zdaj bolj ali manj ustreza tistemu samostalniku iz *teh* krajev, kjer žaljivo in vulgarno deluje le tistim, ki so tudi sami prave mone.

Sledi še ena menjava straže: ta, ki je sedela do zdaj, se odpravi v vodo, ven pride mamica in se zlekne na izpraznjeni prostor. Kot bi se šle menjavo straže. Je sploh mogoče, je mogoče? Jasno, menjavale so stražo, od časa do časa je prišla ena na vrsto. Kaj pa naj bi stražile? Seveda, vsenaokoli razpostavljena barvasta krila, majčke, brisače, steklenice, tetrapake, igrače, tiste skrivnostne plastične vrečke. In stražile naj bi pred kom? Komaj pride iz vode, si živahna in vzvišena mlada ženska natakne majčko in hlačno krilo in spotoma pozoblje košček prigrizka iz lonca, ki mu je odstranila pokrov. Potem z roko odločno seže v posodo, izvleče polnjeno papriko in jo požre, a iznenada vstane, kot da je izgubila potrpljenje, namrščenih obrvi in zabodenega pogleda, ker jo slepi močno sonce enajste ure dopoldne, zavije z očmi in v bošnjaški hrvaščini zakliče proti morju: "Dosti. V gozd grem, prevroče je, *jebo vas ja!* Jelena, kar pridi ti pazit, da nas *Taljanka* ne pokrade ...!"

Taljanka je takoj začutila, da jo grabi napad smeha. A se ni zasmejala, zadržala se je, čeprav za ceno slabosti, krča. Zaboletu jo je, to grobo razkritje njene tujosti, to zavračanje, ki v njej ni želelo videti ničesar znanega. Ne slučajno, ampak namerno je dvignila pogled in ga prepadeno zapičila v žensko, ki jo je imela za tatico. Ravno tako ni namerno, ampak slučajno opazila nenavadno dejstvo nerjavečega lonca, ki je iz najlonske vrečke pokukal na plano. Pred njo je nenadoma zazijala razpoka in je skozi njo pritekala jasnost. V tišini vzajemnih pogledov je njen vzdihnil: "*Ça y est*. To je Uccina posoda."

Medtem so bile že vse zunaj in ena je začela kaditi kot Turek. Mama bi najraje šla v gozdič, med odpadke, a ne stori tega in sede. Druge iz najlonskih

vrečk potegnejo nerjaveče sestričnine lonce, ena dve tri štiri pet, popoln komplet. Med žvenketom jedilnega pribora, svetlikanjem steklenic in nerjavečih pokrovk nabadajo z vilicami in vsakič izvlečejo polnjeno papriko. Jedo spokojno, pogledi so osredotočeni na vsebino loncev iz jekla, hkrati pitajo še otroka, ki z vilico po kozici lovi grizljaj hrane, a ga že premagujeta hrana in spanec.

Taljanka predvideva, da je njena navzočnost mučna za to skupino, ki obeduje kakor v kloštrskem refektoriju, da tišino prekinjata samo hrup pribora in cmokanje z usti.

Nad njimi zaradi velike vročine ni videti modrine neba, rahli piš iz gozdčiča skupaj s svežino prinese vonj po razpadanju, ki prihaja od smeti. "Naj jim povem ali naj jim ne," razmišlja *Taljanka*, ko pospravlja torbo, ležalko, očala, zapenja sandale in vstane, da bo odšla.

Razklene ustnice in žerjavica suma ji opeče jezik: "*Lijepi oni lonci. Prijatno i doviđenja!*"

Pleme je kakor šokirano. Odgovori ji ena sama od sedmih, ki ji skozi zobno škrbino zasika: "*Da, lijepi lonci, doviđenja!*", njene oči so v protinapadu, ko jo oponaša, kar je morda priznanje prekrška, morda pa samo skrajni posmeh.

ČETNIKOV SIN

Moj sin je na fronti, nisem ga delal varčno, ampak z izjemnim vitalnim nabojem in sem ponosen na to, moj sin je kot prostovoljec šel v Liko, na fronto, kamor grejo lahko samo največji domoljubi, zaupanja vredni ljudje, tja dol, v meglo in smrt, že ne more vsak capin – recimo kak *čedo*. Kaj sploh pomeni *čedo*? *Čedo* pomeni četnik, eden tistih, ki morijo in posiljujejo, ti krvoločni psi so nam vzeli lep kos domovine in veliko let življenja. Psi, svinje in pezdeti, naj crknejo vsi do zadnjega: še to bi bilo premalo. Sovražim jih, nasilneže in kmetavzarje, in če bi jih na morišču videl umirati enega za drugim, bi se mi kar smejal od veselja.

Še vedno jih je povsod vse polno. Celo tu v mestu so, niso vsi zbežali. Pa ja. Kar nekaj jih poznam. Celo blizu moje hiše živijo. Kako da ne? Povem primer? Kolikor hočete, jih je, če je treba. Recimo oni bivši uradnik, rejeni goljuf s stalinskimi brki, ki stanuje v hiši tam spredaj. Pa njegov sin, pobalin, ki je hodil v šolo z mojim sinom. Celo prijatelja sta bila, seveda po sili razmer, kajti otroci se skupaj igrajo, najprej pred hišo in potem v otroških igralnicah, kjer je vse polno igrač in zmeraj prižgana televizija, skupaj sta bila na ulici, ko sta recimo psu na rep privezala lonc, skupaj sta hodila v šolo, vsak s svojo merendino¹ v embalaži, seveda se ga spomnim, pravzaprav se ne morem rešiti podobe teh dveh otrok, enega ob drugem, Jankovića so delali varčno: nežen obrazek, smejoča se režica med sprednjima sekalcema, kratke hlačke, prav tak je bil kot na fotografiji z dvorišča, narejeni, ko sta zamenjala otroški kolesi, medtem pa sva midva, izven fotografije, v teh izrazih zgovornega tovarišstva videla edinstven dokaz očetovstva in komentirala: “Zaboga, glej si no to, saj ti sega skoraj do pasu!” In potem, jasno, fanta sta zrasla, obiskovala sta gimnazijo, vedno tičala skupaj, v istem razredu, vedno v pogovorih, polnih splošnih fraz o resnici in življenju, imela sta skupne prijatelje in si skupaj ogledovala mesta, tam družno počela reči, kaj vem, kje, v Beogradu, v Benetkah, s tistim brezskrbnim veseljem, ki bruhne iz mladih, ko skupaj hodijo po diskah, ali pa s tistim bolj zadržanim, umirjenim veseljem po uspešni matematični kontrolki. Ker četnikov sin, to je že treba priznati, čeprav stisnjenih zob, je bil tiste vrste fant, ki zmeraj čepi za knjigami, en tak kilav bolehen piflar je bil.

Četnikov sin je *čedo*, logično, kri ni voda. Bahač, ki je stopil skozi hišna vrata v trenutku, ko je moja žena prečkala prehod za pešce, in spustil knjigo na tla. Paf! Da se je žena prestrašila na smrt. Paff! Je že mislila, da se kje streljajo. Pafff! Da ji je kri zledenela. Logično, da je to napravil nalašč, objestnež.

1 Vrsta sladkega prigrizka iz testa s prelivom in/ali nadevom. (Op. prev.)

Nemogoče, da bi mu knjiga padla na tla kar tako, v trenutku, ko je ona šla mimo in je bila s hrbtom že obrnjena proč od njega. Grozljivo! Paffff! Ja ja, ampak ni je poceni odnesel, o ne. Takoj sem šel na policijo, prijavit kaznivo dejanje nadlegovanja moje soproge. Na policiji imam bratranca. Zakaj ne bi izkoristil vseh možnosti, da prevzamem nadzor nad situacijo? Morda ne bi smel izkoristiti tega? Ne bi smel spletkariti, da pridem do vseh možnih ugodnosti? Čez leta bo prepozno, da bi izražali svoje sovraštvo. Zdaj je pravi trenutek, da si izborimo pravico.

In mladega Jankovića so nemudoma poklicali. Oja, oja. Moj bratranec je poskrbel, da sem v sosednji sobi te prizore spremljal prek videa.

“Izprazni žepe, Janković. Daj stvari sem, da ti jih pregledamo.”

Brez ugovaranja je na mizo položil denar, ki ga je imel, zvezek z zapiski, kemični, robček, žepni glavnik, ključe od doma.

“Krasne stvari počneš,” mu je z grozečo vljudnostjo rekel bratranec, tršat človek ogromnih dlani in širokih bokov.

“In kaj naj bi storil?” je četnikov sin izbuljil oči.

“Kaj si storil?” je zavpil policist, ves mogočen in rumenkast v obraz, “še spraševati upaš? Ali pa si toliko pederzen, da boš zanikal?”

Zdelo se je, da je tudi četnikovega sina začelo zanimati. Sedel je tam, kot da ga vse skupaj teži, zgrbljen, stisnjen ob mizo s prsnim košem, kot da premišljuje o vsem skupaj. Končno je vprašal: “Da bom zanikal – kaj?”

Bratranec je nasršil obrvi, kot bi ga takšna trmoglavost vznejevoljila. Kako sploh, ga je vprašal, si drzne spraševati in se še upira priznanju. Fant je prebledel in njegovo pegavo četniško lice se je prihulilo, na koncu vsakega stavka je zatrjeval, da bo vse pojasnil in vse izpovedal, vsako svojo misel je preobrnil in se fanatično oklepal pojasnil, da tega ni napravil nalašč, da mu je knjiga med zaklepanjem vhodnih vrat padla kar sama od sebe, da je kar nepričakovano zdrsnila s kupa knjig, izposojenih v mestni knjižnici. Prav fanatičen je bil z razglašanjem te svoje nedolžnosti. In končno: ni ravno takšna pripravljenost odgovarjati nezgrešljiv znak neumnosti? Za kaj je torej šlo pri tistem sporazumu, pri tistem psihičnem kupčevanju: za pohlevnost v zameno za prednostno obravnavo?

Debati ni bilo videti konca, a jo je bratranec hitro pravilno usmeril. Njegov obraz je bil neomajen, nobenega izhoda ni dopuščal, silovit val se mu je zganil v drobu in bruhal v ledja. Vse sem opazoval prek video prenosa: s stopali se je čvrsto ustopil pred fanta, ki je sedel v njegovi od znotraj zaklenjeni pisarni, prikrita seksualnost je prežela pogovor, bilo je nekaj med posilstvom in zapeljevanjem, *čedo* je bil primoran čim bolj ugajati izpraševalcu, policistova naloga pa je bila obvladovati in ustrahovati obtoženca. Kakšna lepota in veličastno zmagoslavje jeze! Kakšna lepota ledenega miru, prepričanosti vase

in zaupanja v moč lastnih mišic, napetih in nabreklih. Veliko močnejši je od fanta, v pest nenadoma stisnjena dlan ni puščala nobenih dvomov. Ko je prvi udarec zadel fanta, to četniško zalego, ga je bratranec začel pretepati nebrzdano, samodejno, brez zavor. Oni se je skušal umikati besnim udarcem, nič več ni pazil na žaljivke, s katerimi ga je iz njemu nedoumljivih razlogov obkladal policist, obraz si je skušal zaščititi s hrbtom dlani, a ni ga še zajel obup. Šele ob dobro namerjenem udarcu je kriknil in začel razgrajati, v svoji nezrelosti se je vznemirjal zaradi okrvavljene ustnice, saj saj, ti psi večinoma renčijo in tudi tega je bilo treba samo malo pritisniti, da je zarenčal. Z obema rokama ga je zgrabil za ovratnik in za hlačni pas in ga zabrisal gor, tako visoko in daleč, da je kamera na zaslon prenesla samo rob srajce in del noge, pa tisto gromozansko razširjeno zenico. Potem je spet pristal na stolu, koščki so se sestavili, spet mu je bilo dovoljeno govoriti, le da je v besedne žile prodril zamašek in fant zdaj blebeta, požira stavke, med šopi las se mu nabirajo debele znojne kaplje. Prebledel je v obraz, razširjene zenice mu otopelo boljčijo, in že se strinja, že priznava, da je namerno prestrašil mojo soprogo. Ker če ne bi, bi jih fasal še enkrat, pripomni bratranec, ko začetek obtožnice vstavlja v veliki žigosani register zapisnikov. Stari, režimski šoli pripada, toda dar za ukazovanje in okoreli predsodki izhajajo iz njegove notranjosti, že od nekdaj.

Fant je odšel, oslavljen od bolečine in nesmisla. Pritajil se je, ko je pobiral denarnico in ključ, delal se je mirnega, in morda je to začetek neke navade. Ni pa se mu posrečilo potlačiti slabotnega srha, ko je spet pridobil izhod, pod svobodno nebo, ki je bilo umazano kot kužna rjuha.

Oče četnik me je v ponedeljek ustavil na cesti, njegov obraz je navdajal temen srd in v srcu so mu gomazele maščevalne klice. Obril si je brke, izgubil je trebuh in kak zob, čeljust mu je upadla, s prstenih lic so štrlele kocine, v gatah ni bilo več riti. Rekel je, da bo poiskal odvetnika.

“Odvetniki so dragi, veš to?” sem odgovoril in ga za trenutek premeril s hladnim in grozečim ocesom. “Ne kopaš se ravno v denarju, a? Minili so ti časi. Niti enega pravdača ne boš našel, ki bi si upal braniti tvojega sina pred našo pravico. Konec je s temi časi, doba vašega blišča je nepreklicno minila!”

Z okna dnevne sobe opazujem mladega čeda, kako vstopa in izstopa skozi prednji vhod. O, kaj pomeni to, pravica! Neprepoznaven je, z navzdol visečimi kotički bledih ust, namesto da bi hodil, oddrobenclja na mršavih nogicah, kot da ga kaj nujnega preganja, s pločnika na pločnik bega s hitrimi koraki človeka, ki ne ve, kam je namenjen, a je prepričan, da bo tja prispel v teku. Njegov napol nori četniški čut mu je moral prišepniti, naj se izogiba nepriernim srečanjem. To mi delaj, to. Naučil se je, kako se vedejo obtoženi. Zdaj sklanja glavo, kadar gre mimo moje gospe, hodi po prstih. Še na misel

mu ne pride, da bi okoli prenašal skladovnice knjig, ker čemu koristijo knjige, ko pa je domovina v nevarnosti? Evo, tako se bo naučil, tako se mora naučiti živeti, stalno z upognjenim hrbtom, nič drugače. Pridkano mora potrpeti, tišji od vode, nižji od trave, ponavljati "Domine, non sum dignus", prisiljen živeti, kot da je mrtev. Izginiti, izginiti mora v niču, kot je izginil s fotografije. Včeraj sem ga izbrisal, tega četnikovega sina, s tisto belo tekočino za brisanje sem mu odstranil obraz in telo, ostalo je samo njegovo kolo, ki ga je zajahal moj otrok. Ostalo je tudi sinovo otroško kolo, ki mu je *čedo* dvignil balanco in zdaj prosto lebdi ob hrapavem hišnem zidu.

Odkar je prispel telegram z vojaške komande v Liki, moja žena samo še joče, dneve in noči prejoče nad fotografijami, ob kamiličnem čaju, ki ga od časa do časa premeša z žličko, jo za trenutek spusti, sredi kretnje ali pogleda se ustavi kakor kdo, ki pije pri izvirku, a mu je med prvim in poslednjim požirkom vse življenje že odteklo. Ostajam ob njej, ki odlaša s prižiganjem televizije, dokler je ne prižgem sam in sedem nazaj k njej, z roko okoli ramen ji podpiram glavo, ko enkrat med drugo in tretjo zjutraj zakinka, utrujena od izbruhov nejevernega, obupanega joka in krikov: "Zakaj sem te rodila? Zakaj sem te vendar rodila!"

Na počasnem ognju se še dalje kuham v svojem sovraštvu, ki ga skušam vcepiti ženi. Skoraj bi mi že uspelo, da bi začela gojiti mržnjo v nedrih in sovražnost v srcu, a kaj, ko se tako težko osredotoča, nenehno jo odnaša proč, telefon ima izklopljen, da zunanost ne bi vdiral v hišo, od stalnega napora ji je otrpnil obraz, da gleda z odsotnim in žalostnim pogledom, ni ji mar za pravico, samo sina bi spet rada, kakor narasla reka se prepušča bolečini, njena žalost podira nasipe in neovirano poplavlja. Ne posluša me, ko ji razlagam, kako si želim, da bi morilca najinega sina osebno razžagal na drobne kosce. In če že ne morilca, pa katerega koli *čeda*, ki mi pride pod roko.

PREIZKUS S KRVJO

6. marec

Od časa do časa prihajajo šokantne novice o pospešenem odstranjevanju učencev mešane krvi iz čistih šol. Odkar je zid padel, senca zla neizprosno učinkovito pade kamor koli. Opustošenje je postalo vzneseno, slavljen, postalo je nezamejen prostor, ki dopušča najbolj nepredvidljive situacije. Vera v sovražnikov obstoj je nova religija in zatorej občutje, ki osmišlja življenje. Poklical me je ravnatelj in mi dobronamerno zaupal, da ni več mogoče tolerirati mešancev, ki s svojo sovražno krvjo onesnažujejo šolo.

“Mislite, da sovražnik zares obstaja?” sem vprašal. Na tem ozemlju je mešani zakon pradavna krivda, ki jo je treba povezovati s samimi temelji zgodovine. Kako naj bo devetletni učenec sovražnik?

Glejte, saj problem ni v tem. Če dvomimo v sovražnikov obstoj, ponovno zapademo ravno v tisto nespamet, iz katere bi se radi izvlekli. Vojna brez sovražnika bi bila nespametna, kajne, bila bi nespamet sama po sebi. Vaš sin je iste krvi – vsaj deloma, se razume, vsaj deloma – kot sovražnik, ki ga je potrebno premagati. Ne vem, če sem dovolj jasen ... Ker je vaš sin mešane krvi, ga bo gotovo doletela obsodilna sodba z odstranitvijo iz razreda. Glede na zanesljiva predvidevanja se bo kar petdeset tisoč učencev iz naše regije, podobno kot on, moralo prej ali slej podvreči čiščenju okužene krvi. Skratka, konec je s temi pluralnimi osebki, ki v sebi združujejo različne podobe in jih stapljajo v neverjetno kompakten unikum. Sprejeta je bila najboljša rešitev, rešitev, ki jim bo omogočila nadaljnje šolanje: filtracija in čiščenje krvi. Naše početje je zgolj odstranjevanje ostankov, ki nam jih je stara politična kasta zapustila kot žalostno dediščino. Skratka, osnovni princip je izjemno preprost: prilagodi se ali pa umri. Ne vem, ali sem bil dovolj jasen.

Dovolj jasen je bil, še preveč. Kakšna retorika, kakšna vznesenost! Vsak pojem je s pestjo zabil v mizo. Nisem si predstavljal, da je kaj takšnega možno, a je bilo res. Nenehno, vehementno obstreljevanje s “čis-to-stjo”. Tako je namreč izgovarjal besedo čistost, da bi jo poudaril. Razdelil jo je na tri zloge in ob vsakem zlogu teptal z nogami.

Ženi sem razložil, kakšna je situacija, kako naju je zgodovina premešala in kako se življenje in smrt mešata na kraju, kakršen je ta. Tudi ona razume vso kompleksnost problema, počuti se kakor igrača v krempljih mračnih sil, potek dogodkov presega njeno zmožnost nadzora nad njimi.

Pa saj mu bodo spremenili bistvo, kemijsko zasnovo, njegovo edinstvenost!

Kaj storiti in česa ne? Pedagog je svetoval, naj Borisa kar se da hitro pošljemo na transfuzijo, boji se, da bo odredba v nekaj dneh prispela iz glavnega mesta.

Ocene mu lahko celo nemudoma zaključijo, tako ali tako so vse prav dobre in odlične. Tako se bo septembra lahko normalno vpisal v tretji razred. Brez problemov. Problemov ni delal niti Boris, ko smo mu vse skupaj pojasnili. Moj sin ima lep obraz in bister um, da bi si ga kateri koli oče želel ob sebi.

Če je potrebno opraviti, tata, pa opravimo s tem čim prej. Tako sem podpisal njihove papirje.

12. maj

Šli smo na kliniko. Dvigalo, ki ga je za silo osvetljevala umirajoča lučka, nas je odložilo na hodniku z ogromnimi steklenimi stenami, ki so odbijale sonce. Širok hodnik, kjer so nam ukazali počakati, je bil prelepljen z opozorili in pojasnili kampanje za etnično čistost. Sprejela nas je tajnica, ki je sedela za nekakšno pisalno mizo, in nas napotila na oddelek za merjenje, pri tem pa večkrat uporabila izraze "v zdravniških rokah" in "po doktorjevih navodilih". To so bili glavni refreni. Borisu so izmerili kri, da bi videli, kolikšen odstotek mračnega zla se je zaredil v njem. Tako se je izrazil zdravnik, medtem ko se je moj sin prepustil rokam matere, ki mu je poljubljala vrat in se z obrazom zakopala vanj, ga stiskala k prsim, končno zajetega in rešenega. Dva tedna smo čakali na rezultat analiz. Sprejel nas je isti pusti in pravični doktor z brezhibnim nastopom.

Opravljeno. Testirano, preiskano, fotografirano, analizirano, kompjuterizirano, etiketirano, katalogizirano. Vse po zaslugi teh krasnih, na Japonskem kupljenih aparatov. Prava kanta za smeti, je dodal, obilo nečiste krvi smo našli. Ne vem, če bo ena sama transfuzija zadostovala, da bomo porazili in izkoreninili nečistost.

Gospod doktor ...

Ampak gospod doktor ni bil zmožen slišati drugih, preveč je imel opraviti sam s sabo in s svojimi obveznostmi, nesramno je pogledoval na uro, morali smo oditi.

19. maj

Mojega sina so sprejeli na superkliniko, ki ponuja bivanje in izvajanje terapij. Obiskat smo ga šli z ženo in tamalo. Vratarja sva prosila za dovoljenje, da Jerryja priveževa k vratom vratarnice. Mali je bil popolnoma bled v smešni halji, ki so mu jo oblekli. Kakor hitro nas je videl vstopiti, je planil v jok, tiho ihtel in smrkal, pritajeno je vsrkaval pretrgani dih. Zravnal se je v sedeči položaj, vstal iz postelje, nama pritekkel naproti in skril obraz med materine noge. Odšli smo z oddelka, Boris in Jerry sta se začela crkljati, prečkali smo bolnišnični park in prestopili mejo borovega gozdiča, ki so ga poseljevale

rastline in živali in prežemali vonji pomladi. To je moral biti dan lepih misli. Ni ga lepšega prizora na svetu, kot ko se otroci v plesu prepletejo s psom, se preganajo po potkah, se izgublajo in spet najdejo, narava pa je tovarišica in pomočnica pri njihovih neukrotljivih igrah. Jerry jima je sledil in bežal, lajal in mahal z repom. Vročično prekopicavanje, padci po tleh, rezek vrišč, telesna radost, kakršne ni mogoče nadzorovati. Končno je Boris utrujen sedel na klopcu in pes se mu je ob nogah zvil v klobčič.

21. maj

Osebjem oddelka je zelo profesionalno, Boris je v oskrbi izkušenih in natančnih rok, ki so ga težčega odložile na voziček, da bi mu napravili rutinske analize. Dovolili so nama, da sva se približala zapleteni sopihajoči napravi, ki črpa življenje, renči in prha med potiskanjem čiste krvi v vene in arterije, ne da bi se otrok kaj preveč naprezal. Najin sin je imel na glavi nekakšno čepico, ki se je nadaljevala v nosno masko. Ležal je popolnoma negibno, kakor bi ga zazibalo v enega tistih kratkotrajnih dremežev, ki pogosto sledijo dolgemu in globokemu spancu.

25. maj

Slabo vreme mi sina spet zadržuje zaprtega na oddelku, njegov obraz je bel kakor otroški puder, gleda visoke upogibajoče se ciprese zunaj, celo televizijo že gleda, a kot da ga niti risanke ne veselijo zares. To njegovo utrujeno razpoloženje se vleče že od prve transfuzije. Oči mu ljubeče strmijo v mamo, oklenil se je njene roke. V trenutku, ko jo je izpustil, se je Boris nenadoma zresnil, me pogledal naravnost v oči in rekel:

Tata, zdravnica je ena trapa.

Zakaj pa?

Kar tako.

Skrivnost.

9. junij

Skrivnost se mi je slednjič razkrila. Zdravnica nas je povabila v veliko svetlo sobo in razložila, da prva transfuzija ni bila popolnoma uspešna, še vedno je nekaj okužene krvi, kajti otrok še vedno govori v jeziku svoje matere. Dobro gene je treba ločiti od slabih, a teh v praksi ni zmeraj enostavno razdvojiti ...

Da bo pozabil moj jezik, tega se nismo dogovorili, je rekla žena.

Zdravnica ji je razložila, da je to popolnoma smešno: znotraj jezikovnega

koda je vseeno, če se žival, ki so ji dana krila, ki ima kljun in jo pokriva perje, imenuje ptič ali pa kako drugače, to je docela vseeno, ker je odnos med označencem in označevalcem zmeraj konvencionalen. En jezik velja enako kot kateri koli drug, samo skupek znakov je, in popolnoma nebitveno je, če gre za te ali kakšne druge znake. Po njenem mnenju je treba opraviti še eno transfuzijo, toda otrok je nekoliko oslabel, zato je treba okrepiti srčni utrip in mišice prsnega koša. Medtem je preurejala papirje, si snemala očala, jih čistila in si jih znova posadila na nosni koren.

Se kozarce krvi zavrže enako kot sesirjeno mleko, je vprašala moja žena.

Zdravnica ji niti odgovorila ni, njena vera v izkoreninjenje tistega, kar opredeljuje kot "negativno stigmo", je tako močna, da ne dopušča ne mojega nasprotovanja ne ženinega joka. Tolažim jo.

Saj se bo Boris vrnil k nama, iztrgal ga bom iz vsega tega, spet bomo živeli kot prej, prihodnost bo enaka preteklosti, vse bo spet v redu, boš videla, vzgajala bova najina otroka, napravila bova še enega, boš videla, da bomo spet srečni.

13. junij

Cele ure prebije pred televizijo. Toda zdi se, da je nenadoma izgubil vsako zaupanje v to napravo. Kakor da bi se v njem porodilo plaho in negotovo vprašanje, a ne dobi odgovora nanj. Oddelek je prostor, poln zmede, povsod so otroci, sto in sto vonjev se meša.

Očka, domov me pelji, nočem več biti tu.

Vzel sem v naročje svojega sina, stresal ga je tesnoben jok, ki je zvenel kot neznosen očitek. Primarij naju je obvestil, da je strokovni kolegij zavrnil najino zahtevo, da sina vzameva domov, da prekinemo terapijo: prepozno, zdaj je na kocki otrokovo zdravje. Njegove besede sem sprejel z dokončnim in razjedajočim molkom.

16. junij

Pomlad se je že umaknila prvi poletni vročini. Zalotila sva Borisa, kako joče sredi vonja po strahu, zbudil se je in komaj zadržal bruhanje, omamljen od grozljivih občutkov in komajda pri zavesti, v kleščah tesnobe. V jasni svetlobi so obrisi stvari izraziteje izstopali, bilo je tako zadušljivo vroče, da smo odprli okna. Od daleč je bilo slišati Jerryja. Lajal je v avtu, na zadnjem sedežu, namenoma sem pustil okno nekoliko odprto. Otrok je zaprl oči, da bi bolje slišal lajež. Ležal je negibno in se zakrčenih rok oprijemal mamine dlani.

Zdaj moramo iti, mucek, je rekla moja žena in mukoma izvila roko iz prijema.

26. junij

Dovolijo nama, da sva z njim, kolikor hočeva, odkar so mu dodelili enoposteljno sobo. Vse večere gledamo televizijo, sedeč eden ob drugem v polsenci. Morda pa bolnišnica, ti debeli zidovi, morda pa vse to obstaja samo zato, da nas loči od sveta in nam omogoči, da se naše življenje neovirano nadaljuje.

15. julij

Padla je odločitev: opravili bodo še eno transfuzijo. Dolgo sva se gledala, ona in jaz. Govorjenje je nasilno dejanje, gola navada nam preprečuje, da tega ne opazimo. Če ima bistvo sveta svoj jezik, tega ne sestavljajo besede, ampak molk. Boris je bil prvi, ki ga je pretrgal.

Moja kri je polna mojih knjig, mojih jezikov. Kako naj premestijo in odstranijo mamo in vse prijatelje, ki sem jih shranil v njej? Na vsak način moram poskusiti ohraniti nekaj. Vsaj del tega, kar je moje.

Pa kaj vendar praviš, mucek!

23. julij

Včeraj zvečer sem stopil v Borisovo sobo, sredi stalnega vrveža osebja in zvonjenja alarmov na napravah.

Ni mi več všeč, ne grem se več. To je urok, s katerim mi bodo vzeli mamo in prijatelje. Nočem več. Bedak je, kdor to hoče.

30. julij

Prišli so ponj s celotnim kompletom obarvanih stvarčic, pumpic in elastičnih cevčic, da bi mu napravili tisto, kar bi se moralo zgoditi šele čez nekaj dni. Poseg so prestavili na zgodnejši datum. Skodelico so mu iztrgali iz rok in ga odpeljali dol, na transfuzijski oddelek. Medicinska sestra nama je rekla, da je glasno jokal, tik preden so ga odpeljali, da je kar naprej klical mamo. Jokal je in moledoval, da bi videl mamo. Žena se je malone onesvestila. Medicinska sestra nama je rekla, naj se nikar ne vznemirjava, v hladilniku imajo velike zaloge sveže krvi, glejte, hitro bo končano, so mu že podkožno vbrizgali anestetik. Tudi tisti otrok iz sosednje sobe presenetljivo dobro napreduje. Čedalje popolnejši postaja, pravo veselje ga je spet videti živahnega in veselega. Usedla sva se in čakala, igrala sva se s tamalo, da bi sprostita napetost.

5. september

Danes so nebo ves dan prekrivali oblaki. Tako se popoldne zdi, kot da je prostor nenaravno opustel. Ni slišati rožljanja vozičkov, potihnilo je običajno vrvenje nosil in mobilnih telefonov, ki brez predaha zvonijo. Pod večer se je razbesnela ena od tistih neviht, ki nakazujejo konec poletja, ampak Boris je prosil, naj okna pustimo odprta. Samo še tekočino lahko pije, že ob pomisli na požiranje hrane mu postane slabo. Hujša, če sploh še lahko kako shujša. Z zelo tihim glasom se mi potoži.

Niti tokrat operacija ni bila uspešna, prepričan sem, čutim, da je tako ... Zato so me dali na intenzivno nego.

9. september

To jutro bi Boris moral v šolo. Danes se začenja pouk. Ravnotesje tekočin se je porušilo in njegovo stanje se je poslabšalo. Njegov um je kakor izpraznjen sleherne misli in vse okoli njega se pogreza v vseenost. Noge ga več ne držijo, preveva ga čedalje bolj vrtoglav občutek izničenja. K njemu hodijo medicinske sestre in izvajajo pospešeno zdravljenje z injekcijami barvastih tekočin, s stalnimi ciklusi intravenoznih infuzij, nadzorujejo mu tlak in jemljejo vzorce krvi. On pa si želi samo še, da bi ga potolažil mamin objem. Primem ga za roko, dvignem si jo k obrazu, k očem.

10. september

Četrť čez štiri je odprl oči. Piščanček, ne trudi se z besedami. Doktor je rekel, da se ne smeš naprezati.

Če nima energije, da bi ugotovil, v katerem času in prostoru se nahaja, potem nima nobenih želja. Le še to ve, da obstaja, se pravi, v središču njegove zavesti obstaja gotovost neskončne in obenem pomirjujoče žalosti, edino njo še pozna.

Ko mi postavlja vprašanje, mu glas narahlo drhti. Napel sem ušesa.

Če me imaš rad, mi ne boš vzel tega veselja, poj z mano.

Z obraza mi je takoj prebral poraz. Sprva zgolj verjetne asonance, milni mehurčki, ki se razblinijo, še preden dosežejo naša ušesa, potem se je oglasila znana mamina otroška pesmica, pesmica razžaljenega spomina: Ringa ringa-
raja, muca pa nagaja, kuža pa priteče, cel svet na tla pomeče! Pritegnil sem mu, skupaj ponavlja pesmico.

Moja žena tiho joče.

12. september

Zjutraj Boris ni mogel vstati. Visoko vročino ima in se pogreza v stanje nekakšne polzavesti. Ob vzhodu njegove postelje vedno dežura medicinska sestra. Ostal sem in v tišini opazoval, ko mu je zdravnik tupal pulz in je strežnica prestavljala ročico, ki uravnava dotok kisika in regulira frekvenco pretoka. Je morda komu prišlo na misel, da bi enkrat samkrat omenil besedo upanje? Ne, nikomur. Smo torej popolnoma obupali?

23. september

Veke ima zaprte, v veno vstavljeno sondo, leži gol, obkrožen z napravami, ki črpajo, zvonijo, potiskajo, porivajo. K sreči je punčka pri starih starših, midva sva vso noč bdela ob Borisovi postelji. Ko je odprl oči, ni gledal v naju, ampak v praznino za najinim hrbtom, njegov pogled je bil osredotočen, kot bi z okna opazoval uničeno pokrajino. Zdelo se je, da skuša nekaj povedati, a je ostal tiho. Pod odejami ga je treslo, vderte oči so se lesketale med komaj opaznimi gubami svetlorjave kože. Dvakrat sva poklicala dežurnega zdravnika. Tam zunaj je nebo spet začelo bobneti. Ob odhodu je bila žena popolnoma brez moči. Ko sva se spuščala po stopnicah, sem imel občutek, da tiste bistre oči še kar strmijo vame skozi debele zidove, kot da se otrple ustnice pregibajo, morda zato, da bi za mano zakričale kakšno strašno besedo.

26. september

Čuden dan, že začel se je slabo, s tistimi zloveščimi sanjami. Nebo je sivo, težko, oblačno, orjaški galebi vrešče potujejo nad drevesi, njihov hripavi, obupani klic je skoraj človeški. Napovedi se bodo uresničile. To bo slab dan. Zdravnik je potrdil, da je situacija zaskrbljujoča. Borisovo stanje se naglo slabša. Njegova usta zevajo med zajemanjem zraka, kot bi mu ga primanjkovalo, midva pa se ne spomniva niti tega, kdaj sva nazadnje slišala njegov glas: to je bilo sidro, ki sva se ga brezumno oklepala, da bi se obdržala na površju. Zdaj nama več ne odgovarja. Ničesar več se ne zaveda. Midva sva. Tukaj sva. Objel sem ga, da bi ga nekoliko dvignil z blazine. Kakor peresce je lahek, njegove lopatice so krhke kakor ptičje peruti. Tišina v sobi je težka, globoka. Budilka kaže 4.08. Pogosto izgubljam občutek za čas in da bi ugotovil, ali je dan ali noč, moram slediti tanki progi svetlobe, ki preseva skozi zatemnjena okna.

29. september

Vsega je konec. Ob dveh ponoči je Boris umrl. Skupaj z medicinsko sestro smo bili priče njegove kratke agonije. Ti podlež, ti baraba zdravniška, kako je mogoče, kako si mogel, ti baraba. Če mi le pride v roke, če mi le pride v roke. Moj sin zdaj leži tog in hladen kot kamen, z nekoliko vstran nagnjeno glavo.

2. oktober

Pozorno poslušam, kaj se dogaja v meni, ali zaznam občutke krivde. Ne noč, ne tišina, ne zavestne misli ne morejo popolnoma prekriti sramotnih očitkov, ki me polnijo s strahom in eksplodirajo, da se razletim na tisoč koščkov. Močno se bom moral osredotočiti, da bom lahko sprejel novo življenje brez sina. Pogrešam ga enako, kot se pod vodo pogreša zrak, brez njega se počutim iztrošen, nekoristen. Sprašujem se, ali je na tem kraju, ki je pretesen za naju in najino punčko, sploh še mogoče prebivati.

AGNUS DEI

Do šole je hodil peš, vsakič po drugi poti, upal si je celo skozi nepoznane mestne predele. Strmel je v mimoidoče moške in ženske, ki so se obračali za njim, da bi videli žival na povodcu. Vohal je zrak, vonj morja, ta vonj morja, ki te povsod zasleduje, še celo med rjuhami. Vso to vodo, ki ponoči vzbuja strah, ker podivja, ker teče kot blazna, da moraš previdno z njo. Lepo mesto. In prekleto tuje. Tuje njemu, kajti bilo je neznano, počutil se je kakor kvadrat v deželi krogov, kjer mu nič ni bilo podobno, prihajal je s hribov in v ozračju ni bilo sledu o onem skrivnostnem fluidu, ki ga oddaja skrivna uglasenost s kraji, kajti ljudje niso izgovarjali besed kakor pri njih doma in niso poznali besed, na katerih je bilo zgrajeno njegovo življenje. "Ah, Bosna, ta moja Bosna je večna, celo kadar je v zmoti," si je mislil. "Bosna bo spet kot nekoč, in če bi moralo preteči tisoč let, bo spet kot nekoč." Nepremično je stal pred rumeno obarvano stavbo in skušal uganiti, kje je okno tajništva. Tretje, ja, tretje v prvem nadstropju, če šteješ od desne. Ni vedel, kako bo šlo danes, spet bo moral celo uro prenašati tisto tipinjo po imenu Jasna.

Na dvorišču je povodec pritrdil okoli droga in se znašel pri glavnem vhodu. Pognal se je po stopnicah v prvo nadstropje, potem ko si je bil z roko potipal povoj, ki je bil zdaj samo še obliž čez rano. Kremasto obarvane plošče z vhoda so se pojavile tudi na stopnicah in vratih. Na tablicah iz rumenkaste plastike so bili črno vrezani napisi. Na tisti pred njim je pisalo Ravnateljica, vrata poleg so bila odprta. Notri ga je čakala psihologinja. Tipinja ga je obravnavala neverjetno prijazno, kaj takšnega se mu ni zgodilo še nikoli, menil je, da se mu tudi v prihodnje to ne bo zgodilo, vsaj ne v času njegovega tako negotovega življenja. Neutrudna in potrpežljiva prijaznost. Dolgo časa je nezaupljivo in pozorno opazoval ta človeški pojav, ki mu je bil nerazumljiv, ki ga niti zaznaval ni več. S preiskujočim pogledom je opazoval ono prijaznost in mrščil obrvi, da bi ugotovil, kdaj se bo izčrpala, kdaj bo tipinja nekaj zahtevala v zameno za materinsko pozornost, s katero ga je zasipala. Kdaj bo odvrгла svojo prijazno masko in pokazala strašljivo, režečo se spako svojega pravega obraza? Koliko takšnih metamorfoz je že videl. Predstavljal si je, da tudi v tem primeru ne bo dolgo trajalo, da jo dočaka. Toda minevali so meseci, tedni in dnevi, prijaznost tipinje pa se še vedno ni izčrpala. Še naprej je vsa elegantna umirjeno grajala njegovo trmasto nasprotovanje temu, da bi hodil v šolo, opozarjala ga je na vrednost izobrazbe, na zadovoljstva delovnega življenja, na pomen bodočega poklica, a zdelo se je, kot da vse to počne brez skritih namenov, s taktom in potrpežljivostjo plemenite duše, z blagim in mirnim pogledom, ki je prihajal od modrih oči za očali, tanki kovinski okvir je samo še poudaril vtis njene

krhkosti. Njena govornica je bila mila, oči nenehno priprete in med govorjenjem se je smehljala, kot da posluša svojo najljubšo glasbo. "Pa saj vendar mora nekaj hoteti!" si je nepotrpežljivo govoril deček. In globoko znotraj se mu je zdelo, da sovraži to prijaznost, ki ne služi interesu nekoga, to nemogočo in razumevanja polno potrpežljivost, ki sipa svoje neuporabne nasvete, učinke onemogle modrosti. Sam pa je opazoval, dvomil, ocenjeval. Ni ji mogel zaupati, ni se mogel prepustiti, ničesar mu ni bilo treba dokazati: samo bojevati se mora, zmeraj, celo tu.

"Kako je mogoče, da mi hoče dobro in nima svojih interesov?" se je jezil. "Zakaj me ne pusti pri miru in se raje ne pobriga za lastno sranje?"

"Hočeš spet pasti ovce? Zakaj nočeš obiskovati šole in nadaljevati z branjem in pisanjem, se učiti novih stvari? Zakaj?" ga je spraševala.

Redko je človeku dana priložnost, da bi drugemu nekaj pojasnil.

"Zakaj? Ker imam rad svobodo od trenutka, ko sonce vzide, do sončnega zahoda!" se je razvnel, kot bi se odzval na nesramnost, in se spet začel praskati po kovinski krtači na svoji glavi.

"Mi res ne znaš povedati kaj izvirnejšega? Res hočeš postati osel?" je pozkušala tipinja, nekoliko nerazpoložena zaradi odgovora, ki je zavil s prave poti. "Madonca, pri tvoji starosti je vse še pred tabo, lahko si zaželiš, da boš v življenju počel, kar koli hočeš. Zakaj nočeš hoditi v šolo? Tisto nekaj, kar se je nekoč začelo, se je zaključilo. Človeških stvari ni mogoče končati pred časom, ravno tako jih ni mogoče pustiti nerazrešenih. Končano je, vojna je končana, iz glave si izbij te grde misli. Daj se malo sprosti! Tukaj si lahko ustvariš novo življenje."

Igor se je namrščil in se zagledal gor, kakor izkušen igralec, ki igra nepazljivost. Visoki bor pred oknom je prepuščal sončno svetlobo in projiciral zelene sence na prednjo steno.

"Pa kaj sploh veste o meni?" je vprašal.

"Malo. Vem samo, da moraš počistiti z grdimi mislimi v glavi. Moraš jih pozabiti, razumeš, pozabiti. Takšno je življenje. Vse se sčasoma izbriše. Spomini zbledijo, bolečina boli manj. Ko te bo bolelo preveč in o tem ne boš želel z nikomer govoriti, takrat piši. Pomagalo ti bo. Že zaradi tega moraš hoditi v šolo. Tu pa so še zakoni. Tu je socialna delavka, ki jo je poslalo Ministrstvo, da poskrbi za vas. Vojne sirote imajo pravice, o katerih se ti niti ne sanja ... Boš videl. Ampak moraš počistiti v glavi ..."

To je torej njen as iz rokava.

Počistiti v glavi, kakšen neumen stavek! Pozabiti.

Vsi so mu to govorili. O tem, da otrokom uspe hitro pozabiti, o tem, kako hitro lahko odpustijo, o tem, kako so otroci občutljivi, a vse to mu je šlo skozi eno uho noter in skozi drugo ven. Otroci si še kako zapomnijo stvari, zapišejo

si jih za uho. Sploh pa, saj ni več otrok, ni več otrok, kako naj ji že enkrat to dopove?

“Pustite me, zaenkrat želim gojiti svoje sovraštvo. Zakoni? Moj zakon je drugačen, a ravno tako zahteva, da ga spoštujem.”

Zazvoni telefon, enkrat, dvakrat. Tipinja dvigne slušalko, odgovori nekomu, potem reče: “Počakaj trenutek, takoj bom nazaj,” in gre ven. S pogledom oplazi stran v odprtem notesu. Pri srečanju dne 9. maja piše: mučno. Tu je tudi datum prejšnjega srečanja, 26. april, kjer piše: neprilagojenost. Osebek se izmika obravnavi. Pa današnji datum: 8. junij. Deviantnost. Osebek je nerazumen.

Deviantnost? In kaj naj bi bilo to? Noče biti razumen. Noče biti zmeren v svojem obnašanju. Noče postati zmeren, noče razmišljati, vseh mu je trpeti. Ni se mogel prepustiti tipinji, v njem je bilo tisto zdaj že vcepljeno prepričanje, da se je nemogoče prepustiti. Koliko časa jo bo še moral prenašati? Ni maral hoditi v šolo, ker v šolo hodijo otroci, ne pa on. On sam je odrasel, je moški. Saj ne bi znal natančno povedati, kdaj je to postal. Moški, ki se bo nekoč vrnil v svojo vas, pa čeprav čez tisoč let, v hribe in vas, kaj naj vendar počne v tem obmorskem mestu, kjer mu ni jasno niti, iz kakšnega testa je. Čeprav v vasi ni bilo več njegovih ljudi, ni bilo več njegove družine, si jo je vsak dan zmeraj znova izmišljal iz strahu, da bi se spomin razklal, vsa imena in dejstva morajo biti povezana, skupaj. To mu je dobro uspevalo, ko je ležal na postelji v skupni spalnici, ko so otroci v sosednji sobi prenehali zganjati hrup. Prepustiti se in se upreti – dve enaki stopnji krvi in dihanja. Spal je ali pa se mu je sanjalo, da spi. Mislil je ali pa se mu je sanjalo, da misli. Možgani so se kar sami odpravili na potovanje in spomin je spet začel usmerjati življenje. Kako naj se odreče vračanju v kraje, ki so zdaj zapuščeni, nekoč pa je bila tam shranjena hlapljiva snov po imenu sreča? Še enkrat razpostaviti tisto scenografijo, še enkrat razprostrti tisto nebo, slediti gibom tistih postav, ki so se ptičje lahke premikale po lahkem svetu, preprostem in lepem, s prstom slediti obrisom gora, gozda, dvorišča, hiše ... Pustil je, da se odprejo vrata, in že je bila tu njegova mati, pojavila se je v popoldanski svetlobi napol spuščenih rolet za naškrobljenimi zavesicami. Vztrajno si da opraviti, čisti, briše prah, lošči, pospravlja, polni shrambo z zalogami, čvrste kupe posteljnine zлага v omare, kuha zelenjavo in šepetaje moli k bogu vrtov, skubi kokoš, poleg sebe ima bakren lonc z vrelo vodo, kamor jo potopi, da bo laže pulila perje, med pomivanjem posode si popeva in vsak obrisan kos posode polaga nazaj v kredenco, v predale, na kljuke, pod napo. Skoraj vsi deli njenega dne se zlivajo v ta gospodinjska opravila. Red in čistoča sta zunanji izraz notranjega ideala ljubezni. Misli so urejene. Jasmina poskakuje po travi in poplesuje okoli drevesa ali pa se kotalka v poševni, zreli svetlobi popoldneva, ki prehaja v večer. Na ulici spet vidi Radeta, ki v jakni in z mapo hodi vzdolž svojih zidov. In očeta, ki odpre vrata in si žvižga, ko vstopi s

košaro drv. Razpihava žerjavico v peči, dodaja polena in plameni takoj oživijo. Zaspati in se prebuditi v nebesih, sredi petja kosov in vetra v orehovi krošnji ... Se ničesar ne bati, ne senc ne vojnih zgodb, ki si jih pripovedujejo odrasli. Tako mora biti, če se prebudiš v nebesih. Edino vsakomur dano bogastvo je bil obstoj drugega človeka, držali so se za roke in stopali po tenki vrvi, ki je bila razpeta čez nebo. Po tej vrhovodski vrvi bi moral prečkati trg tudi on, a strgala se je in strmoglavil je skupaj z vsemi ostalimi.

Sunkoma se je prebudil in pustil prosto pot drugim spominom, zdaj je povsem iztegnjen in joče, kakor dojenec je nezaščiten, tistega decembra leta 1993, ki je izbrisalo poslednje ostanke nedolžnosti iz njegovih oči. Da je zbežala kot zajec. Natanko pet je bila ura. Mama je za hišo tolkla po žilavem kosu teletine s tisto silovitostjo, s katero se je lotevala vsakega opravila. Z gornjimi sekalci, ki so se ji pogreznili v spodnjo ustnico: namrščena je, nobenega dvoma ni. Ko je mama slabe volje, se ji je najbolje po hitrem postopku izogniti. "Gremo, fantje," reče oče in že so na dvorišču. Tako ali tako je zadovoljna, če se ji moški med kuhinjskimi opravili ne motajo po hiši. Pokrovka lonca, v katerem na tihem ognju vre beli fižol, ropota tam nekje.

Očka se poda po gozdni cesti, pokrajina naokoli je kakor izrisana z Radetovim svinčnikom: topolov gozdič, zadaj njihova hiša, hlev in kašča v enem in nekaj lesenih barak. Ob drevo prislonjena stara orodja. Greznica za gnojenje vrta. Potke iz steptane zemlje od pristave pa vse do kašče in drvarnice. Mrzel zrak, rjav sneg in sledovi toplote, ki jo hrani sončna svetloba.

"Ta hudičeva goščava! Če ne garaš, če je ne krotiš – sekaj, sekaj in kar naprej sekaj – ti vdre na polja, ti vse požre ..."

Očka si natlači tobak v pipo, uprasne vžigalico, si jo ponese k ustom. Oblački modrikastega dima mu prihajajo iz nosnic.

V tistem trenutku se je začela njihova zgodba.

Milovan Zidarić je prišel k njim, da jim zaželi dober dan. In kakšen dober dan je to bil!

"Poslovi se od družine in se nam pridruži. Saj si moški, boš ja branil svoj dom," je govoril z lepljivo spretnostjo lizunov v službi človeških čustev. "To je ukaz s fronte, zdaj se ne moreš povleči nazaj, tudi če bi hotel. To je edini resnični zakon, povsod veljaven in dejaven. Nočem ti groziti, nikar ne otrpni, poklican si braniti domovino in svoj dom. Če zavrneš, pomeni, da je tvoja hiša postala gnezdo petokolonašev, in v tem primeru lahko daš roko v ogenj, da jih ni brlogov in skrivališč v teh gorah, kjer te moja roka ne bi našla, če le hočem. Tudi to dobro veš. Evo, sploh ni treba, da ti grozim. Zaenkrat samo opozarjam. Ti in tvoj sin Rade sta pokončna kakor palici in čista kakor sveže oprano perilo, a če bi fantu, vrednemu sinu njegove srbske matere, prišlo na misel, da se priključi četnikom, hja, potem bi to bil povod za stari trik

z nenadnim izginotjem, se ti ne zdi?” Temne nosnice so mu plale, ko je to govoril s suhim, nepopustljivim in sovražnim glasom.

Očka je zravnano stal pred njim, molčeč, prekrižanih rok, sklonjene glave in spačenega obraza. Igor je opazoval njegova lica, pa čeljust, kjer je jutranje britje pustilo droben urez. Opazoval je velika ušesa, utripajočo žilo nad srajčnim ovratnikom, veje dreves tam zadaj za očetom so bile kakor abecedne črke na svinčeno obarvanem nebu.

Podobno, nič kaj drzno, je bil videti tudi mesec dni pozneje, ko je odhajal v maskirni uniformi in oborožen s kalašnikovom, ki mu ga je bil izročil Zidarič. Mama je prenehala skrbeti za hišo in je jokala in smrkala, čisto iz sebe kakor nekdo, ki ne ve več, kateremu svetniku naj se še zaobljubi in se noče sprijazniti z udarci, ki jih zadaja življenje.

Toda oče ni bil prvi, ki je odšel.

Prvi je odšel Rade. Bilo je na večer spreveda z električnimi svetilkami, po policijski uri. Skupina vročekrvnežev se je zgrnila na cesto in se začela izživljati, stvari so šele začele postajati vroče. Sedeli so ob ognju, on in Jasmina čisto blizu, Rade nekoliko proč, in gledali televizijo. Kar zaslišijo tisti trušč, tiste krike in tiste pesmi, zunaj na cesti: žvižgi, gong, zvonci, bobni, oh, tristo hudičev. Potem je zaropotalo: nekdo je vrgel kamen v okno. In spet kričanje. Potem so se vrata vdala in so vstopili. Nekdo je zakričal proti najstarejšemu:

“Hej! Sin dveh nacij! Zdaj pa nam pokaži, na kateri strani si v resnici!”

In tako jim je pokazal, njegov brat Rade. Sledil jim je po vasi.

“Kar naprej,” je za njim zaklical oče. “Izvolite, prosim, in kar po domače. Kar koli zgradi človek, vsemu je usojeno propasti.”

Ah, res so si dali duška na tisti mračni zabavi, res so bili prava drhal.

To se ne bi smelo zgoditi, a se je zgodilo.

Ko deček premišljuje o tisti noči, eni sami, ki se mu je neskončnokrat zarezala v mrežnico, napravi, kot da jo drži v pesti. V resnici pa jih je v pesti držala ta noč, ki jih je ločila in je z njimi počela, kar je želela.

Pozneje, ko je bilo že končano in se je Rade vrnil, ga ni imel poguma pogledati. Ker bi jokal zaradi njega. Ko se ga je odločil pogledati, je sprevidel, da je celo užival. Bral je to v njegovih očeh, zoženih v dve reži. V notranjosti je že postal eden od njih. In srečen zaradi tega. Tudi oče je kar ostrmel.

“Rade,” je rekel grozeče mirno, “da mi izgineš iz hiše, še preden ti polomim kosti. Nočem te več videti, spakiraj in se poberi. V tem življenju greš lahko s tokom ali se upiraš, kakor se ti zdi, ne moreš pa se udinjati drugim. Sicer si slabši od izdajalcev. To so osnovna načela. Me slišiš? Osnovna načela.”

Bil je to trenutek, ko oče sinu ne more prihraniti tistega, česar ni mogoče prihraniti.

Oče je izrekel resnico, njihovo véliko družinsko resnico, ki je še nihče doslej

ni izpovedal na glas. Tako je oče vrgel Radeta iz hiše in potegnil zapahe. A ko je to napravil, mu je roka zašla v lase in ta njegova kretinja je izražala obup in tesnobo, ki sta se mu vtisnila v obraz kakor človeku, ki skuša biti kos situaciji, čeprav mu ta popolnoma uhaja iz rok. Rade pa se niti obrnil ni. Kdo bi si mislil, da je bila njegova strast gradbeništvo. Da je bil prepričan, kako se bo Bosna s tehnologijo in ne z Biblijo izvlekla iz tistega, kar je po njegovem bil srednji vek. Z gradbišči, s cestami, z železnicami, s tovarnami: evo, kaj je bil Rade. Bil je ta posebni odnos z vsem, kar je mehanika, tehnika, risanje. Bil je nadangel Gabrijel z logaritemskim računalom in diplomu iz gradbeništva. Matematika, številke. To mu je bilo nad vsem, celo več kot nedolžni Ljiljanini obrisi, več od boksa in nogometa, več od ovac in gora, več od česar koli. Evo, kdo je bil njegov brat Rade, evo, kako je razmišljal. Mama ni dovolila vstopa v njegovo sobo, niso ga smeli motiti, kadar je za mizo pisal, delal izračune in bral, zatopljen v knjige in skripta.

Ampak matematični genij ni vselej združen z ravnovesjem v glavi. Nenadoma je nehal študirati, da bi se lahko pridružil četam generala Vladića, človeka, ki je s svojo nečlovečnostjo vzbujal spoštovanje, kajti obvladal je taktike, ki so jih Američani uporabljali proti vietkongovcem. Ni bilo objemov za tiste z mešano krvjo: nemudoma ga je poslal na preizkušnjo v neko vas, klat nedolžne ljudi, dobro vedoč, da najbolj okrutne udarce zadajajo ljudje, ki jih postaviš pred zid.

“Z lastnimi rokami jim boš izkopal oči in rekel, naj drugim napravijo to, kar si jim napravil ti, v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha,” mu je zapovedal general in ga nepremično gledal. “Bolje je takoj eliminirati nekoga, ki ti še ni nevaren, kot da ga pustiš živega in te lepega dne lahko ogrozi. Treba je udariti prvi!”

Tako je Rade pogledal v obraz svoji krutosti, ki se je prej ni zavedal. V vasi se je razvedelo, da je nekemu dobro porejenemu bivšemu častniku JLA z udarci s peto izbil zobe. Tak je postal Rade. Besnež s Kajnovim znamenjem na čelu. Ali pa je bila to samo oblika vrojene bolečine, ki se dolgo skriva v kakšnem kotičku duše in ob razkritju izbruhne v jezo, sovraštvo ... Kdove, kakšni strašljivi in neobvladljivi prividi so ga napeljevali k takšnemu ravnanju.

Tistega večera se je v ovčjo stajo vračal po najdaljši poti, da bi lahko prisluškoval zvoku planine. Še so peli škržati in murni. Za nekaj časa se je ustavil pri skali vrh hriba. Okoli so se pasle ovce. Vsako je dobro poznal: vedel je, katere so najbolj lene in katere najinteligentnejše. Breje ovce so pustile, da jim je božal trebuhu. Vedel je tudi, kako povržejo. Pomagal je bil že očetu in Radetu, zdaj bo pomagal mami in Jasmini. Kmalu bodo imeli jagenjčke, komaj je čakal, da jih bo lahko božal, tako lepi so z rdečim jezičkom in tisoči zvezdic

v očeh. Govorico ovac je razumel enako dobro kot Dikovo govorico. In ovce in pes so razumeli njegovo govorico. Tako dolgo se je mudil tam, da je sestra Jasmina, ki ga je bila zagledala s skednja, prihitela gor in se sedla poleg njega. Ljubeče mu je kuštrala lase, najraje je imel njo, ker je v družinskih prepirih zmeraj stopila na njegovo stran. Obratno pa je Rade imel neprijetno navado, da je potegnil z očkom in mamo. Čudno razvado je imela, ta njegova sestra, rada je lagala glede majhnih reči, ker ji je bila všeč igra, všeč so ji bile igralke, všeč so ji bili filmi. Od nekdaj ji je bilo všeč igrati in se lagati. Pa nikoli ni šlo za velike prevare, lagala je samo glede malih reči. Lahko se je zlagala, da gre nakupovat v Novi Travnik, v resnici pa je šla v Prozor, ali pa, recimo, da je vse popoldne likala, v resnici pa je že spet plela jagodnjak ali se plazila po travi, ki je bila vsa bela od marjetic. S temi malimi lažmi si je ustvarila odprt prostor, svobodno ozemlje, na katerem je razpolagala z absolutno močjo svoje igre, s katero je lahko druge prinašala okoli. Pod njima je bila v jezero tišine potopljena dolina, nad njo so se v polkrogu dvigali štirje griči, beli koprenasti diademi so jim kronali čela. Nekoč je Rade pripovedoval Igorju, da so od tam prišli Turki, ki so nato pritisnili na dubrovaška mestna vrata. Deček je raznežno opazoval sestro. In ona ga je gledala na enak način, le od časa do časa je utripnila s trepalnicami. Tako sta prebila več kot eno uro. Nekega dne, je izjavila z glasom, ki je bil že zaspan, bo posnela film ali morda celo dva: o tisti pravi, resnični Bosni.

Na poti domov, ko sta priganjala ovce, je sonce za neskončnostjo hribov in dolin in sotesk in razpok nezadržno zahajalo.

Tistega večera so izvedeli, da je bila Darinka posiljena.

Kaj to pomeni, "posiljena"? Dojel je, da nekaj grozljivega, da je povezano z nekom, ki ima odpete hlače in je lačen seksa. Tam, v hlačah, je bila skrivnostna groza.

Po vasi so že hodili oboroženi moški, cele tolpe, čudni dolgobradi možje, pa tako umazani, da so spominjali na obešence, ki so jih ravnokar sneli z vrvi; odhajali so in prihajali, kar naprej so imeli neke opravke. Ni se vedelo, od kod so prišli, bilo je, kakor da napovedujejo nepredvidljiv in presenetljiv dogodek. Vsi so se jih bali, v njih so videli krvoločno in tuje pleme.

Še nekaj mesecev je preteklo, preden se je spet pojavil dejanski znak za nevarnost. Kraval zavoljo nekaj ročk bencina. Eni so hoteli bencin odnesti, drugi so ga hoteli zadržati za potrebe kmetov in njihovih traktorjev. Tako se je začela tista zima, čas neprištevnih in prenačljenih dejanj. Ko je potihnilo donenje zvonov, so se izza hišnih oken zganile ženske roke in na skrivaj hitele zapirati oknice, da bi izključile zunanji svet in zaščitile družinsko intimo. Vsi so že bili z živci na koncu. Treba se je bilo bati teme. Kajti noč je čas, ko

vesolje vre od hudobije in sovražnosti. Tišina je bila hujša ponoči, ko te je lahko prestrašil že preprost pasji lajež, saj bi to lahko bil znak za napad.

Ni bilo še enajst in spravljal se je spat. Jasmina se je zadržala spodaj, da bi mami delala družbo, in je zleknjena na divanu prebirala knjigo. Sumljiv hrup ga je zvalil, da se je ustavil na pragu. Dvignil je glavo, bolje pogledal in napel ušesa. Skozi veliko okno na hodniku je v medli svetlobi vhodne svetilke lahko razpoznal žlebove in vrvi za obešanje perila. Napet kakor lok se je oklenil kljuke, s pozornim in skoraj spoštljivim izrazom nekoga, ki sluti, da je na delu usoda. Vedel je, da so butanje po pritličnem oknu in koraki, ki so se vzpenjali z gluhim topotom, stopničko za stopničko, tesno povezani z njim; vedel je, da mu tisti glasovi, ki so prihajali od spodaj in so se nenadoma vzeli kar od nikoder, prinašajo osebno sporočilo; vedel je, da so "gostje" namenjeni k njemu, njegovi sestri, mami in da bo v kratkem iznenada še enkrat prišlo do spremembe v ozvezdju, ki usmerja njihova življenja. Globoko je vzdihnil in se začel spuščati, stopnico za stopnico, s tihimi koraki, ki jih je vpiljal tekač. Včasih ni mogoče preprečiti toka stvari. V tistem trenutku ga je doseglo kričanje. Bilo jih je kar precej, opazil je lahko vsaj tri.

Ob prvi klofuti je mama kar poletela z naslanjača, lahkotno kakor list časopisnega papirja v vetru. Zgrbila se je vase, z rokami je stiskala kolena ob prsi. V polsenci sobe je videl, kako se ji je možak korakoma približeval, kakor mogočen val. Ustopil se je prednjo, ogromen in nepremagljiv kakor gore pozimi.

"Ne misli, da boš pobegnila. Niti ne pomisli na to, ali pa te razsekam na koščke."

In jo je z vso močjo udaril še enkrat. Ona ne govori, ne kriči, ne joče. Še bolj se stisne vase. Oni ji skoči za hrbet, se na dva centimetra približa njenim ustnicam, s *šljivovico* prepojena sapa jo ovije v gnusen oblak. Že dviga roko, da jo bo še enkrat udaril.

Hotel bi pohiteti v sobo, kajti zdaj je bil on glava družine, moral bi jo zaščititi. A je nagnosko nameraval skočiti z okna in se spustiti po žlebu, da bi izginil v temi. Pa ni imel moči za kaj takšnega. Znova je splezal v prvo nadstropje, se umaknil za vrata in negibno stal, koščica niča, naježenih las, od tesnobe in strahu ga je po hrbtu spreletavala zona, da se je z obema rokama krčevito oklepaj podboja in čakal, kdaj bodo vstopili neznanci.

Od spodaj je bilo slišati trušč prevrnjenih stolov, padce, prašičje kruljenje, življenje je krik in bes, prav tisti krik, krik groze in strahu, ki sta ga skupaj z Jasmino hodila poslušat v kino. Materin klic na pomoč je prebodel svet. Slišal je hitri topot nog v lesenih coklah, potem zvok podrsavajočih korakov, potem tresk z vrati, pa pritajeno ihtenje. Bili so trije, morda jih je bilo tudi več. Tisti, ki se je vzpenjal, se je premikal počasi, med vzpenjanjem je preverjal

prostor okoli sebe. Bil je oprezen, a se ni trudil biti zares tih.

“Zdaj se bomo pa igrali lovca in plen!”

Odpiral je vrata sob, prižigal luči, preiskoval. V temi so zvoki stvarnejši od predmetov. Prižge se luč, Igorja na drugi strani vrat niti za sekundo ne premami skušnjava, da bi se premaknil, čuti mu pravijo, da je tamle nekdo manj kot pol metra oddaljen od njega. Ne more preprečiti, da ga ne bi grabila panika, od katere mu gredo lasje pokonci. Njegov sfinkter je že tako odprt, da skoraj brezpogojno popusti. A nenadoma ves hrup potihne. Komaj ga je slišal oditi. Od njega se je oddaljila le neka senca, neki človek, ki ne ve za njegovo prisotnost.

“To ni bil napad,” se je odhrkal glas. “Pojedina je bila. Za tiste z dobrim želodcem, aneda?”

Potem so se koraki oddaljili, povsod je ena sama zmešnjava, nekaj težkega odnašajo, pohrkavajoči glas se oddalji, glasovi izginejo. Potem je vse tiho. Dolgo je vse tiho. Tiho kakor v grobu. Neskončno dolgo. V tem časovnem razmaku se je zdelo, kakor da tam, v najredkejšem zraku, ki z gora brije v noge, življenje tone v mrtvilo.

Ne spominja se, kdaj so ga noge kar same odnesle dol po stopnicah in nato po hodniku. Kuhinjska vrata so bila odprta, polomljeni les je bil rdeče obarvan, bolečina je prekrila stene. Stara stenska ura je tiktakala. Mama leži na podu, vznak, razširjenih nog, ustnice so ji počrnele in otekle, na enem očesu je modrica, ena rama je razkrita in bleda, iz urezine z britvico na golih prsih vre kri in curlja po hrapavih rokah, ki so kakor smirkov papir, ko te boža po obrazu, utaplja se v temni tekočini. Prerezana je natanko tam, pod brado, kamor nasloniš glavo, se z licem pogrezneš vanjo in poslušaj njeno milino, kako utripa v vratni žili, medtem ko ti ona s hrapavo in vedro nežnostjo kuštra lase. Pa Jasmina? Pa Jasmina? Kje je Jasmina? Stekel je v dnevni prostor, ampak soba je bila prazna. Na široko je odprl shrambo, spet nič.

Zdi se mu, kot bi znova pretekla cela večnost, odkar se je kakor mesečnik boril s petimi stopnicami, ki vodijo proti vratom, napol zastrtim z mrežo proti komarjem, ki se odpirajo na zadnjo verando. Takšen mrzaj je bil, da mu je ročaj ožgal roko. Od tam se je spustil na dvorišče. Na koncu je bil vhod. Prispel je tja. Od tega trenutka, od te nore dirke čez dvorišče, skozi garažo s traktorjem in kolesi, pa dol na cesto, proti reki, je v njegovem življenju mnogo udov, prepletenih v nemirnih položajih, povsod so roke, ki ga suvajo in mu objestno zabadajo nože med rebra. Vsak dan se trudi izbrisati ta spomin in za nekaj dolgih ur mu celo uspe, toda nekje globoko v sebi ve, da se je spomin razširil po nevidnih kapilarah in enkrat za vselej prodril v dušo. Zasliši šušljanje glasov. Zgleda jezersko gladino, na kateri lebdiyo prvi oblaki. Razdalje in čas se daljšajo. Za trenutek se ustavi, ovohava zrak, da bi nadaljeval v smeri glasov.

Ne brez težav, toda z gotovostjo. Položili so jo bili na hrbet. Celo sneg je na svoj način gostoljuben, sprejel je mlako krvi. Jasmino prekriva bela rjuha. Vsa je pokrita, ampak po dolgem telesu in majhni glavi se ve, da je to ona. Neka ženska odgrne rjuho z obraza njegove sestre in nekoliko niže odkrije ledeno rezilo, ki je prodiralo skozi rebra. Trepalnice so za vselej prilepljene ob obraz, ki se zdi tako nedotaknjen, kot bi ji kar najpozorneje izčrpali kri in skrito modrino vén ter jo nato uspavali. Hej, kaj si se udarila? Hej? Me slišiš? Saj smrt vendar ni nalezljiva bolezen ali nekaj, kar bi te umazalo tako kot življenje ... Razširjene nosnice na zašiljenem nosku, majhne našobljene ustnice, jeza in gnus vtisnjena v spačen krč gornje ustnice, pri vrhu brade ima dva vzporedna vreza, kakor sledi nohtov, zelo globoka sta. Vpraša se, kdo ji je to napravil in s čim. Ah, pa saj bo zdaj vstala in nehala igrati, vstala bo iz goste trave in z marjeticami v očeh prišla do njega. Pri treh letih jo je očka dvignil na mizo in ji pred sorodstvom iz Splita rekel, naj poje. Prihajali so pogosto, za dan republike, za prvi maj. Ko je nehala peti, so jo zasuli s poljubčki, jo ščipali, ji ploskali, tako dobro je pela in deklamirala. Hotela je oditi v Split, v igralsko šolo. Medtem ko je teta hotela, da ji mama pripoveduje nepogrešljive štorije o prešuštvi, nevhvaležnih otrocih, nenaklonjenih taščah, o tem, kaj je neki daljni sorodnik zapisal v oporoko, je stric zabaval Jasmino, ki je ni videl že mesece, ona pa ga je zasipala z neumnimi vprašanji, s pravo točo vprašanj – je res, da je Split tako velik? Koliko večji je od Fojnice? Desetkrat? Stokrat? Koliko kinematografov imajo? In koliko gledališč je tam? Kar kadilo se mu je od ušes, ona pa se je smejala. In zdaj je tamle, v snegu, tam bo ostal odtis angela, noče se dvigniti in končati pesmice, na sosede to ne bi naredilo prav nobenega vtisa, skoraj popolnoma naravno se zdi, da mlada ženska leži zmrznjena v ledu, v svoji domači, z modrimi rožicami potiskani oblekici, z izrazom tistega zamišljenega čudenja nad stvarmi, ki se ji je vtisnilo v obraz. Vrgli so jo v vodo. Morda je bila še živa, ko so jo vrgli v vodo. Jasmina se je utopila v vodi kakor muha v olju. Zaštihana, odvržena v reko, kos ledu. Nepravilnost, razpoka v snegu. Sosedje so jo izvlekli.

“Mrtva je, Igor, Gospod jo je vzel k sebi.”

Tudi njegovi možgani so zledeneli. S tistim ledom v žilah in s srcem, ki mu je bilo v sencih, ni Igor ne jokal ne molil. V takih trenutkih je dečka zajela globoka brezbriznost, občutek prezira in nezanimanja za vsako konkretno nevarnost. Gospod jo je vzel k sebi! In nobeno oko angela varuha ni opazilo, da se je skušala osvoboditi, noben alarm ni prebudil pomočnikovih kril, nihče ni priletel dol, da bi z gorečim mečem rešil nedolžnega angela in prisilil tistega suroveža, naj se vrne nazaj v hlače? Preveval ga je leden občutek, da je svet ena sama čaša ledu. Da se zrak, nebo, drevesa, sonce, dež, svetloba in tema – da se vse počasi spreminja v led. Led mu bo zapolnil nosnice, pljuča, usta.

Pokopal ga bo in na površini bo ostal samo snežni vrtinec. Jasmina je kriva tega, ko se je potopila na dno, je morala s sabo odnesti tudi delček njega. Ali še slabše: delček njegovega telesnega sveta se je verjetno utopil skupaj z njo, posrkal ga je neizmerni led. A kaj, kaj je odnesla s sabo? Spomnil se je, da je njegova sestra imela to veselje, to željo: živeti, v barvah živeti. Seveda, tisti del sveta je odnesla njegova sestra. Barve. Življenje v barvah. Preminila je, skupaj z barvami. Od tistega trenutka je zaprt v tem svetu, ki je samo črn in bel. Ali se temu pravi, biti odrasel?

Tri dni je divjala burja, ki je s snegom prevlekla okna hiše in hleva. Prizorišče kakor ob koncu sveta. Nebesni baldahin se bo preklal na dvoje in vesoljni mraz se bo zilil nad deželo. Tako se bo začel konec sveta, pod litoželeznim nebom, z ledeno zimo, s poledenelimi jezери in rekami. Volkovi bodo pogoltnili sonce, ki se bo tako zelo ohladilo, da ne bo moglo več poroditi poletja, zapadel bo sneg, ustvaril bo dolgo in neusmiljeno večnost. Takrat bo nastopila neprekinjena, dolga zima, luna in zvezde bodo ugasnile in zavlada bo brezdanja tema. Ko je prvič slišal od strica, pol gradbiščnega delavca in pol nočnega čuvaja v Splitu, da bo veselje končalo v plamenih, da se nam bo zaradi vročine pred nogami razklala zemlja in se bo pokazalo njeno razžarjeno jedro, je mislil, da gre za popačeno podobo, kakršne si delajo tisti, ki so odšli živeti drugam in ne razumejo več bistva bosanske zime. Stekel je to sporočit mami, ki je predelovala krilo, povedal ji je čez očala, skozi katera je bilo zaradi migljanja odsevov nemogoče razbrati njene oči, toda ona je menila drugače. Nasprotovala je stričevemu in sinovemu mnenju. Zaradi gospodinjskih dejavnosti, zaradi obiskov sosed in prijateljic, zaradi dolgih pogovorov ob pitju *turske kave* je bila zima po njenem letni čas življenja v skupnosti, ne pa konec sveta.

Zaprta se je trgovina z živili in takoj zatem še šola, ki je bila čisto preluknjana in požgana, kdove, kdaj bo spet odprta. To je Srbija, je bilo s črnim sprejem zapisano nad vhodnimi vrati. To je Bosna, z rdečim sprejem pod oknom telovadnice. To je Hrvaška. S črnim sprejem pod oknom njegovega, drugega razreda. To je Bosna. Na polknih tretjega razreda. To je Srbija, na pročelju, pod tretjim razredom. To je moja šola, kreteni. Tam je umrl naš učitelj, slepeč plamen je bruhnil vanj skozi okno, da sta ga kar dva morala zvléci gor, z rokami je ukleščil Zlatibora, da bi ga obvaroval pred granatami, a zdaj je bil že ves trd in otrok na tleh se je dušil pod tisto težo in gosto mlačno tekočino, ki mu je kapljala v usta, v oči, v nos, v ušesa.

Igor je poslušal vojno. Kar je slišal, je vzbujalo grozo. Vse mogoče se je zgrnilo nad nebo, rakete, granate, svetilni izstrelki, posamezne eksplozije, močne do zelo močne, med vzletom je enomotornik bobnel kakor otrok, ki veka v zibki. Nebo je neprenehno drhtelo, razsvetljeno s streli, z rafali mitraljeza, s stvarmi, ki se razletijo, ki pahljačasto eksplodirajo, da se tresejo hišni zidovi.

Ljudje so bežali na varno, se zatekali v kleti, ženske so otroke tesno prižemale k sebi. Vsi so govorili po tihem. Nekateri so menili, da so bili tisti, ki so v vasi ukazovali in zatrjevali, da so prijatelji, v resnici sovražniki, medtem pa oni, ki so jih od zunaj obstreljevali z mitraljezi, želeli vdreti v vas in zmagati v vojni, niso bili sovražniki, ampak ravno nasprotno: bili so prijatelji. Prijatelji, že že, ampak ko bodo prišli v vas, bodo plenili po hišah, vse prebrskali, vse premetali, iskali bodo špiclje, orožje, saboterje, municijo, zlato, televizorje, ročne ure, tranzistorje, vse, še vsakič je bilo tako. Ko bo primeren trenutek, bodo storili vse to. Iskali bodo ženske, slišati bo krike posiljenih žensk med zvoki harmonike in pijanskim petjem. In za vojaki pridejo tatovi, ki vdirajo v opuščene hiše, jemljejo obleke, radirke, šilčke, mape, svinčnike in papir, lomijo preostale krožnike, ob tla mečejo, česar ne rabijo ali ne morejo odnesti, pohištvo, mize, stole, slike z devico Marijo. Ceste so bile zapuščene, polkna zapahnjena, rolete na obeh trgovinah spuščene. Včasih je na kakšno hišo padla bomba. Takrat so trumoma prihajali tja, na sledi za dimom, ki se je dvigal s počrnelega pogorišča, da bi videli, kaj je uničeno. Kadar se je ohranilo kaj, kar je bilo mogoče odnesti, so to odnesli. Posameznikom je bilo prepovedano gibanje iz kraja v kraj, bilo je veliko aretacij, trpanja v zapore, eksekucij, izginotij. Odkar so presekali električne vode, je bilo hudo biti sam, zlasti ponoči. V glavi mu je nenehno zvonil tesnobni strah s svojim alarmnim zvoncem. Sprva je imel prižgano petrolejko, negibno je stal in prisluškoval tišini, ki je bila kakor rana, bila je kakor krč na materinem obrazu, kakor sledovi nohtov na Jasmininem obrazu, njuni duši sta trpeli oziroma trpela je njegova duša. Boleli so ga žeblji, ki so jih zabijali v njuni krsti, neizprosno so se mu zadirali v glavo in tam izgrebli skrivnostno dvojno sled. Duhovnik je na pretesnem pokopališču spregovoril nekaj besed iz Apostolskih del, o dvomu in nejeveri. O Kristus, telesa vračamo zemlji, duše pripadajo samo Bogu. "Razen če," je pomislil Igor, "medžugorska mati božja ne pošlje angela z gorečim mečem v pesti, da bo premagal hudiča. Večna mati božja marsikaj zmore, v preteklosti je to že pokazala z velikimi deli."

Igor se je smilil sam sebi, obžaloval je, ker se stvari v življenju spremenijo v času enega vdihla, še preden se sploh navadimo nanje. Od časa do časa se je dotikal pištole in opazoval strašno razdejanje v hiši, krušenje ometa z zidov in razklani strop v spalnici staršev, kjer so si lastovke pod razpadajočo streho spletle gnezdo in s svojimi kot puščica hitrimi preleti zapisovale nerazvozljive šifre na prebledelo nebo. V shrambi ni bilo ničesar, v kleti ne krompirja ne jabolk. Spet nič v očetovi in mamini spalnici. Prebrskal je omare, tudi tisto s tremi ogledali, kjer je srednje pričvrščeno, ostali dve pa se premikata, tako da ju lahko vrtiš in se opazuješ v profilu. Enega za drugim je odpiral predale nočnih omaric in v očetovi omarici našel pištolo, bila je v najlonu in prevezana z vrvo.

Izvlekel jo je, si jo približal k licu, ovohal naoljeno kovino, stopil na noge, se zravnal in jo kar tam, pred toaletno mizico, usmeril v svoj zrcalni odsev. Bum! Bum! Zataknil si jo je za pas, pod Radetovo jakno, ki mu je segala čez kolena. Ob prvi priložnosti, je pomislil. Ne, v bistvu ob prvi pravi priložnosti. Pregnal je to misel, a se je vrnila in se v njegovi glavi kakor zvest pes zvila v klobčič. Tega večera je zaspal s pištolo, ki ga je žulila v bok.

V vasi, ki si jo bo sčasoma spet prilastila goščava, ni nobenega razdejanja, razen tistega popolnega in absolutnega razdejanja, ki ga napoveduje topovsko grmenje, ko straši oblegance in drobi njihov pogum. Vse bolj se uveljavlja religija, ki veleva, naj brodolomce pokončajo, namesto da bi jim pomagali. Tudi Jasminino mamo so ubili, posilili so duševno prizadeto in paraplegično sestro, devetdesetletno staro mamo so vrgli pod tankovsko gosenco. Ljudje so kruti, radi ubijajo, vojna je bila tista, ki ga je to naučila. Jasmina je bila drobno dekletce kostanjevih las, vselej židane in prekipevajoče volje, suhljata kakor omelce. Mrtvi še naprej živijo v svojem imenu. Imenovala se je enako kot njegova sestra. Nista bili iz istega testa, toda imeli sta isto ime. Večkrat jo je šel obiskat na poštni urad, ki so ga bili spremenili v ambulanto, da bi prek dekletca prestregel slabotno svetlobo tiste, ki je ni bilo več. Imela je temne podočnjake, tenke sonde v nosu, vsa je bila v modricah in praskah, kosti desnega zapestja je imela v mavcu. Sprva je omahoval, če se naj približa ali ne, ampak ona ga je zagledala in ga poklicala po imenu, da so se mu nenadoma ulile solze. Dolgo je ostajal pri njej, vse do poldne, in ljudi je figo brigalo, da kar sedi tam, ker je vsakdo imel toliko drugega dela, da si zaradi njegovih obiskov nihče ni belil glave. Popoldne seveda ni šlo, popoldne je moral pasti ovce. Kadar je odhajal, je gledala za njim s svojimi velikimi, začudenimi, preiskujočimi očmi.

Ko so jo odpustili iz ambulante, je prišla k njemu, nikogar več ni imela od svoje družine. Spala je tri dni in noči in ko sta se skupaj spomnila, kaj so to *burek*, *pita zeljanica* in *sarma*, *musaka* in *jogurt*, *ajvar* in *ćevapi*, je lačno zmazala krožnik ričeta, ki ga je priskrbela "logistika", se pravi, moški v srebrnem audiju, ki je skrbel, da nihče v vasi ni stradal. Ljudje so bili že čisto brez vsega, siromaki, ali pa v strahu, da bodo to še postali; vojna je iz vseh napravila stiskače in egoiste. Vse, kar se znajde na mizi, prihaja iz Italije, Nemčije, Avstrije: pijače, konzerve, keksi, sladkor, tuna, testenine, mleko v prahu, moka. Ob slehernem grizljaju si je Jasmina z robčkom očistila usteca in dalje rezala štruco, rezine kruha je goltala s strašnim apetitom, z neverjetno lakoto, kakor da ji je tisto, kar je bilo zapečateno v njenem drobovju, začelo razžirati trebušne stene. Četrto noč se je splazila v njegovo sobo, zdelo se je, kot bi bila odposlala nemi SOS in bila pozorna na zvoke, ki so prihajali

od reke. V zvezdni polsenci se je razločno videla temna gmota tistih dolgih, svetlikajočih se las. Smuknila je v njegovo mehko, umazano posteljo. To noč bova umrla! To noč se bova pridružila neizmerni množici mrtvih. Ubili bodo mene in ko bodo ubili tebe in mene, bodo ubili še vse druge ljudi. Kar odrevenel je, pomisel na intimni stik bi ga še pred enim mesecem pahnila v grozo, a potem se ji je približal, z rokama ovil osji pasek, ki je ključoval pravilom anatomije, in jo božal; in ko je ptiček goliček s polnimi pljuči zajokal, kakor dež jeseni, je doumel, da dotik daje življenje. Ne jokaj, pištolo imam in te bom znal zaščititi. Zunanji svet ni mogel vdreti vanju, črni molk tam zunaj ni mogel vriniti simptomov svoje usodne bolezni med njiju. Njuni otroški duši sta počasi tonili v spavec.

Spet se je začela smehljati in ko se je smehljala, so se ji naredile globoke jamice; bila je vremensko občutljiva, cele ure preden se je na nebu prikazal prvi oblak, je vedela, da prihajajo. Med nevihto je postala vsa blažena. V dežju je plesala svoj ekstatični ples. Kakor da je nevihta njena mati, ki ji jo je samo mesec poprej ubila granata. Potem je nekega dne plavolasa Unproforjeva gospa z brezizraznim in čisto popleskanim licem, z vonjem po parfumu in dezinfekcijskih sredstvih, odpeljala Jasmino v ambulanto in obenem mrtvašnico, jo s svojo samozavestno avtoriteto obravnavala, kot da je majhna deklica, kot da je malo čez les, in ji razlagala, kaj ji bo v prihodnjih mesecih napravil črviček, ki ga ima v trebuščku, pravi balon bo postal. Plavolasa gospa je bila zadolžena za iskanje otrok s seznama, morala jih je odpeljati v zbirni center. Igorja ni bilo na seznamu, Jasmina pa je bila. Potisnila jo je v banjo, polno vode, jo temeljito zdrgnila s spužvasto rokavico in šamponom, ki je nežno in prijetno dišal po zadnji modi zahodnega sveta. Potem jo je poslala v Skopje, tam se bo nastanila pri neki tetki, ki bo odločala o vsem v zvezi z njo. Pozdravil jo je z žvižgom v očeh in prijela ga je za roko, a se ji je izmaknil in dal roke v žepe. Pogledala je v tla kakor okregano dekletce.

Spet je bil sam s svojimi ovcami.

Uzrl ju je, ko sta bila še razmeroma daleč, zdaj je že imel tisti nagon, del njega je bil nenehno na preži. Črni postavi sta se mukoma vlekli gor po poti, kakor dva ščurka v valujoči drevesni senci. Najraje bi si prevezal oči, samo da ju ne bi gledal, a sta že stala pred njim. Eden je bil debel, njegov obraz je bil temnikasta kepa, krvavo podplute oči so bile velike in do belega izbuljene, kakor da zaradi silnih količin alkohola poskušajo zbežati iz glave v steklenico, ki jo je držal v desni roki. Drugi je bil mršav, čudno oblečen, z obrazom ujede, globoko zarezano navpično gubo na čelu in z uničenim zobovjem. Tudi zanj se je zdelo, da ga muči strašen maček. Vstopila sta in sedla ob dolgo, ozko mizo. Pila sta po slamici in prazno steklenico raztreščila na podu. Suhec je imel

tenke rumene roke, opremljene z dolgimi in zašiljenimi, rahlo ukrivljenimi nohti, da se je predmetov dotikal kakor ptica roparica, ki preži na plen; sivi lasje so mu razmršeni in mastni padali na čelo. Z očmi, ki so bile vkljenjene globoko v očesnih jamicah, je strmel v dečka. Iz žepa je potegnil drugo steklenico, jo odprl, jo ovohal in kritično premeril, preden je potegnil z dvema dolgima požirkoma. Igor je sledil kapljicam, ki so škropile od njegovih ust in kakor solze padale na tla.

Skoraj celo minuto je trajala ta njegova zatopljenost v brezčasje, ki ga je prekinjalo počasno kapljanje kačje sline. Moški je zazehal in razkril orumenele čekane. Drugi je iznenada vstal, nastavil nož na Igorjevo grlo in z opletajočim jezikom zamomljal: "Zdaj boš igral po mojih pravilih. Tudi z ovcami smo v vojni. Če mi takoj zdajle ne priskrbiš jagenjčka, ti prerežem vrat. In – zzzak!" Spustil je njegovo grlo in si z nagnusnim nohtom šel prek vratu. "Kapiraš? Ko si enkrat zaklan, je tvoje seme za vekomaj izgubljeno, postal boš hrana za jastrebe, ti revček pankrtski."

"Pa kaj hočeta, dva proti enemu?"

Skušal je pobegniti, a se je moški pognal za njim, oni drugi se je vrgel čez njega in ga začel brcati, ne da bi izustil eno samo besedo.

Ima strah kak vonj? Da, vonja po hladnem potu, ki razžira kosti in slabi mišice. Stekel je v hlev, kjer sta vanj butnila smrad izločkov in pospešeno utripanje njegovega lastnega srca. Jagenjčki, jagenjčki, moji jagenjčki. Zakaj mi ubijate jagenjčke? Njegovo edino zabavo, njegovo edino radost. Pozdravljal jih je ob zori, jih nosil na pašnik, spat je hodil šele, ko je videl, da spijo, kar kopal se je v njihovih sladkih beee, beee, opijal se je s to ponarejeno nežnostjo. Že v prvem poskusu, da bi kakšnega zagrabil, so se prestrašene živali razbežale na vse strani hleva, da jih je bilo nemogoče loviti. Niso več razumele njegovega jezika, postale so gluhe in neme. Prepričan, da gre za novo igro, jih je Dik zasledoval in lajal za njimi, one pa so še bolj prestrašeno begale. Takšnega ravnanja niso bile vajene stare ovce, ki so pastirčku zaupale bolj kakor pa lastnemu nagonu; išoč hrano in vodo so skupaj prečkali gozdove in travnike, strah jih je bilo edinole volkov in suše. Toda v tistem trenutku so čutile, da je tako vznemirjen in napet, da so poblaznelo bežale. V boju med obupano tipajočim dečkom in živalicami je en jagenjček pobegnil na dvorišče, med smeti in odkrušen omet, medtem ko je drugi pobegnil na vrt. V boju na življenje in smrt je odbral slednjega. Ko že ni več čutil svojih nog, mu je s preostankom moči končno uspelo, da je med gonjo stisnil jagenjčka ob vrtno ograjo in ga zagrabil za kožuh. Zaman je skakala živalca, rožnati jezik ji je molel iz gobčka, majceno kopito se je v preplahu vzpelo in vlažne oči z vsemi tistimi zvezdicami so se zastrmele vanj kakor oči nekoga, ki se utaplja.

Sopé ga je stisnil na prsi in se vrnil v kuhinjo. Ko ga je predal moškemu,

ga je zbodlo v srcu.

“Brihta nabrita, pa ti je uspelo!”

Ob odhodu mu je oni, ki mu je bilo ime Branko in sploh ni odprl ust, primazal tako klofuto, da ga je dvakrat zavrtelo okoli lastne osi. Z vekajočim jagnjetom sta izginila za hišnim voglom.

Vrnila sta se pet dni pozneje. Divje sta se zaganjala v vrata, da se je čvrsti zapah vdal. Tisti tip od zadnjič, ki je vedno molčal, je hudobno gledal, z obrazom nekoga, ki bi spekel še lastno mater, če bi mu zmanjkalo mesa na mizi. Njegov pajdaš je glasno zahteval jagenjčka.

Hotela sta ga tudi teden zatem.

Toda jagenjčki so zdaj postali bolj premeteni in si niso več pustili blizu. Skrivnostni nagon, s katerim konj razpozna cesto do domačega hleva in s katerim pes že po vonju razloči prijatelja od sovražnika, je povzročil, da so otrpnili, kakor hitro so zaznali njegovo prisotnost, nato pa so si nenadoma premislili in v treh skokih pobegnili, kot da bodo vsak hip poleteli. Nič več ni vedel, kaj naj še napravi, da bi kakšnega ulovil. Čutil je, kako mu noge postajajo težke, kajti vsakič je bil to utrudljiv maraton.

Načrt se mu je porodil, ko je skozi napol uničeno podstrešje pogledal gor in opazoval, kako se senca češnjevega drevesa plazi med ovijalkami in prvimi mravljami, kako se zvezde bleščijo. Dlje ko opazuješ to večerno mašo, veličastnejša postaja. Kot bi te hotela posesati vase. “Kako da se nisem spomnil že prej,” je pomislil fant in bil presenečen sam nad sabo, ko je ta misel prodrla vanj z zublji bolečine in krvi.

Hlev je bil potopljen v temo, ko je vstopil z vinjekom v roki, ob hrupu so se ovce začele premikati v spanju. “Pridne, pridne,” jih je miril in jih eno za drugo klical po imenih. Jagnjeta so spala, spokojno so se tiščala trebuhov mater. Tatinsko se je približal prvemu. Z levo roko je nesrečnika zagrabil za dlako, z nožem opremljena desnica se je dvakrat kot blazna zasadila v njegove zadnje noge. Ostali jagenjčki niso imeli časa, da bi se zavedeli, kaj se dogaja. Oko je bliskalo, ostro in oprezno, ko je z vinjekom zadajal udarce, vodilo je roko in padali so eden za drugim, odsekanih nog. “Tako ne boste mogli teči. Tako vas bo mogoče ujeti. Zapisani ste tistima hudičema, tistima pogubljenima dušama.” V tistem trenutku je prvič v življenju občutil, da ni več otrok. Je takrat nemara odrasel? Bil je odrasel, ki zmore prenesti trpljenje svojih živalic. Koliko jagnjet in koliko življenj.

Ne, zadnjega ne, ne zadnjega jagnjeta.

In v hipu ene misli se je odločil, da mu prizanese.

Tako se suče ta grdi svet. Nihče ne spoštuje več desetih zapovedi. Pisano je “ne ubijaj”, a vsi koljejo in ubijajo. Vsak teden je izročil jagnje lopovoma, da so ga skupaj s tovariši, ki so se skrivali v gozdu, imeli za hrano in si mastili

usta. Ovce, njegove zveste prijateljice, niso ničesar razumele. Kar naprej so lizale odsekane noge jagnjet, ki so nerodno zgrmela na tla vsakič, ko so poskusila pobegniti. Liži, kar liži te umazane štrclje. Spravljale so ga v bes. Zakaj nočejo razumeti? Njihovim otrokom je bilo itak usojeno, da bodo končali kot pečeno meso. Odrasli najprej pustijo, da se otroci igrajo z jagenjčki. Se navežejo nanje. Jim dajo ime. Pa pride velika noč in odrasli jih vse pokoljejo. Čemu torej tisti od joka vlažni pogledi? Usojeno jim je bilo tako. Vsi so mrtvi, tudi moji, vsi skupaj so mrtvi in pogrešani, a boste že enkrat razumele? Vas pa zanima samo, kako boste potešile svojo lakoto in žejo? Prav, tudi on se je odločil živeti. To je bila njegova fiksna ideja, neprenehoma je gohtala njegov strah in ga spreminjala v nič. Ostati živ je bila njegova edina odgovornost. Dobro je vedel, kaj lahko pričakuje od onih dveh. Po tihem si je že izračunal. Živel bo, dokler bodo jagenjčki. Torej še nekaj tednov.

Evo, morda je takrat prenehal biti otrok. Od tiste štorije z jagenjčki. Čuti, da je tam, v hlevu, z vinjekom v pesti, bliskovito odrasel. Ali pa je trajalo samo trenutek, da je do kraja odrasel. Ko je prepoznal predrzno objestnost tistega odhrkavajočega se glasu. Tudi če bi preteklo sto let, bi prepoznal tisto odhrkavanje. Tokrat je po jagenjčka prišel sam. Bil je oni vselej molčeči suhec. Ki je zdaj spregovoril. Igor ga je že dolgo čakal, že dolgo je čakal tisti odhrkavajoči se glas.

Hitro, je pomislil.

Brž, takoj, nič zakajev.

Zdaj si moški.

Čutil je svoj suhi in razžarjeni obraz, svoje vlažne roke. Bolela ga je glava, točno nad očmi. Treba je bilo samo izvleči pištolo, prisloniti prst na petelina, nameriti in močno pritisniti. Takole in takole. Evo. Moški si gre z roko k prsim, gleda fantka s pištolo v roki in ničem v očeh, si ogleduje prste. Zmanjkuje mu zraka, vidi, kako mu rdeča rana požene kot roža. Moški z makom na srcu in očmi, ki jih preplavlja groza, premika ustnice. Govoriti skuša. Igor bi želel slišati, kako mu tisti izvotljeni glas pravi: "Slišiš, jaz sem kriv ... Žal mi je za tvojo mater, za sestro ... žal mi je." Toda oni pade na tla brez ene same besede, utaplja se v zraku, utaplja se v krvi, utaplja se v travi, se kotali dol, dol in izgine v greznici na vrtu. Igor je moral z zidarsko samokolnico trikrat gor in dol, da je s kamni in zemljo zasul jakno, ki je molela ven.

Dan, kakršen je ta, se ne ponovi, si je prigovarjal.

Nenadoma pa odjuga. Poljski škrjanci pojejo v snegu, ki ostaja ob potki proti hlevu. Zamrzla voda, a potoček že teče, poln sonca, tih in iskriv. Modra voda jezera, okoli obroba topečega se ledu in snega. Konec klanja, konec joka in stoka pod nebesnim svodom, konec bolečine, mraza, lakote in vsega, kar

povzroča bolečino. Zdaj je zemlja vlažna, ostro dišijo brezovi štori, ki gnijejo ob cestah, žužki brenčijo in jata krokarjev, tistih res velikih, ki se zbirajo doli pri železniškem viaduktu, se je zaradi nedoumljivega vzroka preselila sem gor, na rob vrta, ob greznico. Posedajo po drevesih ob lesenem plotu in Igor lahko vsako jutro posluša njihove raskave glasove. Najdrznejši pristajajo sonožno poskakujoč in pikajo tiste ostanke iz časov lakote. Celo daniti se je pričelo malo bolj zgodaj.

Sprevod se vije skozi mesto s starimi državnimi zastavami in ubrano poje staro državno himno in druge stare pesmi, ki spominjajo na neko drugo, preteklo stoletje. Vihrajo zastave, veter jih zaganja proti drevesom in hišnim zidovom. Nedolžen je, veter, brez žalosti in kesanja, brez zamer in obtožb, srečen v sili svoje igre. Gostilna je polna. Ljudje govorijo, se smejejo, pojejo, se objemajo. Vsi se derejo, kričijo. Nihče si ni želel te vojne, nihče, nihče. Kako nihče, zakriči neka ženska. Vi moški ste jo hoteli, vi ste si jo izmislili, vi ste uživali v njej. Zdaj, ko je vsega konec, se ti pa junačijo. Mrtvi – sami junaki. Živi – sami junaki. Kurac palac od junakov ste, vi moški!

Očka se ni vrnil. Veliko žensk še vedno čaka ali objokuje svoje pogrešane ali mrtve može.

Igor je izvedel za Radetov konec. Srbi so ga pustili na cedilu. Zanje je bil vajenec in cunja za brisanje nog, oné z dvojnimi slovesom, ožigosan za protihrvata in srboljuba. Kakšna zgodba, kakšna grda godlja, to pomeni, da zadeve zares delujejo tako. Tesno mu je bilo pri srcu in njegova glava je bila na tem, da jo raznese v praznoto njegove osamljenosti. Zanj ni bilo več prostora, postal je priljubljena tarča za kogar koli, ki se mu je zazdelo, da bi ga nabrcal v rit in mu pokazal vse zvezde. Ponižana žival je bil, ki je na grbi prenašala toliko razočaranj, da se v njej ni zmožgel prebuditi življenjski pogum. Iz faz alkoholnega vzhičenja je padal v globoko depresijo. Tonil je v malodušje. Do kraja poneumljenemu, osornemu in smrdljivemu so se mu v polsnu prikazovale oči prikazni in posamična usta. Igor si ga je predstavljal, kako za njim ostajajo opotekave sledi po poteh, cestnih bankinah, v dežju, kako ga bičajo snežni vrtinci med divjimi volkovi in merjasci, kako po njem bije toča ali kako ga izžema puhteča vročina, medtem ko on v vrat steklenice govori dolg samogovor o iracionalnih številih. Beg? Kakšen beg? Ko pa je tukaj resnično življenje. Jaz sem vam ga prinesel, boste videli, boste videli. Videli boste. Se nasmiha, blebeta, laže, brez težave bi rekel kar koli. Od znotraj pa ga razžirajo samota, grozljivi občutek osamljenosti in nemoč. Kdo ve kolikokrat so ga pijanega kot čep vrgli iz kavarn, barov in hotelov; *šljivovica* ga je žgala s svojim neugasljivim ognjem, da mu je koža postala rumenkasta in mlahava. Bil je ves shujšan, na lobanji je imel rano in po rokah podplutbe od vbodov. Sesedal se je vase. Živ mrtvak. Dolge ure je opazoval furgon, ki je v osupljivem

tempu prevažal mrteve, kakor da se je dežela živih namerila, da se preseli na grobišče. Morda pa je bil celo mrtev. Izbral si je travnik blizu trafopostaje, si usta zabasal z dinamitno palico in ga je razneslo. Od njega ni ostalo kaj dosti, kar bi bilo vredno pogreba. Itak je bil samo še zver, je pripomnil vaški čevljar. "Zvet," je pomislil Igor, "ki ji je zdaj dobro, ne tlačijo ga več nočne more in je vedno najboljši v matematiki. Kaj bi dal, da bi bil jaz na njegovem mestu."

Vznemirljive novice se širijo, pravijo, da se mora pol vasi izseliti, ker se bo sicer maščevala tista polovica, ki ostaja. Atmosfera je napeta, čudni nemir jo je naelektril. Mnogo ljudi beži. Peš, z vrečo na ramenih, z avtom, na kolesu, na vozovih, da lahko vzamejo svoje pohištvo. Mnogi odhajajo s tovornjaki in traktorji, odpeljejo se, ne da bi se ozirali nazaj; drugi se skrivajo po gozdovih, po planinah. Mnogo hiš je že izpraznjenih. Če ne bi bilo požara, se Igor nikoli ne bi odločil oditi. Neke noči, okoli dveh, ga je prebudil oster vonj, in ko je odprl oči, je videl gosto spiralo sivkastega dima, ki je skozi mansardo skušala prodreti proti nebu. Zajela ga je panika, pograbil je jagnje, ki je spalo ob njem, in ko je premagal bolečino, ki mu jo je povzročila razbeljena medeninasta kljuka, mu je uspelo odpreti vrata in stopiti ven. Tu ga je zajel dimni steber, vdihnil je toliko zraka, kolikor so zmogla pljuča, z rokami privil prijateljčka k sebi in se pognal na cesto, ravno še pravi čas: streha se je zrušila in vse naokoli se je sipalo na tisoče razbeljenih isker. Zaslišal je sikanje in v glavo ga je zadel močan udarec, oplazil ga je tram. Dik je izginil skupaj s prestrašenimi ovčami, cele dneve jih je klical in jih zaman iskal po gozdovih in dolinah, po planinah in rekah, celo med zlomljenim steklom in vlomljenimi vrati, med posteljami, omarami, parketom, tramovi in ožganim in počrnelim pohištvom. Nikoli več jih ni videl. Takrat je Igor pomislil, da ima dovolj. Ni ga več skrbelo, kaj naj stori, kam naj gre, kaj se bo zgodilo. Dovolj. Razblinil se je čar, ki je vas držal skupaj. Razbito ogledalo, grdi svet. Morda čez sto let ... Času je treba dati čas. On pa je bil svoboden kot zrak, svoboden, da ostane ali odide. Sprehajal se je gor in dol po nemi vasi, kjer ni bilo glasov sovrstnikov. Prišel je do pokopališča, ki je postalo njegov vsakdanji cilj, spal je med dvema grobovoma, maminim in Jasmininim, ki sta si delala družbo.

Nekega jutra je krenil, brez natančne in zavestne izbire, na prsih je stiskal jagenjčka in na prvem ovinku zavil, napotil se je, kakor mu je velevalo srce: iz vasi, na sever. Itak ni bilo videti izhoda iz tega sveta. Dolgo je hodil, za nič mu ni bilo mar, razen za bolečino v glavi, ki jo je stiskal povoj, in jagnje na vrvici je drobencjalo ob njem. Po cestah so vozili samo kamioni in gosencičarji. Hrup vojske je iz minute v minuto postajal vse silovitejši, malodane oglušujoč. Sédel je ob rob ceste, dvignil palec in čakal, da kdo ustavi. Bankine so bile široke po deset metrov, tako je bila manjša nevarnost zased. Povsod je bilo videti razčesnjene omarice in velike kose zarjavele pločevine; po razporejenosti

papirjev, plastičnih vrečk, praznih konzerv, izpraznjenih bencinskih ročk in drugih smeti ob cesti in v odtočnih jarkih je bilo mogoče ugotoviti smer vetra. A tudi po črnem oljnatem dimu, ki se je dvigal nad požganimi vasmi više na hribu. Približno vsake četrte ure eno vozilo. Naproti mu je s hrumenjem motorjev prišel vojaški konvoj. Zadnji kamion, ki je imel prižgane žaromete, ga je prehitel, upočasnil in se končno ustavil kakšnih sto metrov od njega, prav na sredo ceste je zapeljal.

“Skoči gor,” je zaklical voznik. “Kaj hudiča pa tu počneš s tole živaljo?”

Vojak ga je potegnil gor. Angel. Eden od tistih z gorečim mečem, ki jim lahko zaupaš življenje. Rešilec je zdrvel dalje, njegove gume so bile gladke kakor olupljena lobanja, oboja vrata so bila odprta, tako da niso več zastirala skrivnosti smrti: znotraj so bila trupla nagrmadena eno vrh drugega, s stopali navzven, z nogami, ki so bile podobne svinjskim nogam, ožgane in obtolčene. Živi, mrtvi: saj je vseeno. Igor je bil še posebej navdušen, ker so bili v kamionu štiri sedeži. Dva zložljiva, voznikov sedež in sedež vojaka pred njim pa sta bila fiksna. Namestil se je zadaj, z jagnjetom ob sebi. Občutek je imel, da se bo morda vrnil, morda pa tudi ne, kdo ve.

Zapora je bila deset kilometrov naprej, ob izhodu iz vasi so jo postavili na neko križišče, popolnoma je bila prepuščena hrvaški policiji. Prepovedano jo je prečkati brez prepustnice, na straži je vojak, opremljen z mitraljezom in daljnogledom. Onkraj v vetru tleskajočih zastav je meja in za njo je druga država. Dolga kolona avtomobilov, kolektivna procesija kamionov in kombi-jev je čakala na vstop. Štirje sivi tovornjaki so stali ob dveh džipih. Po rampi, pravokotno na cesto, se je med grmičevjem vila pot iz steptane zemlje. Vojaški konvoj je nadaljeval po njej, zaradi velikih minometnih lukenj je tovornjak odskakoval, da jih je premetavalo na sedežih. Spet so se prikazala drevesa, sledila so si naglo, bolj živa od živih bitij. V zraku so se spet oglasile stare ljudske pesmi, stari muslimanski napevi, ki so govorili o smrti, in nove, moderne turbofolk pesmi, ki so slavile radosti zmage in domovine. Peli so škržati in črički. Osupnil je. Kako morejo? Nagnusna glasba nagnusnega konca sveta.

Rdeči krog spominov se zatakne. Tipinja se je vrnila.

“Opoldne imamo posvet. Pridi spet naslednji četrtek ob desetih.”

“Kaj pomeni deviantnost?”

Psihologinja se pritajeno zahihita in se mu potem iznenada široko, iskreno nasmehne.

“Ja kaj, madonca, pa si delal? Si šel brat moj zvežiči? Tole pa ni ravno vrhunec dobrih manir, Igor.”

On pa še kar vztraja, v svoji raztreseni radovednosti ne odmakne oči s konic še čisto novih, originalnih Natovih zimskih gojarjev.

“Kaj pomeni beseda deviantnost?”

“Ti bom lepo razložila naslednjič, zdaj ni časa. No, saj mi niti verjel ne bi, če ti povem. Deviantnost pomeni, da si iz otroštva prešel neposredno v odraslost.”

“Pa saj vam dopovedujem ravno to, že eno leto vam to ponavljam, zmeraj sem vam govoril, da sem že odrasel in da zato šola ni zame.”

V teku se požene po stopnišču. Na dvorišču velike rumene zgradbe odveže ovco z droga s košarkarskim košem, jo poboža po čvrstem ukrivljenem vratu. Z živaljo na vrvi se oddalujeta proti obali.

KOTNA SOBA

Zaradi telefonskega zvonjenja je bila stisnjena med steklenimi stenami, rada je vrtela številke, z nalakiranimi nohti, telefonirala ali posredovala klice nadrejenim, učinkovito odgovarjala in se smehljala čez okence. Zdaj je govorila "ja, gospod" namesto "ja, tovariš". Treba je bilo iznajti nov način, zmeraj nov način, potrebno se je bilo na novo sprogramirati, in kar se nje tiče, se je že na novo sprogramirala, govorila je "ja, gospod" in se vsa spoštljiva še naprej skromno smehljala. Ob vsakem namigovanju, da nekje obstaja tudi mož, bi jo zgrabila panika, kar zvilo jo je v želodcu, bradica ji je izdajalsko zadržtela in beseda se ji je zataknila v grlu. Kajti v družini se samo on ni maral na novo sprogramirati. Polotilo se ga je neko malodušje. Postopal je po sobi, se dvomeče opazoval v zrcalu in videl žalostnega klovna, postaval je pred kotnim oknom, kjer poletje pronica skozi lesene oknice, in topo zrl ven, z lesketajočimi se sivimi očmi v očesnih režah. Ali pa je odprl omaro, gladil uniformo, občudoval kapo, škornje vojaškega letalstva, ki so ob vsakem koraku oddajali zvok njegove avtoritete, vsrkaval je njihov močni, otožni tobačni vonj.

Tudi on se je skušal na novo sprogramirati. Toliko bolj, ker so sinu obljubili štipendijo za študij informatike v prestolnici. Oče nikoli ne sme delati potez, ki bi lahko uničile priložnosti, kakršnih sam ne more več ponuditi. Dragan si je štipendijo prislužil s plavanjem. Bil je prvak, ki pred sabo odriva močan zakrivljen val, za sabo in vzporedno z boki pa pušča črto vodnega razora, ki je ne prekine niti iz vode dvigajoča se glava. Kravl je treniral v Saccorgiani ali v bazenu hotela Histria, udeležil se je nekaj lokalnih tekmovanj, potem se je uvrstil na tretje mesto na regionalnem tekmovanju in na drugo mesto na nacionalnem tekmovanju. Srebrno medaljo je obesil v svoji sobi.

Resnično se je trudil, da bi se na novo sprogramiral in pozabil tisto lažno zaskrbljenost in slabo skriti prezir, ki ga je opazil med podpisovanjem odpustnice. Sicer pa se ambicioznim moškim v srednjih letih, pri oseminštiridesetih, pogosto zdi, da ne obstaja drugega kot delo. Brez dela se ti res lahko zazdi, da si ničla, da ne obstajaš. Ko je slekel uniformo, ni bil več v njeni posesti, nosil je grozljive civilne obleke, pod vetrovko je imel oblečeno črtasto srajco in kavbojke. Podpisal je listino zvestobe novi Domovini in se z Unproforjevimi vojaškim kamionetom vozil po terenu, obiskoval kasarne, sodeloval pri pogajanjih; marljivo, čeravno brez navdušenja, je izvrševal misijo preureditve in reorganizacije novega sveta, toda plača ni več zadostovala za ohranjanje nekdanjega načina življenja, primernega njegovemu oficirskemu položaju. Ko je vojska brez enega samega izstreljenega naboja zapustila Istro in Unprofor ni imel več kaj početi, je omagal. Niti sedemdeset cigaret dnevno mu ni zados-

tovalo, da bi se tesnoba razpršila v racionalizacije, protioptožbe in obnovljeno odločitev, da poskuša ostati v mestu, kjer se je oženil in kjer se mu je rodil sin. Bilo je zaman, njegov sistem referenčnih točk ni prepuščal toka časa in celo zakonska sreča je bila tik pred tem, da potone zaradi vse večjih denarnih težav. Zdelo se je, kot bi njegova inteligenca ohromela, ker je ni želel uporabljati; kot da jo je ohromila hipohondrija, da ne rečemo odsotnost upanja, kar je okoli njega širilo občutek turobnega hladu. Znašel se je v situaciji, na katero se ni znal primerno odzvati. Vse skupaj je bilo preveč za nekoga, ki je verjel, da njegovega sveta ne more prav nič prizadeti, prav tako je zanemaril dejstvo, da se najnevarnejše čeri nahajajo v najvarnejših pristanih. Z ženo sta si očitala nevšečnosti, ki jih je nemogoče izbrisati, slednjič so ponižujoče zakonske težave prevladale in privedle do sporazumne ločitve, čeprav zaenkrat še ni šlo za pravno formalno razvezo.

Dejstvo, da je moral opustiti vojaško kariero, ki mu je bila zelo pri srcu in je bila zanj tudi edina možna, je najbolj prispevalo k temu, da je bil prisiljen v žalostno odločitev. Tako je nekega nedeljskega jutra odšel in v postelji ob njej je ostala vtisnjena oblika njegovega telesa. Ni je imelo smisla buditi. To bi bil popolnoma egoističen impulz. V motnih očeh je imel izraz pretepenega psa; skoraj kot da se boji samega sebe, kot da prosi, naj ga vendar nekdo ustavi. Toda kako naj se potegne nazaj? Na neki način se je čutil krivega, a hkrati je bil tudi razorožen in besen zaradi tiste njene potrebe po tolažbi, ki je sam ni več zmožel zadovoljiti: bila je onstran, sam je ostal tostran širokega jarka. Poslušal je njeno dihanje, njen skoraj nezaznavni vdih in izdih. Približal se ji je, se sklonil nad njo in jo poljubil na zatilje. Potem se je umaknil in zelo počasi zaprl vrata sobe. Niso ga slišali, ko je šel po hodniku. Izstopil je s počasnimi koraki in se nostalgčno ozrl.

Na avtobusni postaji je preveril tablo z odhodi. Postajališče je bilo zapuščeno, le neki klošar je poleg okenca za prodajo voznih kart kadil čik in pozabil otresati pepel, ki se mu je zato usipal od prstov. Avtobus je imel zamudo, med šibkimi lučmi na postaji je zato nepotrpežljivo korakal naprej in nazaj, sam je bil. Tričetr štiri ure je čakal v rezki svetlobi, potem je vstal s polomljenega sedeža in se napotil na stranišče, ki je smrdelo po urinu. Dolgo in težavno bo to potovanje z avtobusi, ki se spotikajo po poteh narobe obrnjenega sveta. Beograd je daleč. Veter tam zunaj je zaganjal liste ob okna avtobusne postaje, da so v vrtincih izginjali v nebo. Med burjo in širokom se je februar igral nad mestom, ki je kakor živ organizem pognalo samo iz sebe, vsaka stvar je zgrajena na neki drugi stvari, sedanost na preteklosti, prihodnost na sedanosti, dokler se ne izoblikuje zapleten konglomerat. Čutil je, da se vrača v svet, in ni mu bilo všeč.

Kologica telefonistka, kuharice v tovarniški menzi, uslužbenke, kurirke so

mimogrede dojele, kaj se dogaja, na štiri oči je steklo toliko solz, da so se njene uvele oči barvno ujemale s pobledelimi ustnicami. V času prvega žalovanja so ji prisegale dolžno solidarnost, potem pa pozabile na to. Delala je zmedeno, niti razlike med vhodnimi in izhodnimi telefonskimi klici ni več opažala. Z izjemo cen, ki so letele v nebo, ji tu v službi niso delali problemov. Čeprav ni bila več tako urna in ustrežljiva. V dveh mesecih je izgubila deset kilogramov in govorila o rahlo povišani temperaturi, ki se ji vleče, govorila je, kako se že postavlja pokonci, o jajcih, o krepčilih. Pogosto je zehala, dolgo, lačno zehala. A četudi bi pred sabo imela hrano, bi komaj kaj spravila dol po požiralniku, njena duša je krvavela in želodec ni sprejemal ničesar, do slabosti razdražen in hlastajoč je ponazarjal njeno stanje. Ni več poznala sreče. Čutila je jedro tistega, česar ni bilo, nenehno je mislila nanj, ljubila ga je takšnega, kot ga je bila spoznala, tistega lepega moškega z oficirskimi škornji, modrimi srajcami, kapo, možato trdnega in odločnega, zdrave tršate moči. Spominjala se je, kako je odhajal ob zori, ki se je od spanca in kave z dodatkom žganja obarvala škrlatno. Zadnje čase se je vračala zvečer s ponosno stisnjenimi nosnicami, z grozljivimi, krvavo podplutimi očmi, odtujenega pogleda.

Začeli so se obiski. Sprva podnevi. Potem ponoči. Tolkli so po vratih in jeni udarci so se mešali z zapovedjo: "Odprite, policija!"

Vstopali so in strmeli v njen strah.

"Kdo ste?"

"Z vojaškega poveljstva smo."

»Kaj hočete?«

"Izseliti se morate iz te hiše!"

"Zakaj? Kaj smo storili?"

"Proč morate! Izseliti se morate! Stanovanje pripada vojaškemu poveljstvu. Poveljstvo je sovražnemu oficirju odvzelo stanovanje in ga dodelilo našemu oficirju!"

"To ni res! Stanovanje pripada ljudem, ki so odšli proč, v Italijo." Bitje srca je pretresalo njene besede. "Poleg tega sem Hrvatica. Evo, tule imate potrdilo o državljanstvu!"

"Toda fant je četnikov sin ... eden tistih, ki podtikajo ogenj v bolnišnicah, požigajo vasi, pohabljaajo do smrti cele družine, režejo ušesa ljudem po vaseh, razstreljujejo hiše, posiljujejo dekleta, si prisvajajo maternice!"

"Podleži!" je zakričal fant v jezi, ki tli v pepelu ranljivega najstništva, da so se mu od silovitosti v očeh zableščale solze. Iz ust so se mu kotalile besede, ki jih misel ni mogla ustaviti. "Kaj imamo s tem mi? Kaj imam s tem jaz? Kaj imam s tem jaz, ki sem se tu rodil in nimam nič s temi grdimi štorijami!"

Posušeni velikani mu je prisolil klofuto med usta in brado, pri tem pa ga čedalje siloviteje obkladal s kletvicami in grožnjami. Potem sta odšla. "Ampak v osmih dneh," so rekli, "morata izprazniti stanovanje. Se izseliti.

Morata se izseliti!”

Vsa višnjeva od silnega razburjenja je z ukazom za deložacijo v roki odšla k odvetniku. Ne morejo je kar tako vreči ven, ji je razložil mož, hiša pripada ezulu. Šla je na policijo, nato na sodišče, nato na občinsko stanovanjsko upravo. Kdo je tisti, ki ponoči pošilja ljudi, da bi jo zastrašili? Kdo je izdal ukaz o prisilni izselitvi? Ima pravico do stanovanja ali je nima? Konec koncev gre za staro stanovanje, pripadalo je ljudem, ki so zbežali v Italijo, z možem sta vložila veliko denarja v te stene, ker jima je bilo tu bolj všeč kot v onih čemernih sivih stolpnica, ki so pognale v vrtočlavem razvoju gradbeništva in je bila vsaka bolj ali manj podobna drugim, kot bi njihov nestalni in spremenljivi videz skoraj razkrival, s kolikšno hitrostjo se lahko arhitektura od socialističnega modela preusmeri v druge oblike.

Nihče ni prav nič vedel, naredi so si videz spodobne, a hladne in toge prizanesljivosti, ki je bila kot nekakšen železni ceremonial. Tisti policaji! kateri policaji pa? Niso jih poslali ne s policije ne s sodišča ne z vojaškega poveljstva ne z mestne občine. Gospe se je moralo sanjati! Ker je vztrajala, je doumela, da se je izogibajo, da je kakor zavržena ali zaznamovana, ker jim njena prisotnost vzbuja občutek krivde.

Medtem so se obiski nadaljevali. Zlasti tisti nočni. Bila je pokonci, odlašala je s počitkom, resnici na ljubo se niti ni trudila počivati. Zasedovala je svoje misli, da ji je srce močno razbijalo. Začela se je bati; samo da je agresivno pozvonilo na vratih, jo je že stisnilo v želodcu, tako niti podnevi ni imela miru. Ležala je popolnoma negibna, vdana v vlogo žrtve, srce pa ji je noro butalo ob stene prsnega koša. Možgani so bili vznemirjeni, napadala jih je pomisel, da se te hiše drži nesreča. Spominjala se je tistih dveh Italijanov, le s težavo si je jasno predočila njuni postavi, čez sedemdeset sta morala biti, bila sta priletna mož in žena, ki sta med počitnicami prišla iz Torina, pa tiste zaskrbljujoče tresavice v roki, ki ji jo je gospa ponudila v pozdrav, pa drobcev pogovora v tistem prizoru, ko jo je zaneslo v zanjo neznatno nestrpnost. Hišnim opravilom posvečena sobotna jutra, obredi loščenja, brisanja prahu, voskanja tal v spalnici, pospravljanja, čiščenja pod nevidnimi koti in po nevidnih kotih vsake stvari, kup posteljnine, ki ga je treba zlikati, kdo ve katera jopica po vrsti, ki jo je treba dokončati. Kako le? Kaj sploh hočeta? Zanja sta bila presenečenje in uganka. Uperila je nepremičen in begav pogled vanju, ko sta jo z vidno bojaznijo zaprosila, če lahko obiščeta svoje nekdanje stanovanje, ležeče vzporedno z dolgim hodnikom. S slabo prikrito nestrpnostjo je odpirala vrata sprejemnice na desni, tista v kotno sobo, pa ona na levi strani, ena za drugimi, pa vrata jedilnice in spalnice. S slabo prikrito nestrpnostjo

2 “Knjiga in mušketa naredita popolnega fašista.” (Op. prev.)

se je opravičila, da otrok joče in da ji je njun jezik španska vas. Velikih zadev večinoma ni razumela, politiko je prepuščala možu, enako je zdaj, ničesar ne razume, samo jasno čuti, čuti laži, tuje spletke, tisti veliki in tršati vojak je lahko svobodno prestopal meje ukaza, ker so segale onkraj policijske postaje, onkraj vsakršne hierarhije, dokler niso dosegle oddaljenih kabinetov državne uprave in notranjega ministrstva. Na lastne oči ga je videla koračiti po hodnikih in vstopiti v urad šefa policije, prav tistega, ki ji je zagotovil: "Ne vem, o čem vendar govorite, draga gospa, mi tukaj ne vemo ničesar o policistih, ki bi se ponoči sprehajali, in prav tako ničesar o njihovih grožnjah. Gotovo se vam je sanjalo, draga gospa, kar se mene tiče, se vam je moralo sanjati. Pomirjevala so vam načela možgane."

Preteklo je nekaj mesecev. Na svojem delovnem mestu, med telefoni, se zdaj smehlja pod drugim kotom. Na robu stola sedi kakor prazen žakelj, ki bo vsak hip padel. Je tu in hkrati je ni tu. Vse pogosteje je tam njena kolegica, zelo mlado dekle.

Odkar je sin odšel, se vse bolj zadržuje doma. Vpoklicali so ga, mu v kasarni potegnili šive iz notranje strani gornje ustnice in ga takoj poslali na fronto, kjer njegovi nerodni in nejeverni prsti pritiskajo na jeklo, medtem ko ona ostaja doma, vse bolj jo stiskajo in upogibajo meje, ona postavlja obrambne zidove, leži v postelji, se opija z lastno šibkostjo in se ji prepušča, noge je več ne držijo, čuti, kako se ji šibijo kolena, še kar naprej izgublja težo, odločila se je, da se bo delala mrtvo, samo da ji ne bi bilo treba umreti. Jo ponoči obliva znoj, mučijo strašne more, pretirane in trhle domneve nespečnosti? Nekaj podrhtava v njej, šibak soj poistovetenja, dalo bi se ga oceniti po žalobnem vonju, ki se širi iz vseh kotov stanovanja. Kako to? Kako to? Skozi glasni vrvež v spominskih luknjah, ki jih še nikoli poprej niso poseljevale takšne podobe, si pot utirata in se spet razblinjata tista ostarela Italijana, ki ju je letos poleti povabila domov, starka je vztrajno prosila, če lahko nekaj minut ostane sama v kotni sobi, kamor sonce preseva skozi lesene naoknice, šivalni stroj je imela tam, s kretnjami ji je nakazala to, da, da, razumela jo je, šivalni stroj je imela natanko tam, kjer ga ima tudi sama, na istem mestu, in se je zadovoljno smejala. Tudi perilo, ki obešeno plapolala v vetru in radostnem soncu, je stara Italijanka obešala natanko na isto mesto, na vrvi, ki je bila razpeta čez ozki balkon pri oknu kotne sobe. Takrat se ji je posvetilo: ko se začnejo dogajati nesreče, uganke iz preteklosti naenkrat zadobijo tisti vonj po resnici in vzajemnosti, ki jo razumeš šele za nazaj.

MIMOGREDE

Osem let je moralo preteči. Pred osmimi leti nisem še ničesar razumel. Pred osmimi leti je moj oče še živel. Obljubil sem mu, da bom dokončal knjigo in poskrbel za objavo.

Bruna Sillija je oče spoznal poleti leta 1943, ko so se prijateljski odnosi, v katere sta se toliko let zlivala sovražnost in odpor do fašizma, oblikovali v organizirano politično milico. Šolanje, kjer so mu zaman skušali v glavo vbiti parolo "*libro e moschetto fanno il fascista perfetto*,"² je papa zaključil, ne da bi ga to zastrupilo. Začel je delati v ladjedelnici kot rezkalec. Leta 1942 so ga pretepli fašisti, ker ob mimohodu njihovega prapora ni pristal na to, da bi dvignil roko v pozdrav. Takrat se je dal vreči iz službe in se je posvetil življenju ilegalnega organizatorja in propagandista. Sedla sta za mizo, vsak s svojo osminko vina. Bilo je pozno popoldne in v oštariji blizu avtobusnega postajališča ni bilo drugih gostov. Iz radia, nameščenega med njima in gostilničarko, ki je za šankom pomivala kozarce, se je razlegala vojaška glasba. Komite je Bruna poslal k očetu, ki je vodil ilegalno skupino. Mestni ilegalci niso bili organizirani v enoviti skupini: v njihovih vrstah so delovali tako teoretiki revolucije kot nepismeni težaki. Moj oče se ni mogel meriti z njim po kulturi, ujela pa sta se na eni sami ravni: kot ilegalca. Morda je bil oče nekoliko manj optimističen, a bil je plemenit in patetično zvest; ob tistih neverjetno iskrih očeh, ki so se naglo pomikale od predmeta do predmeta, se je čutil nevednega in nezrelega kakor grah v stroku, tako da je tega drugega, ki je bil tako izobražen in pomemben, iz svoje nerodne perspektive videl kot vzvišeno in oddaljeno osebo.

"Saj si nadarjen za organiziranje," ga je spodbujal Bruno, "ne dovoli, da bi te zmedli nepričakovani dogodki, majhne in velike probleme kar najbolje rešuješ, ker se ti ne zdijo nerešljivi; imaš potrebno avtoriteto za ohranjanje učinkovite povezanosti in vedre discipline v skupini, prav tako imaš občutek za izbiranje primernih oseb in ulic ..."

Od tokrat sta se skoraj vsak teden srečevala na avtobusni postaji, v parku Valeria in Giardinih, pred zaklenjenimi in zatemnjenimi trgovinami, kjer je hrup potihnil in sta se skrivala v ozadju: vzajemno zaupanje je raslo kakor majska pšenica. Papa ga ni nikoli spraševal po osebnih podatkih, dejavnostih in poteh. Oni drugi mu je zmeraj razlagal o stvareh in nejasnih dogodkih, sam pa ga je spoštoval in občudoval. In čeprav je bil Bruno le malo starejši od očeta, je bil veliko zrelejši, mirnejši in modrejši.

2 "Knjiga in mušketa naredita popolnega fašista." (Op. prev.)

Od snidenja do pobega iz skrivališča jima je bilo na voljo le nekaj minut: ilegala ima svoja pravila. "Pazi torej nase, ne smeš kar slepo zaupati ..." je Bruno govoril Virgiliju, šaljivo mežikal s svojimi temnimi očmi, in že kolesaril dalje. Platane v neobljudenih Giardinah so začele brsteti, zeleneče vejevje je mestu dajalo pridih starih časov, potrebni pa sta bili še dodatna ogorčenost in odločenost. Včasih sta se sestala le toliko, da sta predala ali prevzela paket letakov ali ilegalnih časopisov. Pri tistem vходу tam, je naročil Bruno. Imela sta vsak svoj bicikel in torbo. Virgilieva je bila prazna. Izmenjala sta si torbi in se razšla.

Bruno je samo izjemoma imel čas. Takrat sta hodila na dolge nočne sprehode po mestu in ob sebi potiskala modela svojih starih, še predvojnih koles, od Stoje do Šijane, od Kaštanjerja do Verude. Vso pot so ju razvemale njune običajne razprave o reformah, o človeškem dejavniku, o revolucijah, o vizionarskih idejah kraljestev miru, o paradizu delavskega razreda, o sreči za vsakogar. Bila sta mlada moška, ki sta na svojo dobo gledala veliko resneje od večine vrstnikov; hotela sta jo spremeniti, a jima je obenem bila ljuba, nista pa vedela, kaj ju še čaka. Kruto nasilje in represija bosta premešala karte v igri, zlahka bosta zaigrala na človeško naivnost in idealizem, na vero v bratstvo med ljudmi. Veliko sta brala, kajti učiti se pomeni biti svoboden. S polic v javni knjižnici sta kot obsedena knjižna gusarja kradla knjige, nervozo Sartrovega Roquentina prinašala domov in v partijske celice in jo mešala s tisto posebno, vablivo in nekoliko literarno zaupnostjo, ki sta jo negovala in jo celo poimenovala "duh istrskih ljudi". Borila sta se, kot sta se najbolje vedela in znala, še vedno pa jima niti približno ni bilo jasno, komu nasprotujeta. Govorila sta in govorila. Virgilio je sledil Brunu s stalnim omahovanjem, a se ga nikoli ni naveličal. Vzrok za omahovanje? Do tega človeka je gojil veliko občudovanje zaradi njegove visoke moralne zavesti, hkrati pa je čutil, da je ta raven njemu samemu nedosegljiva. V svoji doslednosti je Bruno od prijateljev zahteval ogromno, včasih mnogo več, kot so mu mogli dati. Njegova strogost jih je plašila. Da, to je bilo naporno prijateljstvo. Zdelo se je, kot bi padel s planeta, ki je bil čisto drugačen od planeta njihove gimnazijske povprečnosti. Imel je moč pomesti s strahopetnostjo, otopelostjo in vdajanjem morastemu strahu, ki so jih tovariši vdihavali iz ozračja. Njihov um je bil žarišče politike, aretacij, revolucionarnih sprememb.

Včasih, a redko, so imeli priložnost tudi za boksarske dvoboje in odbojarske tekme. Takrat so se zbrali številni prijatelji, kajti Brunovi prijatelji so bili zelo različni ljudje, ki razen tega, da so z njim razpravljali pozno v noč, niso imeli čisto nič skupnega. Mojega očeta je nekoliko motilo, da o Brunu ni vedel prav ničesar, nič o njegovi preteklosti, o tem, kje živi, vedel ni niti tega, če je bilo ime, pod katerim ga je poznal, njegovo pravo ime. Zaradi te

njegove zamejenosti in pomanjkanja informacij se je v njem verjetno porajal občutek melanholije in zmede. Brunovo ženo je poznal samo po tistih nekaj lastnostih, ki jih je prijatelj omenjal, ko se je spominjal, kako gospodinji, skrbi za sina in opravlja različna dela po hiši, od pometanja po kotih do priprave pravočasnih obrokov, ki ohranjajo toplino doma.

Po osmem septembru se je začelo najhujše obdobje preganjanja in spopadov. Za prijateljevo aretacijo je oče izvedel ob koncu jeseni. Nihče ni bil seznanjen z okoliščinami prijetja. Očitno je šlo za vohuna. Ni se vedelo natanko, kam so ga zaprli. Verjetno, vsaj na začetku, je bil v mestnih zaporih. Sicer pa v njihovem krogu ni bilo novih aretacij. Bruno ni izdajal imen, to je bilo gotovo. In od njega tovariši tudi niso pričakovali česa drugega.

Potem so se stiki med ljudmi pretrgali, prišlo je do množičnega izseljevanja, v mesto so vdrli vetrovi nesloge, mnogi so sredi zmede in vsesplošnega iztirjenja izgubili kompas. V življenju vsakogar so trenutki, ki odločajo o preobratu usode. Trenutki, ko je dovolj en sam piš, en sam minimalni odklon in življenje že ubere drugo pot. Izmed neskončnih možnosti, ki jih ima prihodnost na zalogi, je v tistem trenutku ena sama odbrana za to, da se bo na njej osnovalo resnično življenje, kot da so se vse ostale možnosti izčrpale in je na voljo ena sama in edina. Težišče se je nato začelo nagibati proti Italiji, svetu, ki so ga uradno že začeli imenovati "gnili Zahod". Moj oče je odšel, ko ni mogel več prenašati pompozni in nerazumljivi govora, zborovanj, ljudskih množic, občestva duš, ki niso tolerirale drugih duš, in časopisov, ki niso počeli drugega kot to, da so s krinko opevane bratske solidarnosti prikrivali vsakdanja nasilstva. Ponižanja so se kopičila, nalagala in se izkristalizirala v zavračanje. Kakšna izkušnja! Odkriti, da svet ni takšen, kakršnega si si zamišljal. Tita je začel prezirati skoraj nemudoma zaradi njegove politične filozofije in prakse, zaradi vseprisotnih podob, ki so okužile učbenike in stene za stoli učiteljev in uradnikov po občinskih uradih, bile so na papirnatih dinarjih in drugod. Ko je razbral nedoumljivo sporočilo neznanega sveta, ki ga je v globoko v sebi čutil kot nesprejemljivega, se je odločil oditi. Ravno nasprotno je storil njegov brat, stric Rico, ki se je nastanil v Vrsarju in je ostal, ker ga je tolažilo zaupanje, kakršno premorejo samo preproste duše. Najgloblji padec v pekel se zgodi z višav nedolžnosti. Na vsaki trgovini in lokalno so viseli napisi, ki so oznanjali kolektivizacijo, glas radia je oznanjal prvo petletko. Gino Muccoli je celo steklenico solne kisline izlil na množico, ki je korakala mimo oken in glasno zahtevala plebiscit. Naklonski glagoli in celo izrazi vljudnosti so nenadoma izginili iz jezika. Grobi in tuji svet si je utiral pot z nasilnimi podobami, ki so želele napadati, žaliti, zaslepiti pogled. Oče se je počutil nezaščitenega kakor živali pred zakolom. Če hočeš izvajati nasilje, ga moraš nositi v sebi, on pa, ki se je nekoč boril proti režimu, ni čutil želje po razbijanju izložb, ropanju

trgovin, požiganju barak, plenjenju kasarn. Pri vseh narodih sveta so bila mesta tista, ki so ustvarjala nove ideje, vplivala na ljudstvo in podeželju vsilila svoje običaje. Tu pa se je dogajalo ravno obratno. Še je ohranil ljubezen do tako imenovane "civilizacije", ni mu bilo do tega, da bi vse tisto povzročal svojemu mestu, najlepšemu mestu na zemeljski obli, mestu, ki je bilo kakor dragulj vdeleno v morsko modrino. Mestu, ki je v bistvu prenehalo obstajati, odkar so mu vladali posamezniki, ki bi jih po vseh človeških merilih morali imeti za nečloveške. Papa se je uprl usodi in se po eksploziji na Vergaroli³ naenkrat odločil. Šlo je tako za zavestno izbiro kot tudi za nagoni odziv. Nekaterih obrazov, obrazov nekaterih svojih tovarišev preprosto ni več mogel prenašati.

In tako je nekega jesenskega jutra na meji pri Škofijah izstopil iz države. Videl je, kako se pred njim kakor cesta razprostira novo življenje. Jasno je vedel, da se nikoli več ne vrne.

Moja družina se je nastanila v Torinu, toda očetova osebna državljanska vojna se je v Italiji nadaljevala. Osebni tragediji se je pridružila ironija, da so ga obkladali s fašistom in banditom iz Julijske krajine, medtem ko mu niti trenutka miru ni dopustila jeza, ker je zapustil svoje mesto. Poleg nejasnega občutka izgnanstva je čutil klic domače dežele, klic žalujočega morja z druge obale in vsakodnevnih avantur, ki jih ustvarjata svetloba in voda. Njegova izgubljenost je bila dvojna, nikjer več ni imel svojega doma, kot bi ga bilo izvrglo v neki vmesni svet, na kraj, ki ne spada nikamor, ne na nebo ne na zemljo, ne v preteklost ne v prihodnost, kot bi bil nikogaršnje telo na nikogaršnji zemlji. V onem stanovanju ga je včasih zajela neka izpraznjenost, kot bi mu čutila iznenada odpovedala, kot bi mu srce zdrknilo s svojega mesta in bi tamkaj zazijala luknja; iz nederer se mu je dvigala gluha zagrenjenost zavedanja, da je minil še en dan, še en dan več, ko je bil tako daleč proč od svojega mesta in hišice z vrtom, da ga je navdajala bolečina zaradi prepada med življenjem, ki ga je živel, in življenjem, ki si ga je predstavljal.

Življenje pa se oprime edino iskanja tistega, kar manjka. Spraševal se je že, če se je morda vdal v usodo, se sprijaznil s tistim praznim čakanjem, ko ti dnevi polzijo kakor jagode rožnega venca med prsti, obenem pa veš, da ti ne pripadajo, a jih je vseeno treba živeti, te dni, ki se nam vseeno zdijo boljši od nič. Svojim nemogočim sanjam in sencam se je vdajal vedoč, da v vsakem primeru ne bo nobenih posledic. Njegova Istra je tako postala nemir, bolezen, vročica.

3 Do eksplozije na Vergaroli je prišlo 18. 8. 1946, ko so podvodne mine, postavljene ob kapitulaciji Italije, eksplodirale na nabito polni plaži, kjer je prav takrat potekalo plavalno tekmovanje. Umrlo je 116 ljudi, 216 jih je bilo ranjenih. (Op. prev.)

Dogajalo se mu je, da je v sanjah slišal glas prijatelja Bruna, zdaj spodbuja-joč zdaj omahujoč, pa oni njegov pridušeni smeh, da ga je ugledal prav pred seboj, v nekem mestu in neki deželi. Njegov obraz je bil vse bolj nejasen, a ga je vseeno spoznal. Bil je obraz paglavca, zamišljen ali nemara preprosto izmučen in mrtev.

Približno dvajset let pozneje je obiskal razstavo dokumentov in slik od-porniškega gibanja v Bologni. Na nekem panoju je nenadoma zagledal Bru-nov obraz. Iz meglic fotografske povečave se je izvil v istem trenutku kot iz njegovega spomina. Kratka beležka pod fotografijo je obveščala, da je Bruno Silli končal v fobjah. V očetu pa smehljaj z zabrisane slike ni nikoli več zamrl. Koliko tistih, ki so ga poznali, je še živih? Zagotovo žena in sin. In preostali, se ga spominjajo? Koliko tistih, ki so ostali v Istri, še misli nanj? Mora jih najti, mora ohraniti spomin na Bruna. Vendar ni vedel, kako naj to napravi. V tisti deželi je vladala zmeda, ljudje so se razkropili na vse štiri strani sveta, prišli so novi ljudje. Zadeva ni bila nujna, a je ostajala dobro vidna v ozadju in se je ponovno pojavljala le tu in tam, kot kraška reka, ki nekje bruhne na dan in drugje ponikne. Ko je preiskoval usode drugih prijateljev, je vpraševal tudi po Brunu, a večinoma brez uspeha. Celu tisto, o čemer so mu pripovedovali – dva ali trije so se ga še spominjali –, so bili nejasni delčki izgubljenega življenja, oviti v meglo. Ko je očetu starost postala nadležna, ga je zadeva začela težiti, mučila ga je trdovratna in neozdravljiva nespečnost, zavoljo katere je sredi noči vstajal in hodil po cele ure, včasih do zore, skupaj s starši, prijatelji, profesorji, skupaj s svojim mestom. Kričal je, “ne, ne, proč se spravite, pustite me pri miru!” Razočaral sem vas, ampak nisem zbežal, jaz nisem dezertar, izbral sem samo tisto možnost, ki mi je omogočala, da se rešim pred okrutnim svetom, v katerem je ena sama žalost, kjer je človeško bitje okrnjeno na svoje najgrše jedro – na nasilje in laž – in kjer lahko človek samo neskončno potrpežljivo čaka na sonce prihodnosti. Toda potrpežljivost bo v vsakem primeru zaman, ker tisto sonce nikoli ne bo zasijalo. Izgubili ste in tudi jaz sem izgubil, vse in vsakogar, celo samega sebe, in zdaj, v teh okoliščinah, sem čisto sam. Sence mu niso več dale miru, bile so del njega, njegova stvar, ponoči so se zgnetle in se zgrnile nanj. Celu ko so se pojavile srčne in ledvične motnje in se več ni polegel občutek, da mu nekaj manjka, da ga požira neka praznina, se ni odpovedal zamisli, da bi napisal knjigo o ljudeh svoje generacije, ki so se bojevali proti Mussoliniju in izgubili življenje v tem boju. V predalu pisalne mize je hranil zvezek s čr-nimi platnicami, nekakšen dnevnik, kamor je vse od prihoda v Italijo skoraj vsak dan zapisoval o življenju v Istri. Tiste strani so razkrivale stare zgodbe in hude boje. Svoja odkritja je odmerjal po kapljicah: kontrast med enimi,

ki so želeli, da bi odporniško gibanje preraslo v osvobodilni boj, in drugimi, ki so ga želeli izkoristiti kot priložnost za revolucijo; spopad med Italijani in Hrvati; ločitev Istre od Italije. Začel je preurejati zapise in dokumente, da bi sestavil spomenico; napravil je seznam imen, kjer je čisto pri vrhu bilo zapisano ime Bruna Sillija. Nastal je tiskani izvod na četrtno rezanih pól z 238 stranmi, obogatenih z dvajsetimi prilogami. Hotel je razpihati žerjavico borbenega prijateljstva in obuditi spomin na prijatelje, ki so v časih preizkušenj in zorenja bili edinstveni varuhi razredne zavesti, se zbirali po zasebnih sobah ali gostilniških shrambah, kjer je skopa svetloba pronicala skozi odprtino v višini pločnika, pa spomin na skupna branja in politični boj, pa čas, ko so milijonkrat ustvarili in razdrli zgodovino, ko so tik pred večerjo lepili drzno pisane manifeste, ker je bila noč prenevarna za takšne podvige. Pogosto je poslušal neslišne glasove ali strmel v nevidne prizore, kot da je realnost, ki jo je gledal in se je dotikal, samo en vidik sveta, in bi onkraj obstajalo nešteto drugih vidikov, ki jih midva z materjo nisva opazila, in bi onkraj prikazni obstajali pomeni, ki jih midva nisva mogla dojeti.

Nikoli se ni maral vrniti. Ni hotel tvegati in pri drugih vzbujati misli, da objokuje čas, ki ga je nepreklicno konec. Ni hotel, da bi se mu zgodilo kot Carlu Valliju, ki se je vrnil, da bi obiskal hišo in tovarno – kraje, kjer je prebival četrto stoletja –, pa ga je napadel neki zagovednež v čuvajski uniformi. Kaj pa vi tukaj? Ste gospodarjev sin? Tu nimate česa početi. Vdrli ste na ozemlje delavske zadruge, ste hoteli podtakniti ogenj ali kaj? Po svoji dolžnosti vas bom preiskal, tukaj sem zaradi preprečevanja kriminalnih dejanj. In mu je pregledal žepe in ga pretipal. A tako, če že nimate vžigalic, se zdaj izvolite pobrati. Nekoč ste z vašim očetom in materjo morali oditi v sramoti in tudi zdajle izvolite izginiti. Se vam zdi malenkost, da si drznete prihajati sem, kjer ste nekoč živeli na veliki nogi, mi, revni kmetje, pa smo snemali čepice pred gospodo in se vam klanjali, ko smo prihajali v mesto? Carlo Valli je trepetal, očetu je zaupal, da njegova noga nikoli več ne bo stopila tja. Pa zakaj bi se sploh vračal? Nagnalo mu je strah v kosti. Čuvaj je bil gospodar tistega območja: njegova je bila delavnica, njegova električna žaga, njegov zemljevid Istre zadaj za hrbtom, njegova hiša, njegov je bil vrt. Od uniforme, od šopa ključev, ki ga je držal v roki, je velo nasilje. Oče mu je rekel, še prav ti bodi. *Zakaj se nanka sou?* Ne brigajo me druga mesta razen mojega, dokler naju smrt ne loči. Ampak ko sem odhajal, mi je moje mesto reklo: ali ostanesh z mano do konca ali pa bodi brez mene, a če me zapustiš, odidi in se nikoli ne vračaj. To je bil njegov kategorični imperativ, tristo šestdeset stopinj njegove obsesije.

Če sem se vrnil, je to nekako zaradi dolžnosti do očeta, ki se nikoli ni vrnil, a se tudi nikoli ni s tem sprijaznil in je umrl z občutkom nekakšne opeharjenosti za domači prostor.

Nameraval je ugotoviti, če je še mogoče stopiti v stik s katerim od sorodnikov Bruna Sillija. Izkazalo se je, da je Brunova mati umrla v Trstu, ena od sester je pristala v Neaplju in se je izgubila sleherna sled za njo, žena pa, prav tista, ki jo je Bruno včasih tako hvalil, je ostala v Puli s sinčkom Pinom.

Njegov sin Pino ima verjetno samo leto ali dve več kot ti, mi je rekel papa.

Za naslov se je pisмено obrnil na občinske urade v Puli in ko ga je dobil, je v natančnem pismu, ki ga je poslal vdovi, pojasnil svojo prošnjo. "Moje življenje ni drugega kot tri ali štiri iskre: eno je zanetil Vaš soprog," je zapisal na začetku. Nikoli poslednjemu ni izkusil tesnejše vezi od tiste, ki ga je vezala na soborce: njihovi bratski odnosi so mu vzbudili iluzijo o pripadnosti skupnosti, ki pa je pozneje razpadla in se nikoli več, v nobeni obliki, ni obnovila. Zato je želel preprečiti, da bi pesek časa popolnoma pogoltnil in izbrisal spomine. V svoji knjigi je želel, tako je zapisal, ustvariti celovit Brunov lik, zato je potreboval čim več informacij in podrobnosti o njegovih najstniških in mladeniških letih, skratka vse – do trenutka, ko sta se onadva spoznala kot ilegalca. Prosil je, ali bi bilo mogoče videti pisma in dokumente, če jih je še kaj ostalo. Zahvaljujoč prijateljstvu, ki ga je Bruno gojil do njega, je upal, da njegovo ime vdovi ni nepoznano. Zavoljo tega prijateljstva me navdaja občutek, je sklenil, da se lahko upravičeno zanesem, da boste podprli moja prizadevanja. Dodal je le še podpis: "Z največjim spoštovanjem in z najbolj živim upanjem".

Kar nekaj časa je bilo treba čakati na odgovor, ki je s svojimi kronikalnimi vrsticami neizgledljivo prikrival čustveno omahovanje. Moža so prišli aretirati sredi noči in ga poslali v Nemčijo; pet dni po vrnitvi domov so ga na z deskami obitem prtljažniku tovornjaka za zelenjavo odpeljali partizani, ga strpali v zapor pri Pazinski jami in ga neusmiljeno zbrcali. Tri sobote zapored je sinčka za roko vodila tja, pozdravit očeta, z robčkom sta mu mahala z zaporskega dvorišča in on jima je kriče odgovarjal, ker je zaradi zlomljenih reber težko dihal, četrto soboto pa se ni približal oknu svoje celice in ni ga več videla. Kot je zatrjevalo pismo, je avtorica večkrat naletela na ime mojega očeta, še vedno se je recimo jasno spominjala, s kakšnim zanosom ji je soprog govoril o njem, kljub temu pa se predmetom, ki so ji ostali po soprogu, zaenkrat še ne more odpovedati, poleg tega se tudi boji za sina, in tako se ji zaradi vsega skupaj zdi še najbolje, če se o prošnji pogovorita kar v Puli, kajti sama v bližnji prihodnosti ne bo imela priložnosti za pot v Torino.

Po tistem pismu se je moj oče še z večjo nostalgijo začel zazirati v preteklost in si očitati, da so mu sramotni strahovi preprečili vrnitev v Pulo, a zdaj je bil že prepočasen za spopad s to potjo in je začel čutiti, da se mu čas izteka, da v njem, v vsaki njegovi celici in vlaknu, nevidno gloda smrt, da bom moral jaz poskrbeti za knjigo, za zadnje intervjuje, za zbirko drugih dokumentov

in se na koncu, ko bo napočil čas za objavo, tudi odločiti, ali je gradivo treba krajšati ali ga preurediti. Umril je avgusta.

Čeprav kot novinar, specializiran za ekonomijo in "pilotske projekte" bodočih tehničnih naročil, nenehno romal po vsej vzhodni Evropi, si nisem opomogel od obsedenosti s prostorom, ki je zaslužnjila mojega očeta. Naneslo je, da sem bil eno leto po tem, ko se je poslovil od nas, na poslovnem potovanju na Madžarskem. Priložnost sem izkoristil tudi za to, da sem si privoščil dva tedna počitnic. Izpolniti sem nameraval očetovo željo, uresničiti njegove sanje o tem, da bi "skočil še v Pulo", če sem že bil v "tistih krajih". Pisal sem torej gospe Silli in ji najavil svoj obisk.

Leta in leta sem se boril s tistim, kar sem strahoma imel za "patetiko korenin", pretvarjal sem se, da zmorem brez nje, izbrisal domače podobe in narečje, značilni vonj šuga, mineštrona in pesta, ocvrtih škombrov in sardonov, izbrisal burjo, ki perilo na vrvi spreminja v apnenčaste skorje, izbrisal podobne borovcev, na veje katerih smo se otroci magnetli kakor jata hudournikov selivcev. V strahu, da bodo tudi mene, otroka ezulov, ožigosali za fašista, sem vsem, ki so me spraševali po kraju rojstva, odvrnil "Torino", mesto, kjer smo se ustalili, potem ko smo zapustili Pulo.

Neustavljivo me je razvnela nejasna, v vljudno nezainteresiranost preoblečena sovražnost, ko sem s Francesco prispel v Pulo. Kakšno bi bilo življenje brez nje, v bedi mojega propadlega zakona? Odkar sta se dotaknili najini magnetni polji, ni bilo nič preprostejšega, mladostnega in bolj milo silovitega kakor ona, s svojo na oči padajočo grivo, pa čeprav ni bila nič posebnega, nobene posebne lepote ni imela in nobenih posebnih lastnosti, toda bila je naravnega in prikupnega vedenja, in dejstvo je bilo, da me je ob njej navdajal čuden, a lep občutek, da jo že dolgo poznam in da ji želim biti enako blizu kakor samemu sebi. Ponoči so se zvezde, ki so sijale skozi dimno tančico, zdele izčrpane. Se bom takrat, ko bo ta avantura končana, po tolažbo zatekel nazaj k polnim in toplim prsim svoje soproge? Kako zelo šibka je bila moč zaščite, kako zelo šibek je bil občutek dolžnosti, ko sem se srečen izgubljal v objemu druge. Odgovornost? Ničesar ne bi spremenila. Samo za udobje bi šlo. In mož, ki je zvest samo zaradi udobja, povzroči več bolečine od nezvesteža.

"Tako rada se sprehajam ob morski obali," je govorila Francesca, "kilometre in kilometre bi lahko prepešala. Včeraj sem prišla na konec plaže, tja, kjer se začenjajo čeri." Ob jutrih je bilo pravo veselje hoditi po prodnatem pesku obalnega pasu, kjer se lomijo valovi, se nato zlekni na tla in čakati, da bo najini telesi, kakor da sta drevesni debli ali kamna, pretipalo sonce. Videti je bilo kilometer dolg zaliv Stoja, zaliv mojega očeta in matere, ki ga na desni zapira jezik kopnega, kjer je zrasla vrsta vil in teras, in zeleno vodo obrežnega

morskega pasu. V urah, ko so svetlobni žarki padali poševno, to je, ob zori in ob sončnem zahodu, je barva vode postala podobna enakomernemu kovinskemu premazu, in mivka med plažo in morskimi valovi je bila podvržena neštetim preobrazbam, obliko so dobivale nove zvočne gmote, valovale so in se premikale. Pozno popoldne ali zgodaj zjutraj sva se na sprehodu držala za roke kakor stara prijateljca, dihaj, je rekla Francesca, dihaj ta zrak, kolikor ga moreš, in s fotografskim objektivom merila proti hotelom in zvonikom, kar naprej odkrivala nova gledišča, nove učinke linij in barv na vzpetinah, ki se drznejšo imenovati "griči". Živahen čas, ustavljeni čas, čas mnogih majhnih skrivnosti, napetosti, polsenc. Mesto mojih prednikov je tolažila s svojim nedolžnim zadovoljstvom, z vprašanji, z jezikom kretenj, s katerim se je sporazumevala z ljudmi in se je porajal iz njene želje po vzajemnih stikih, iz njene radovedne otroške dovtetnosti za to, da se – spremenljiva in spontana – odpre priložnostim. Ženina podoba je izginila, a tega sem se zavedel le bežno in brez občutka tesnobe.

"Prostore, kakršen je ta, pogrešam bolj kot koli drugega na svetu. Odpri oči, uživaj življenje. Čemu ta ravnodušnost?"

Obstajali so, kar je dobro zaznala, neporavnani računi med mano in mestom, občutek grenkobe se je razblinjal v nejasnem. Skušal sem se delati, da nisem s tega planeta, odgovarjati suho in odsekano, kadar so občasni sprehajalci hoteli navezati pogovor, nejasen in votel glas avtomata je takrat nadomestil vsa prepovedana čustva, v odnosu do česar koli sem bil preiskovalno nastrojen, kakor bi šlo za neznano, tujo pokrajino. Od daleč pa očetova hiša. Blizu nisem stopil niti leta 1973. Le gledal sem jo, od daleč. Bila je nepoškodovana pod pasom nizkega neba, kakor od nekdaj neobljudena. Nič od tega, kar se lahko spremeni, se še ni spremenilo, čas še ni načel velikih kamnitih plošč, ki se začenjajo pod napuščem in segajo do tal, opečnati zid je za kamnom obkrožal vrt. Izginil je edinole zlomljeni žleb. *Vse je tiho; samo / v zavjetje, v temnen pase / gnjezdo lastovc, ki pojejo,*⁴ so mi na misel prišli verzi narečnega pesnika.

Pa vendar mi je simpatijo kazalo odkrito, to mesto, skušalo me je zapeljati z mehkim ozračjem, ki ga ni skalil niti jutranji vetrič, z obalo, z majhno teraso in veličastnim razgledom med skalami, s prepadno steno sto metrov višje, tam v vdolbini, je razlagal papa, so tovariši hranili skrit eksploziv za takrat, "ko bo napočil čas" (osemnajst kil tritola in kose železne cevi z "municijo"), pa muzej, pa cerkev z množico prhutajočih angelov, pa tlak, po katerem je

4 Gre za drugo tercino soneta *Čimiterio de campagna (Podeželsko pokopališče)*. S psevdonimom Tito Bidoli ga je podpisal koprski pesnik Tino Gavardo (1891–1914), avtor pesniške zbirke *Fora dal seminà, rime vernacole* (1912). (Op. prev.)

plesala zgodovina, pa ulice in stara poslopja. Francesci se je mesto zdelo živahno zaradi različnih narodov, ves Balkan sem odlaga svoje človeško blago, pisano družbo domačinov in foreštov z nezgrešljivimi istrskimi lastnostmi, sam pa sem, s tistim daljnim otrokom v sebi, kar naprej ustvarjal nihilistične kontrapunkte, vse povprek postavljaj v negativno luč, bil proti Italijanom, ti so se mi zdeli "razpršeno ljudstvo, ki je ime izgubilo" in jim je oče pravil, *une, ki so ostale brez mame*, Slovane pa neštetokrat proglašal za srečneže, ki so se polastili ključa in prišli do svojega grizljaja.

Obiskala sva zgodovinski del mesta, slavolok Sergijev, Dvojna vrata, Herkulova vrata, Areno, same historične nedostopne spomenike, ki so se ob puhlih užitkih sedanjosti držali vzvišeno, kot tudi nove četrti, polne zelenja. Francesci se je vse zdelo čudovito, popolnoma jo je očaralo. Kar se mene tiče, sem se na trenutke začutil bolj sproščenejši, a kakor hitro sem se odprl, sem to obžaloval in se spet zaprl vase. Mesto se mi je zdelo zapuščeno. V slabo založenih trgovinah je primanjkovalo vsega, ceste in hiše niso bile vzdrževane, mimoidoči so bili žalostni in zaskrbljeni, vsi enaki v skromnih oblačilih. Blodil sem med propadlimi stavbami propadlega mesta. In vendar se je ravno pri tem ozadju hranila mladost mojega očeta: opazoval sem drevesa, arhitekturo, morje, ki sem ga povsod kar naprej iskal in je zdaj bilo tu, tisto morje, kjer sem se prvič učil skakati v vodo, medtem ko se je sestrična Olghetta pri plavanju še oprijemala dveh z vrvjo povezanih buč. Francesca je živela iz dneva v dan, jaz pa sem kakor pri skrivnostni risbi razbiral skrite stvari, potoval po razsežnostih, ki so bile njej neznane in sta se tam mešala prostor in čas, kajti preteklost je toliko časa pritiskala na sedanjost, dokler ni tudi fizično postala sedanjost, le da z več globine. Po njenem si spomenike ogleduješ, se jih dotikaš, hodiš okoli njih, ni pa začutila tistega notranjega življenja, ki se ga zunanje opredelitve ne dotaknejo, življenja, ki edino lahko ustvari resnične odnose, globoke in nedvoumne odnose med človekom in njegovim mestom. Ona je videla zgolj vrh podzemne realnosti, nevedna je drsela po površini, med turističnim vodičem in ducati odposlanih razglednic z Areno. Jaz sem preiskoval ozadja, skušal strgati tančice in si utreti pot v trepetajoč prostor, kamor so sočasno vdirali eterični valovi, nevidni in nedoumljivi, ki jih je bilo mogoče zaznati edinole s šestim čutom. Vsaka stvar je odzvanjala in odmevala v vsem drugem, vse je še bilo tam, toda nič ni bilo kakor prej. V narodnostnem smislu je mesto nedvomno *Pula*, glede na povečano balkanizacijo je to nedvomno *Pula*. A mu raje rečem *Pola*, kakor sta mu pravila moja mati in oče v letih, ko še ni bilo podobno Puli. Ko sta mi prišla na misel oče in mati, ki sta svoje razlage kakor v modelček za puding vlivala v moj, še otroško gnetljiv razum, in njuni pogovori, ki sem se jih do sitega naposlušal, sem v srcu začel obsojati to mesto, kmetavzarsko, manjvredno in tako brez okusa, da je uvozilo

nestvarni kalejdoskop navideznih oblik. Z novinarsko strategijo primerjanja neprimerljivega sem mesto postavljaj ob bok italijanskim mestom, bogatim in polnim obilja. Nenehno sem moral primerjati, dve duši živita v mojih prsih.

“Počakaj,” je govorila Francesca, “potegniva črto. Zakaj kar naprej primerjaš? Nehaj že! Zame je primerjanje oblika žalitve. Uživajva na počitnicah. Kaj te je pičilo, da tako neusmiljeno kritiziraš? Prava mora si postal s svojo zoprno strategijo primerjav, pri kateri Pula vedno potegne krajši konec.”

“Prisiljen sem v to. Samo tistega, kar je enako, ne gre primerjati ...”

“Oprosti, ampak kakšne pa so, te tvoje primerjave? Kakšne primerjave so to? Mesto je popolnoma spremenjeno. Med Puljčani je kosila vojna, razpršil jih je množični eksodus, vse razen redkih izjem si je podvrgel enopartijski sistem. V določenem trenutku so mesto doleteli dogodki, s katerimi se je le stežka spopadlo, skozi zelo težke preizkušnje je šlo in ni jih preneslo. Neka pesem govori o razbitem vrču, o zlomu, o okrušeni posodi. Jasno, da je vse raztreseno, razumi že enkrat, a hkrati je to stik s stvarmi, z drugimi.”

Zanjo je bilo pomembno, da so se vsi nekako uspeli pretolči skozi življenje, da so se izvlekli in še naprej uživali v soncu, slanem zraku, v radosti čenč, v skakanju v vodo. Zame so bili to večni znaki začasne lastnine. Zelo rada se je pogovarjala in si ničesar ni gnala k srcu, prepričana, da se na tem svetu vse izravna in sestavi. Mene pa je privlačila fiksna ideja, da vse obstaja kot mreža. Zato sem nenehno preklapljal med površino in globino, preteklostjo in sedanostjo, med detajlom in izgradnjo celote, mešal sedanost in zgodovino, lovil simbolične namige v najbolj nepomembnih in nenavadnih podrobnostih. Neko stvar imam rad samo, če me spominja na kakšno drugo stvar: igra nanašanj seka časovne verige in ruši ograde, v katerih smo prisiljeni živeti. Igra tkalskega čolnička je pletla doživljaje, jih prebujala iz mrtvila, zatopil sem se v preteklost, ki se je ni bilo mogoče osvoboditi, dokler nisem razčistil, ali hoče moja notranost še naprej prisluškovati odmevom in spominom ali pa se med prehodom po ulicah želim zgolj slepiti, da vse skupaj podoživljam še enkrat.

“Kaj ne vidiš? Ne vidiš, da si je mesto ustvarilo masko? Tukaj se dogaja razgradnja vsega, potem ko jih je njihov bog razočaral. Izničujejo vse, prekiniti skušajo vsako vez s prejšnjim življenjem, začenja se pot v demokracijo.”

“Samo da v imenu demokracije tukaj prehajajo v poetiko, ki je po svojem bistvu romantična in stara vsaj dve stoletji,” me je dražila Francesca.

“Logično. Zaton komunizma se tu spaja z vzponom ljudi iz vrst bivših komunistov, ki uporabljajo antikomunizem, ne da bi mogli potegniti iz njega kaj drugega kot nacionalizem. A tako se vrta zgodovina. Tod so bili simboli in imena bistveni, že od nekdaj. Prav tako vprašanje jezikovne prevlade. Si moreš misliti, da je takrat, ko sem nazadnje bil tukaj, pod Titovo sliko izpisano geslo, “Proletarci vseh dežel, združite se!” viselo celo v izložbi trgovine s sadjem in ze-

lenjavo, med čebulo in korenjem? Zakaj to počnejo? Kaj bi radi sporočili svetu? Kot bi slogane in slike tukajšnjim prodajalcem sadja dostavljali skupaj s čebulo in korenjem, da jih postavijo v izložbo, ker to počnejo že desetletja, ker to počnejo vsi, ker je tako treba delati. Če tega ne bi delali, bi imeli sitnosti, lahko bi jim očitali, da nimajo dekorja, lahko bi jih doletela obtožba, da so premalo poslušni oblasti, da so premalo patriotski. To počnejo, ker takšna dejanja sodijo v okvir pravil za uspešno preživetje, ker je to ena od tisočernih malenkosti, ki jim zagotavljajo relativno mirno življenje v soglasju z družbo in vesoljnim redom.”

Najini prepirčki so se razvnmali kakor časopisne strani, ki se napihnejo, ko jih dobi ogenj, se zvijajo v plamenih in mahoma ugasnejo, nagubane v črni svileni papir. Mimoidoči so se včasih obračali za nama in strmeli v naju.

O svojem obisku sem še pravi čas obvestil gospo Silli. Po nekaj dneh bivanja v Puli sem ji telefoniral in po uvodni predstavitvi zaprosil, če jo lahko dobim na telefon.

“Tukaj njen sin, s Pinom govorite,” je rekel neki glas. “Kaj želite?”

Osuplo sem umolknil in glas je nadaljeval: “Oprostite mi, prosim, seveda vem, kdo ste in kaj hočete. Veliko sva premišljevala o pismu vašega očeta.”

“Morda bi lahko ...” sem rekel, a me je glas prekinil.

“Moj oče je pogosto govoril o vašem očetu,” je počasi rekel. “Natančneje, ne ravno pogosto, ker sem ga le redko videval in z materjo nisva prav dobro vedela, s čim se ukvarja. Sicer pa ni nikoli omenil njegovega imena, govoril je le o nekem prijatelju, in ko ste pisali, sva dojela, da ste vi sin tistega prijatelja.”

“Da,” sem rekel, “tisti prijatelj je bil moj oče. Pred kratkim je umrl. Oče me je pooblastil in ker sem imel službeno pot na Madžarsko, sem se oglasil še v Puli, ostal bom dva tedna in želel bi se srečati z vašo materjo.”

“Takoj vam jo dam.”

Glas ostarele gospe je včasih pohitel, včasih omahoval. Ko je govorila, sem vsakič zadrževal dih, da bi ji lahko sledil.

“Veliko bi mi pomenilo,” sem ji rekel, “če bi se z vami lahko pogovoril o vašem soprogu.”

“O bog,” je rekla ona, “koliko časa je že preteklo. O mojbog, Bruno. Glejte, ne morem ravno trditi, da bi soprog izgubljal čas tako, da bi se ukvarjal z nama. Več mu je bilo do tega, da bi spremenil svet. Potem se je zgodila nesreča, kar smo nenazadnje lahko pričakovali.”

“Mislim je tudi na vas,” sem rekel. “Mislim je predvsem na vas. Moj oče je pripovedoval, da je ...”

“Razumem, kaj hočete reči,” je rekel glas. “Od takrat sva izvedela stvari, ki nama prej niso bile znane.”

“Morda se lahko srečava,” sem rekel. “Vesel bi bil, če bi vas lahko obiskal.” V slušalki je zašumelo.

“Žal to trenutno ni možno,” je čez nekaj časa odvrnil glas. “Ves dan sem

zasedena. Tu so vnuki, kuhati moram ...”

“Morda bi za vas bilo laže jutri. Ali pojutrišnjem.”

“Ste pa trmastí,” je rahlo ironično dejal glas. Začutil sem, da drhtim, kajti tisto je bil glas ženske, ki jo je Bruno, tako je vsaj izpričal oče, zmeraj hvalil. “Zakaj se vam tako mudi? Zakaj spet odpirati stare rane in kopati po njih? Naj mrtvi počivajo v miru. Marsikaj smo prestali, skozi pravo kalvarijo smo šli.”

“Pridem vas obiskat, kadar koli hočete, jutri ali pojutrišnjem ali še pozneje.”

“Tukaj zdaj ni prostora; moja snaha, moj sin in vnuki so vsi pri meni ... verjetno bodo ostali še kakšen mesec ali dva ... njihovo hišo zdaj obnavljajo ...”

“Vsekakor ne bi želel biti v nadlego, lahko se srečava zunaj, če vam tako bolj ustreza.”

“Vidim, da se vas človek ne reši tako zlahka.” Glas je skušal zveneti veselo, toda v njem sem zaznal zgolj razdraženost. “Poslušajte me dobro. Pri meni doma ne bo šlo. Torej se srečajva zunaj, sprejemem povabilo. Jutri zvečer ob osmih v italijanskem Circolu.”

“Tam bom, ob osmih. Brez težav se lahko dobiva.”

Med čakanjem sem se zamotil, kot sem najbolje vedel in znal. S Francesco sva skočila v Vrsar, k stricu Ricu. Vasi so se nagibale nad cesto, stare hiše so bile razvrščene z neko ravnodušnostjo, ki se je sčasoma pretvorila v milino, med njimi in za njimi so stale prelepe hiše, vse bele in nove. Lim se je zdel kot en sam skalnat masiv, kot edinstven velikanski granit, ki ga je razsrjeno božanstvo razklalo na dvoje in ga zalučalo v morsko modrino. Pobočja, ki jih prekriva gozdna goščava gradnov, cipres in jelš, so verjetno raj za šojo in klepetavega morskega vrana. Spodnji, položnejši del, izteguje dve skalni špici v dolgi kanal, poln senc, zavarovan z valovi in vetrovi.

Ob pogledu na mestece sem upočasnil in prestavil v vzvratno prestavo, da bi mimo spustil procesijo z Marijo, ki se ji je na glavi majala kronica, pred njo pa so šli duhovniki v belih koretljih in za njo ljudstvo, ki je prepevalo psalme.

Kmečko dvorišče s kokošmi je po obliki spominjalo na školjko in ga je obdajala živa meja iz pušpana, ki je vpijala cestni hrup. Kakor hitro naju je teta Gina s svojimi v figo počesanimi lasmi zagledala, se je ozarjenega obraza nasmehnila in dvignila roko v pozdrav.

“Guido! Je sploh mogoče? Kaj ne sanjam?”

Približal sem se, jo objel, vso shujšano in tenko, smejoča se me je tudi ona objela, predstavil sem ji Francesco. Povsem spontano sva se odločila, da ne bova ničesar razlagala; če bi koga zanimalo, sva si nameravala izmisliti kaj nenavadnega.

“Če si me prepoznala, pomeni, da se nisem veliko spremenil.”

“Jasno, da si se spremenil, pa še kako! A sem te vseeno prepoznala ...”

Gledala me je, kot da nikakor ne more verjeti, da sem to res jaz, kot da se

ji ni več zdelo možno, da me bo še kdaj videla, in kot da je to, da me je videla znova, neverjetno čudo.

“Prav si storil, da si se vrnil. Končno. Kdaj si bil nazadnje tu?”

“Pred več kot dvajsetimi leti. Kakšno krasno poletje je bilo. Vsak dan je bil lep, mušole in sveže vongole, nor sem nanje.”

Teta Gina pa me je že peljala za roko, se mimogrede dotaknila mojega komolca in pomignila proti Francesci s presenetljivim ogenjčkom pristrčne ironije, ki ji je zaigral v očeh.

“Kje so ostali? In stric Rico? Samo nekaj ur časa imam, ob osmih moram biti že v Puli ... Kako je s tvojimi otroki?”

“Dobro, kar dobro jim gre, vsak hip pridejo.”

“Čisto zares dobro?”

“Jasno, razen Ediju, ki je v vojski.”

Pustila je, da čas teče sam od sebe, čakala, kdaj se bodo začeli vračati sorodniki, od časa do časa je vdihnila vonjave z bližnjega vrta. Skrbno naju je posadila v vlažno toploto kuhinje, ko smo se sprehodili skozi dve z lesom opaženi sobi.

“Kje je stric Riccardo?”

“Samo to mu še hodi po glavi, kako bo hranil telička, si lomil hrbet na polju, drugače pa gleda v nebo. Prosi za milost. Da bi se Edi hitro vrnil. Ma danes je veselje pri hiši. To moramo proslaviti.”

V kuhinji se ni veliko spremenilo. Nonotova ura je tiktakala, tam je bila fotografija strica in tete, resnih obrazov in toge drže, na dan njune poroke. Teta Gina se je čutila osamljeno. Čisto vse je razumela, moške, hčerko, delo, a predvsem to, da mora zdržati. Na mizo je pogrnila prt, razporedila jedilni pribor, en krožnik, dva kozarca. Nekaj je kuhala v ponvi. Meso je do mehkega stolčeno, ščepec soli, malo muškatnega oreščka. Čez nekaj trenutkov bo Rina tu in bo dokončala večerjo. Še malo pršuta ima. Skoraj po vseh štirih se je odplazila pod ogrodje prenizkih tramov v shrambi in ko se je vrnila, so ji šopi sivih las štrleli iz kit. Dandanes se na podeželju živi bolje kot v mestu. Pojedla sva malo pršuta in sira, spila vino, sedela sva pri mizi iz kostanjevega lesa, počrneli od časa, medtem ko je ona sedela na nizkem stolcu, katerega slamnato sedišče se je postaralo skupaj z njo in je dobilo rahlo koničasto vbočenost njenih koščenenih ritnic. Razkrivala je drobce dejanskega položaja ljudi in poudarjala glavno točko, se pravi, časi so težki in revščina se lahko vsak hip zgrne nanje. Družina je nekako živela s temi grozečimi obeti nad glavo, podobnimi črnemu oblaku, ki prinaša točo. Res ni bilo kaj storiti? Drugi eksodus? Ali pa fatalistično sprijaznjenje s situacijo. Ko je to razlagala, se je zdelo, da je celo nedoločno vesela, a to je bilo veselje obupanke, ki govori o bolj ali manj pomembnih skrivnostih, ki na splošno pestijo vsako državo. Toda ona je napovedovala katastrofo, sanje so šle takole: ogromen

kup črnega grozdja, pa ti skoči ven kača, se ovije okoli vratu, da se je lahko osvobodila samo tako, da jo je zalučala daleč proč. Zanj ni bilo nobenih dvomov glede razlage, sanje so jasno naznanjale žalovanje in solze za vse. Drugi eksodus? Ni še pozabila prvega, ko je odšlo vse sorodstvo in se je počutila izgubljeno, popolnoma izgubljeno. Pravi potres je bil to. In bilo je tudi novo ime na pisemskem nabiralniku in vseh dokumentih. Tukaj ti menjajo imena, kot se menja obleke. Edini, ki v vasi ni maral spremeniti svojih matičnih podatkov, je bil njen brat Marcello. Nikoli ni želel sprejeti spremenjenega priimka. Imel je občutek, da hočejo prečrtati njegovo preteklost in jo z eno potezo zradirati, kot če fotografsko ploščo izvlečeš ven, na svetlobo, in že bi izgubil svojo identiteto, zmeščala bi se kot segret vosek, pripravljen, da se prelije v nove kalupe in dobi drugo obliko. Oprijel se je negotovih rešilnih bilk, starih mornariških seznamov v Piranu, župnijskih knjig ukinjenih župnij, in zmeraj dosegel točko, kjer se je vse ničilo in so imena brez odmeva strmoglavljala v neznano. Zajel ga je najprej brezup in potem brezvoljnost. Raje je bil brez osebne izkaznice, potnega lista, zdravstvene izkaznice, raje je imel nič od nič, blato od zemlje, postal je anonimnež, ki na hrbtu prenaša svoj "istrski križ". Anonimnež – in to on, ki je delal v Arzenalu⁵ kot finomehanik, ki je napravil toliko stvari v hiši, čudovit železen špaher z medeninastimi pokrovi, medeninaste posodice za sladkor in kavo, kleščice in lopatico za pepel iz železa in medenine. Nekega ponedeljka je dobil napad driske, njegovo blato je bilo grozne barve, tekoče, kot da se ga ne da zaustaviti. So ga hranili z ribo, trdo kuhanimi jajci, sirom, vinom. Pa ni nič pomagalo. Njegove poslednje besede so bile izrečene v stanju omotičnosti in popolne brezvoljnosti v bolnišnični sobi št. 22 v tretjem nadstropju, medtem ko ga je žena stiskala za roke, ki so grabile po zraku, in se z obrazom pomaknila čisto blizu k sivemu, otrplemu, z nazobčanimi gubicami prepreženemu obrazu, po katerem so lile solze – ko je rekel: "Nisem se znal prilagodit kot drugi ... Ne marajo nas takšnih, kot smo, Pina moja, *in jaz jih ne maran in jih nisen maj mogo.*" In gospa Pina ga je tolažila, ga božala, v čast si je štela, da je molčeči moški ob njej jokal kot otrok, da se ji je pokazal, kot je bil v resnici, svojo srajco je razparal kot Jezus na slikah nad posteljami v podeželskih hišah, razkril ji je svoje srce; brez vsakega čuta za diplomacijo je moža opogumljala, naj umre: "Korajžno, Mario moj!" mu je govorila in stiskala koščeno roko na rjuhi. "Vsi moramo umret." "Ja, ampak zdaj umiram jaz in tebi bodo spremenili priimek," ji je odvrnil. Stric Rico je prišel v kuhinjo in bil videti zaposlen, prihajal je z njive s

5 Ladjedelnica avstro-ogrske vojne mornarice, ki so jo zgradili na otočku Scoglio degli Olivi v puljskem zalivu. (Op. prev.)

svojo večno platneno čepico, ki ga je ščitila pred soncem in večerno vlago, z razpetim srajčnim ovratnikom okoli mršavega vratu. Kar naprej je bil na njivi ali v štali in ko ga niso mogli najti pri hiši, je bil zmeraj tam, raje v bližini korita, kjer mu je boškarin dihal za ovratnik, kot da bi hodil po oštarijah.

“Guido!” je dejal z vznemirjenjem v glasu, nato ga je objel in poljubil na lica, da je občutil stisk njegovih živčnih dlani. Predstavil mu je Francesco.

Kmalu zatem je vstopil Paolo, vrnil se je iz Rovinja, tam poučuje matematično na šoli. Miren in brez sramu, eden tistih redkih ljudi, ki dajejo vtis, da je v njih mnogo več od tega, kar jim je življenje naklonilo. Po desetih minutah še Rina. Sproščena, posvetljenih las se vrača iz Trsta, kjer dela kot gospodinjska pomočnica. Od začudenja grbanči goste obrvi, ki jih le nekoliko poživlja senčilo za veke. Ločena je, v ljubezenskem razmerju s poročenim Tržačanom, muči jo to, da njegova žena zaradi težke avtomobilske prometne nesreče leži v bolnišnici, v nepovratni komi. Renzo, mlajši sin, je v Ljubljani, pavzira na medicini, pravi velikan je, dva metra in dva centimetra ima in igra košarko. Pozdravimo se, se objamemo. V njihovih besedah je zaznati zavedanje in bolečino, da so poslednji, ki so ostali zvesti zemlji in vrednotam prednikov. Teta Gina se je spet usedla v naslanjač, njene roke zdaj brezdelno počivajo v naročju. Iz vsakega drugega stavka ji pokuka Edi. Kdor se ženi, mora imeti možgane za dva. Na začetku je imel dve službi; kot natakár v Plavi laguni in kot sofer v Zeleni laguni. Avti so mu bili všeč že od majhnega, in tako je tu odpiral steklenice in tam prevažal sadje in zelenjavo, bil je ponosen, da je sofer, zaslužil pa je, oja, včasih je imel tudi po dvajset milijonov hrvaških dinarjev, pa so mu počile gume in vse je šlo v dim, tistih dvajset milijonov, da včasih niti za bencin ni imel, kako naj torej v takšnem misliš na poroko – in jo je moral prestaviti. Ko je prispel poziv, je bil tik pred poroko z Marijano, begunko iz Vukovarja. Dekle je osem mesecev živelo v neki kleti, potem si je našlo prostor v humanitarnem konvoju, ki je peljal v Zagreb. V hotel Admiral je prišla na kamionu, skupaj z drugimi šeststo nesrečniki, ki so izgubili vse razen življenja. Takoj sta si bila všeč, Edi in Marijana, ona je bila pridna in mila, in enkrat sta se na vrat na nos odločila, da se vzameta. Na vitrini je bila fotografija fanta v uniformi, ki je prepadeno gledal, kot da ne razume dobro, zakaj sta se prijatelj iz Rovinja domov vrnila v leseni krsti. Eden je bil iz Rovinja, drugi iz Rovinjskega Sela. Našli sta ju objeta na tleh, pri drevesu in živi meji, tako mladih in čistih obrazov, da so se njune ustnice smehljale celo smrti. Enemu so prestrelili prsi, drugega so pošastno zbrcali. Koliko mrtvih! Preveč za fanta, ki je verjel, da je, podobno kot svet okoli njega, tudi sam neranljiv. “*Almeno,*” pravi teta Gina, “*da se bejo pomirle, vjerve mene, da ta kri, tu ubijanje, ta groza, ki jo gledaš po televizije, te lidje, ki pred šišo zabadajo aden družga, me ne prou neč pijaže, zatu ki trpijo neđužne. En pole, uko za uko, zob*

za zob, je blo vrje v Stare zaveze, en v tej vojske je ukazano: za ano uko dveje uke, za an zob celo lice!” Kaj je z vojno imel njen vnuk in zakaj bi moral početi, kar želijo drugi? Črnookemu fantu je posvečena sleherna misel tete Gine, skoraj vsako noč ga sanja, *kaku je biu miken, ljep kur ana zvezda, je jemo rokice en nogice za jih pojest, an bonbončić*, vedno je trepetala zanj, ko je shodil, ko se je prehladil, ko se je nalezel otroške bolezni, en tak pameten fantek je bil, v nedeljskem suknjiču in počesan na prečo. Njene pripovedi o sanjah so postale tako običajne, da jo je Marijana vsako jutro spraševala, kakšen je bil Edi v sanjah. Čez en teden se vrne, razloži drobna in mila mladenka, ki se ji črne in vlažne oči bleščijo kakor frnikole iz črnega srebra. Osemdnevni dopust za poroko je dobil. Marijana pričakuje otročka, v drobnem telescu vse bolj zori nejasna gotovost vase. Ko je bil marca doma, sta ga spočela. Teta Gina potem govori o drugih strahovih in tesnobnih občutkih, kakršne povzročajo skrbi zaradi nepričakovanih dogodkov in novosti, ki so vselej dojete kot nekaj grozečega, kar kali mir. Na koncu stric Riccardo nostalgično obuja spomine na minuli svet, ko so bili ljudje preprostejši in niso pustili, da bi njihova življenja krojil zakon profita. Sam se ni pokoril pravilom črede, a je nazadnje doživel bankrot. V mislih se mu je še enkrat odvrtelo vse življenje: vstopil je v politiko, toda z duhom jagnjeta, ki je pristalo v tropu volkov. To je bil trenutek, ko so se mešali nasprotujoči si ideali, iz klobčiča pogosto surovih dogodkov so izraščali številni nasilni pripetljaji ter druge dramatične in dvoumne situacije. Moj oče je odšel, on sam je ostal. Nenehna borba, nikoli niti trenutka premirja. *Ma čje sen jemo uči? Ud zad?* Nedavno se je zapletel v tožbo, ker skuša dokazati veljavnost starih lastninskih pravic, ima dokumente, ki dokazujejo lastnino in jih je v prisotnosti notarja Iaschija podpisal dedek Michele, pri polnem zdravju in zavesti. Zaveda se, da je podlegel utvari, da so ga izrabili, da ga mali in veliki oblastniki še vedno lahko izrabijo, da to lahko stori kateri koli spretnež, ki ve, kako se vrta ta svet.

“Kaj ni dosti to, da gre vse v *ramengo*, zdaj se je združilo še nekaj potomcev onih, ki so ostali, to so potomci Italijanov, ki so nekoč pozabili svoj izvor in so se sramovali italijanskih staršev. Kar ni uspelo *druzetom*, zdaj v tej državi hočejo napraviti *šjori*, s *komouce napred*.”

“Ti pa imaš dolg jezik, melješ, česar ne bi smel,” ga ošteva teta Gina.

“*En kaj so lehkou praulice, dijo šanto, kaj so za bitet u smeti karte iz arhiva na občine, en injena mrtveh u bukvah ud cjerkve prou taku, kaj zapisana štorija zdej ne šteje več?*”

Začutil je, da ga kot ponavadi obliva vročina, nič nevarnega ni bilo, a bilo je dovolj, da mu je glava postala težka in je začutil strah, ker ga truma drznih in krepkih mladeničev surovo potiska na stran, čutil je strah pred prihodnostjo, ki še ni prišla, in preteklostjo, ki se vrača. Strah za vnuka v vojni, a tudi pred

mirom, ki ga bo narekoval novi red. Zameril je svojim novim gospodarjem, Miliu, Bepu, Giuliu. Preudarjal je, kako se je duh istrskih ljudi sprevergel v mešanico ekshibicionizma, nepotešenega napuha, egoističnih želja in neuresničljivih teženj: v protislovno mešanico čustev, v katero je težko varno prodreti, ne da bi človeku zdrsnilo in bi napravil napačen korak, prav kakor tam, kjer je podrast najgostejša in se pogosto nabira spolzka plast odpadlega listja, se nalaga na črnico in od vlage zgnije, da pot postane nevarna in se spremeni v past za vse, ki niso dovolj spretni. Tvoji najbližji lahko skrivajo nepredvidljivo plat in celo tisti najzvestejši te lahko presenetijo z izdajo. Zdaj pa mu hoče ta četa tatičev, ki jim poveljuje Milio, sin nekega *magnaitaliani*, že drugič ukrasti most in prešo, tokrat v imenu italijanskosti. *Že* Miliev oče mu je nekoč ukradel zemljo in jo dal *v skupnu*, zadrugi, potem ko so sredi noči prišli s tovornjakom, vrgli sestrične iz spanca in jih odpeljali na železnico Šamac—Sarajevo. “Lutke. *Manjašoldi!* Tatovi! Herodeževi sinovi!” je od časa do časa besno kričal Riccardo. “*Samo zatu, ki ima šule en zna dobro govoret, je malo lidi, ki znajo govoret kurke une tan, drage muj, je treba jemati pljuča, pljuča za zmješat, za šempjat lidi.*”

Milio je prišel nekega nedeljskega jutra, češ da naj mu podpiše lastniško potrdilo. Vrgel ga je iz hiše in na stopnicah kričal za njim: “Pojdi k vragu, poberi se, ven iz moje hiše in z moje posesti, *ku nečeš ujet kašno ukule ušes!*”

Za Riccarda ni bilo več razlik med Italijani ali Hrvati. Aksiom “če nisi z nami, si z njimi” ga ni več imel v oblasti. Zanj je bilo pomembno, da je nekdo človek, da je poštenjak, vse ostalo ga ni brigalo. Podleži so bili tako med Italijani kot med Hrvati, vsaj to je bilo jasno. To, da ga je Milio prišel prositi za podpis glede lastnine, ki jim jo je speljal že njegov oče, da bi jo predal *družetom*, da se je Milio preimenoval v Milija in niti od daleč ni slutil, kaj se bo zgodilo, ko bo moral znova postati Milio, pa še Italijan za povrhu, da bo okoli pripovedoval samovšečne zgodbe o svojem življenju, o svoji družini ... veste, jaz še pri desetih letih nisem znal niti besede hrvaško, samo *dobardan*, samo zato, da bi obdržal, kar je nekoč ukradel njegov oče, in kradel bi tudi sam, kajti zdaj je bil on na vrsti.

Zadišalo je po hrani. Rina in Marijana sta povabili goste, naj se prestavijo v jedilnico.

“Z razpravo lahko nadaljujemo tudi pri mizi. Večerja je pripravljena.”

Na poti tja so se nekoliko prerivali, posedli so, kakor je nanese.

“Izvolite, ne delajte se, da ste fini,” jih je povabila Rina, ki je velikodušno delila dobronamerne nasmeške.

“Z mize diši, to povejte, gospodarici srce ogrejte!” je radostno vzkliknil Riccardo, ki je nehote opazoval Francesco.

“Kakšna gospodarica neki,” si je Rina nazaj potisnila lase, ki so ji padali

na oči, in potožila, "služkinja v Trstu sem. Pogledjte moje roke, krčne žile in arteriosklerozo imam, slabo se mi piše. Še slabše pa je služiti, dosti slabše, kot bi mislili. Pa juhice, pa pirejčki, z gospodinjo *moran pipipi in čičiči, malo te in malo tan, taku da ne viden ure za tornat damu en se napocat paštefažoj.*"

V resnici ne namerava oditi, jasno, da ne, nikoli, je prestara za to, križ božji, delala bi, ker hoče zaslužiti kakšno liro, pravi, in doživeti, da se ji sin vrne domov in se poroči z Marijano, ne premaknem se od tukaj, nikjer drugje ne bi mogla živeti. Če pa bi se Ediju kaj zgodilo, bi večno objokovala njegovo neverjetno zaletavost, in to, da ga ni poslala čez mejo, k svojim prijateljem kamionistom.

"Vse zarade unih, ki so šli čez konfin. Naši lidje grejo v Furlanijo, oni pej pridejo delat h nan."

"Mama, ma so iz mesa in krvi anka une lidje. Kaj so lehko druge krvi, kaj nismo sej iz ane pašte? Kaj ni Marijana zdej naša, od naše familije?"

Zacvilila so vrata, ne vem, če odprta ali zaprta, vstopil je starejši gospod, ne prav visok, osivel in skodranih las, v temni jakni in hlačah s tenkimi črtami. Kot družinski prijatelj je sédel na čelo mize, čemerno pogledoval naokoli in z očitnim neodobravanjem pregibal stisnjene ustnice. Bil je priseljen Tržačan, ki ne popušča, kot sem ugotovil mimogrede, togotnež, ki vsakogar užali in nadre, v Vrsar se je vrnil, da bi po letih odpovedovanja in garanja uresničil svoje sanje: zapustiti hrupno mesto in se vrniti umret na svojo zemljo. Ko govori, kako se je vrgel v politiko, o svojem vsakdanjem kruhu, njegov glas nikakor ne zveni naravno, včasih se zdi, kot da ima zaradi toge in vreščave maščevalnosti napočen glas. Ti, ki so ostali, *rimasti*, mu niso pri srcu, ima pa se za velikega prijatelja strica Rica in njegove družine. Imenuje jih *Taljane od big*, pravi, da jih muči bolezensko samopomilovanje. Prenehajte že enkrat, veste, da ne prenašam vašega lažnega samopomilovanja, pravi. Nič niste, pravi, ne Italijani ne Hrvati, nekaj vmes, pol Italijani pol Hrvati, od narave zavrženi fenomeni, v končni fazi pa ne eno ne drugo: nule. Iz obeh svetov izključeni, pravi, prek *diese* meja izgnani v cono brezobličnosti, kjer kar naprej vre, neopredeljeno in brez imena, na milost in nemilost prepuščeni kulturi strahu. Tukaj v Istri, pravi, je nevdružno živeti, ker moraš izginiti, ne smeš obstajati, pravi. In ker je nevdružno, pravi, hoče vsakdo biti oboje, ne eno, ampak oboje, vsakdo hoče dvojno državljanstvo. Nostalgično koprnenje pozna samo, kdor je jedel kruh, ki ga je prej omočil s solzami. *Kaj znaste vi, ki ste ostale!* Nihče ne more soditi o tragediji optantov, če je ni doživel. Ne odpusti jim tega, on, ki je zmeraj hotel biti pred časom in je bil lačen življenja. Kot otrok je prvi oblekel dolge hlače, kot najstnik si je pustil rasti brke, ob prihodu *druzetov* je bil kolovodja in pobudnik občasno hrupnih in nemirnih protestov. Hkrati

je opogumljal ljudi: *“Van rečen zasigurno, ne bo več nobenih nesreč, mi smo te doma. Kaj se van para? Mi smo sine od Venecje, smo Venecjane.”*

Prebutali so ga in zbrcali in ga pustili na tleh, napol mrtvega. Zgodilo se je v oštariji, bili so v treh, eden ob drugem so hodili, pristopili so k mizi. “Hej, tisti tam ... poslušajta ga malo,” je dejal eden. “Po italijansko poje.”

“Bo že držalo, saj je Italijan,” je odgovoril drugi.

Naenkrat so vsi trije stali pred mizo. “Hej, prijatelj,” je začel prvi z donečim glasom, “v Jugoslaviji si, plačo ti dajejo v dinarjih, najmanj, za kar se lahko potrudiš, je, da se naučiš jezika.”

Neka ženska z drugega konca jih je skušala utišati, a so jo trije suroveži prezrli. Čutil je, kako se mu napenjajo mišice.

“Poreč,” je nadaljeval tretji, ki vse do zdaj ni odprl ust, “nekaj je pel o Poreču. Bil sem tam pred desetimi dnevi, smrdelo je kot v greznici.” “Daj no daj, prijatelj,” je nadaljeval srednji. “Če ne poješ hrvaško, te bomo naučili mi.” In se je začel dreti. *“Marjane, Marjane ... ča barjak ne viješ ...”* Ostala dva sta pritegnila.

“Poj tudi ti,” je dejal največji neotesanec med njimi, “lep kvartet bomo ... ti boš pel sopran.” In je položil roko Italijanu na rame, teža tiste dlani na njegovi roki pa ni delovala prijateljsko. S prezirom jo je odmaknil. Drugi se je zasukal in mu primazal eno pod brado. “Prav prosil si za tole, prijateljček,” je dejal. In ga je udaril v trebuh, medtem ko mu je prvi zvil roke za hrbet in sta ga druga dva močno tolkla po obrazu in bokih, dokler ni padel na tla. Izgubil je zavest, eden od njih je pokleknil obenj in ga s spodnjim delom pesti še nekajkrat boksnil, potem je vstal in se z obema razbijačema napotil proti izhodu.

Zbudil se je v svoji postelji, kamor so ga prenesli prijatelji na rokah. Čutil je potrebo, da premisli vse skupaj in poišče neki izhod za prihodnost, a ni mu uspelo. Vso noč je prebedel, privajal se je spremenjenemu ozračju v hiši. Ura z nihalom in miza, obešalnik in ogledalo, omara in slike na stenah – vse se je poslavljalo in ga sililo, naj opazuje, čedalje bolj hladnega srca, kako njegov svet in življenje toneta v preteklost in se oddaljujeta od njega.

Teden zatem je prečkal mejo in prispel v Trst.

“Dovolili so mi odnesti en sam kovček s parom čevljev in suknjičem iz vojaške odeje.”

Sprva ga je gnala ena in edina želja, da bi napravil samomor. Slabo je bilo z njim, življenje se mu je zdelo popoln nesmisel, mučila ga je tudi nespečnost, čutil je, kako njegove nove korenine pronicaajo v temo in vsrkavajo tuji svet, ki se je kazal kot nekaj, čemur ne gre zaupati. Bilo je tudi domotožje, ki ni zbledelo. Ko z odločnim gibom pretrgaš kos tkanine, ti v rokah ostaneta dve žalostno scefрани cunji. Mnogo je bilo scefranin, nastale so, ko se je odtrgal od svojih

običajev, in leta je trajalo, preden je popravil robove svoje strgane identitete.

“Ponujal sem se naokoli za katero koli delo. Občinski funkcionarji so me pošiljali z enega na drugi konec Trsta, bil sem vratar, težak, razkladalec na pomolih, čistil sem ploščice v straniščih na železniški postaji, bil sem deklica za vse. Zdaj imam pravico do penzije kot vsak drug. Nisem postal ubožec in svoje življenje lahko sklenem doma, tu, kjer sem bil rojen.”

Kakor hitro se je upokojil, ni mogel prenašati samote, začel je prihajati v Vrsar, vračal se je vsako leto, ostajal mesece in mesece. Nekdanji prijatelji ga niso marali zaradi njegovega blebetanja, izbruhov jeze, pustili so mu, naj si da duška, se včasih strinjali z njim, tako so ga rešili, skupaj z njimi je hodil ribarit, s trnkom in parangalom, čistili so si pijačo. Ob nedeljah je med očenašem in avemarijo molil v cerkvi: “Gospod, tvoji angeli so prišli in me odvrnili od obupa. Tudi ti si bil človek, obupal si, ampak se nisi pognal z vrha skale dol, v prepad. Usmili se nas in dopusti, naj ostanem z Bepijem in prijatelji. In drži svojo roko nad menoj ...”

“Ko listje odpada, se vračajo h koreninam,” je razsodil stric Rico.

“Jaz sedin na stolce, u sence, poslušan besjede penzjonisto, gljedan muaje ljepo murje, barke, ki se zibajo in se napravljajo za lovet ribe.”

“No, vidiš, da nima smisla biti preveč pesimističen. Vse se sčasoma poleže, spet bo kot včasih ...” je komentiral Riccardo.

“Res verjameš v to? Škoda ne bo povrnjena, življenje ni zavarovalnica. Zelo na lahko skušamo pozabiti preteklost. Dajejo nam občutek, da smo zdravarji, ker želimo ohranjati spomin na etnično čiščenje in eksodus. Dajejo nam občutek, da smo neotesani, ampak zdaj je neotesanost to, čemur se nočemo odpovedati ... Res je, vsi begunci so na istem, smilijo se mi vsi, ki so jih začasno namestili po hotelih, pa še kako. Človeško sočutje je enako do vseh. Samo, tile se bodo vrnili na svoje domove, nihče od naših pa se ne vrne nikoli več. *Une, ki je primo, je primo, une, ki je dau, je dau.*”

Ker je bil že večer, sva se poslovila, pospremili so naju do avta, stric Riccardo je držal glavo kvišku in bil zadovoljen. Od zemlje je zavel oster vonj po travi, po počitku, nekaj kresničjek je poletavalo v ozadju, pri grmu, in škržati so cvrčali neutrudno in nemirno.

V avtu, ob meni, je bila Francesca, razmršenih las, njena griva je spominjala na ovčje runo, klepetala je kakor romantična, navdušena sraka, nekaj posebno lahnega in vetrovnega je bilo na njej. Zdelo se mi je, da sem še bolj zaljubljen, odkar opažam predvidljivost njenega obnašanja, podobno je z igračo, ko razvozlavamo njene skrivnostne mehanizme. Naštevala mi je svoja načela, svoj mali katekizem, mi znova očitala hladen odnos do “moje” Istre. Govorila je, poslušal sem jo napol, medtem ko je moja druga polovica filozofirala o mojih letih, da naj prislunhem očetovemu glasu, tej neznaniki sredi nemogoče enačbe, govorila je o

Istri, kako je prehajala iz rok v roke, vedno v imenu pravice narodov, nekateri so dali, da bi lahko vzeli, drugi so samo jemali, eni so izobešali zastave in postavljali meje, drugi so polnili zapore in fojbe, smrt osvoboditeljem, to je resnica sleherne revolucije. Med prodiranjem nemške vojske so se ljudje začeli pretvarjati, da so filonacisti; partizani so šli v lov na kolaboracioniste, a so se bili prisiljeni preobleči v kmete; Puljčani so se bali, da jih bodo imeli za fašiste in jih bodo partizani zaprli; proti italijanskim vojakom, ki so jih njihovi poveljniki zapustili, pa so se uperili vsi: Nemci, ki so jih imeli za izdajalce, in partizani, ki so se borili proti fašistom. Očitki vesti zaradi resnice in laži so sobivali v slogi. Ali tudi v sokrivdi. Vsi so vse razumeli in se odrekli presojanju. Je bila to istrskost? Bilo nas je tudi sram, da smo Istrani, ker bi nas zmeraj lahko imeli za tiste najslabše, za tiste, ki se, vajeni pilatovskega ovajanja in posredovanja informacij, zmeraj mečejo okoli vratu novim gospodarjem, za tiste, ki z grotesknim, prešuštniškim navdušenjem objemajo nove ortodoksije in podlo kritizirajo njihove predhodnice, za tiste, ki nimajo ušes, da bi slišali duhovnikove besede, kadar pridiga, "saj ste vendar ljudje, ne pa zmešane ovce." Vozil sem s temi mislimi, ki so bile čedalje številnejše in nemirnejše, brez vsakršne moči, da bi jih zaježil.

Deset minut pred osmo sem se pojavil v Circolu, bar je bil precej poln. Francesca je še posedala za mizo v Giardinih. Natarkarju sem rekel, da čakam starejšo gospo. Popil sem kozarec mineralne vode, opazoval vrata in poslušal komentarje tistih, ki so v biljardni sobi sledili kroglam, ko so se v lenih parabolah kotalile po zeleni tkanini. Skoraj pol devetih je že bilo, natarkar je prišel k moji mizi in rekel, da me neka gospa želi na telefon, kar sem, prosim, tamle na koncu, proti desni.

"Resnično mi je žal," je rekel glas, "a bojim se, da ne bom mogla priti."

"Rade volje počakam," sem odgovoril.

"Še enkrat sem premislila," je rekla. "Raje ne bi prišla. Ne prenašam čustev. Skratka, toliko časa je minilo, in sploh, čemu koristi vse to ..."

"Moj oče to dolguje vašemu možu," sem zavpil, "kaj ne razumete?" Zveza je bila slaba: zadnji del vsake besede se mi je vrnil kot odmev. "Prav dobro razumem," je rekel glas. "A dvomim, da vi razumete naju, da razumete mojega sina in mene. Najino življenje se je spremenilo, zdaj je vse drugače, a srečna sem, da je tako. Če pišete o Brunu in bo vaša knjiga izšla v Italiji, bi zaradi tega resnično lahko imela sitnosti." Iznenada se je ustavila.

"Mislim," sem rekel, "da vam ni treba čisto nič skrbeti. Kdo pa bi vas tam, v neki Bologni, hotel povezati z nekim Brunom Sillijem, če si konec koncev ne želite tega?" "Cel kup ljudi je," je rekel glas, "ki se radi vtikajo v tuje zadeve. Ne veste tega? Tukaj jih ni tako malo, ki vedo, da imam italijansko penzijo ..."

V meni je naraščala gluha, mrtva vznemirjenost.

"Čisto resno vam rečem, tega ne morete narediti," sem rekel, "v Pulo sem

prišel zaradi Bruna, seveda ne izključno zaradi njega, ampak predvsem zaradi njega.” “Resnično, žal mi je,” je rekla ženska. “Žal mi je. Čutila sem naklonjenost do vašega očeta, čeprav se zdaj zavedam, da je bil eden tistih, ki nenehno brodirjo po preteklosti in nočejo pustiti sveta pri miru.” “O katerem svetu govorite?” sem vprašal. “Morda bi se stvari po svetu dogajale nekoliko mirneje in pametneje, če bi kakšno poglavje zgodovine dalo spregovoriti tudi ljudem, kot sta bila moj oče in vaš mož Bruno. A njega so ubili in mnogi od njegovih rabljev še vedno živijo in dandanes govorijo o demokraciji.”

“Ne bom se kregala z vami,” je rekel glas. “Ne bom vas niti prepričevala v nasprotno. Preprosto, ne računajte name.”

“Čakajte,” sem rekel, “čakajte no. Še enkrat premislite ...”

“To je moja zadnja beseda. Ah, pa še nekaj ... Zares si vam ne želim pri-povedovati tega. A morda je bolje, če izveste: ko so Bruna drugič aretirali, ni več verjel v to.”

“V kaj ni več verjel?” sem vprašal in začutil hlad globoko znotraj, da mi je kri zledenela, da je ohlajena nehala krožiti ali pa je začela krožiti veliko počasneje, kot bi bilo prav. “Ni več verjel v to,” je rekel glas. “V lastne ideje, v ideje vašega očeta. Ni več verjel tistih stvari. Ni več verjel, da je bilo vse tisto smiselno. Videla sem ga v zaporu, v Pazinu, vrgli so ga v ječo, na goli cement, brez hrane in zdravil, še preden so ga odnesli, še preden je izginil. On sam mi je povedal: ni več verjel v to.”

“Lažete,” sem rekel nagnosko, medtem ko je ob mojih nogah zazeval prepad obupa. “Že drugič ga hočete ubiti. Ampak ne pustim vam tega.”

“Ne bodite no tako patetični,” je dejal glas. “Lahko noč!”

Linija je škrtnila, naraslo je šumenje, tisoče zabrisanih glasov je šepetalo.

Na poti do mize sem se spotaknil in sedel. V glavi mi je rojilo tisoče zmedenih misli. Naročil sem še eno mineralno vodo. Ko mi jo je natakar prinesel, je rekel: “Še enkrat vas želijo na telefon.” Pohitel sem tja.

“Moja mati noče, da bi nas zapustili z grenkim priokusom,” se je po italijansko mučil Pino, sin Bruna Sillija. “Prav tak idealist kot vaš oče morate biti in ne razumete, da si skušajo normalni ljudje urediti življenje, kakor jim velevajo časi. Najina očeta sta hotela spremeniti svet. Danes ljudje hočejo samo zaposlitev. Moja mati hoče zadržati italijansko penzijo, ki se jo je trudila pridobiti in ji je to tudi uspelo, zahvaljujoč dvema pričama. Nikar se ne jezite na naju ...”

“Na tem svetu je čedalje več ljudi in čedalje manj posameznikov, kaj ni tako?”

Ko sem to izrekel, je nekaj v mojem duhu nenadoma prebilo tisti mrak, ki nam ga razkrije mrak drugih ljudi, nekaj je z vseprežemajočo lahkotnostjo privzdignilo tančico, ki je prikivala skrivnost, kakršno vsakdo nosi v svoji notranjosti. Na sledi za znamenji, ki bi se mogla zdeti zamegljena, a so bila

nedvomno izjemno privlačna, kot je zmeraj skrivnost človeškega delovanja, in so napeljevala k dejstvu, gestam in stališčem, ki jih je zaznamovala neka nepredvidljivost, kakršno imajo edinole resnični dogodki, me je nenadoma poneslo v samo srce resnice, in sem rekel:

“Vaši materi sem ravnokar dejal, da ga je že drugič ubila. Gotovo nisem nič pretiraval. Ona je bila tista, ki ga je takrat ovadila. Ne more biti drugače kot tako.”

Glasova na drugem delu telefonskega kabla sta zašušljala. Prvi miren, sploščen, senčen, drugi vznemirjen in nervozen. Potem je Pinov glas potrdil.

“Da.”

Nastopil je premor.

“Kaj pa vi veste o tem, vi, ki nimate pojma, vi s svojim trapastim idealizmom, zaradi katerega lebdite v zraku, namesto da bi hodili po tleh. Prav takšni ste kot oče. Bil sem še otrok, ki tu in tam komajda dojema videze sveta, a si jih še ne zna racionalno razložiti ali jih vstaviti v sprejemljiv in pomirjujoč kontekst. Moja mati je bila sedem let mlajša od njega, prihajala je iz odkrito antifašistične družine, bila pa je tudi dovolj zrela, da je razumela, v kakšno igro se je zapletla in kakšen je vložek. Ni želela, da bi umrl, ljubila ga je, kaj pa mislite, saj ji je bil mož. Vse skupaj bi morala biti zanj samo lekcija, ga naučiti, naj se zanima tudi za lastno družino. Konec koncev se je takrat govorilo o preventivnem zaporu zaradi ščuvanja k družbenemu nezadovoljstvu, govorilo se je o tem, da se morajo zaporniki pokesati in se vključiti v novo skupnost. Ko se je vračal iz Nemčije, zdelan, z dolgo brado, raztrgano srajco in čakajoč na zvezo z naslednjim vlakom, ni več premišljeval, kako je preživel nekaj najbolj umazanega in odvratnega, kar lahko doleti človeka, mislil je na to, kako se bo spet angažiral v boju, še vedno ga je gnala tista njegova nezavedna istrska dolžnost, da moraš nekaj narediti, da moraš biti koristen, hlepel je po tem, da bi spet zavzel svoje mesto v tem boju. Kajti boja še ni konec, Pula mora biti italijanska! Ona je bila tista, ki ga je ovadila Komiteju. Hotela ga je pripraviti do tega, da bi popolnoma opustil politično delovanje, ni želela, da bi jaz trpel posledice, ni mogla dopustiti, da bi uničil moje življenje, najino življenje. Kot sin antifašista, ki so ga najprej deportirali v Nemčijo, potem pa je izginil kot kafr – takšna je bila uradna verzija –, sem pridobil štipendijo in končal medicino v Zagrebu, uresničil sem sanje svojega očeta. On ni nikoli posumil v nič ... nikoli ni posumil v ženo. Niti nihče od prijateljev ni. Prijatelji so sumili nekoga drugega, osumili so njegovega najboljšega prijatelja, osumili so vašega očeta ...”

Slušalko sem polagoma odmikal od ušesa in jo spustil, da je zabingljala s kabla. Potem sem plačal in stopil na prosto.

Hodil sem ob Francesci, ki je vztrajala in hotela izvedeti, kako je bilo.

Pozneje, pozneje ti razložim, sem ji rekel, zdajle niti razmišljati ne zmorem. Misli so bile nevdržno dosledne, vrtinčile so se okoli ženske, ki je obenem morila in bila nedolžna, ženske, ki je izgubila svojega moškega in poskrbela za sinovo prihodnost, ki je v sebi hkrati nosila grozo in upanje, umor in čistost. Šla sva mimo restavracije z osvetljenim vrtom, pod starimi kostanji so bile razpostavljene mize, med vejami dreves speljana žica, na katero so obesili lampijončke, iz radia se je razlegala bosanska glasba. Zdelo se je, kot bi se porajala v globinah zemlje in napolnjevala noč. Pri nizkih mizicah so sedeli mladi, smejali so se in peli, še posebej športniki in vojaki.

Odšla sva naslednjega dne, vreme je bilo peklensko, od časa do časa, nalahno in hitro, je nebo presvetlil blisk, da je plaža postala črna črta. Veter je zibal gomile oblakov. V avtu sem hotel odpreti okno in s pogledom še zadnjič zaobjeti mesto, ovito v dimaste barve. Nekakšen strah me je popadel, stisnilo me je v trebuhu in dojel sem, da sem nekako nostalgичen, da me zamolklo boli.

V zatišju vsega, kar se izteče, sem pritisnil na plin in se zagrizel v strmino, cesta je bila suha in mesto se je ohladilo.

ITALIJANSKA PENZIJA

Posrečilo se ji je, da je življenje v hiši postalo neprijetno. Zmeraj je bila pod nogami, mešala se je v vsako stvar, vse je hotela komandirati po svoje, polna je bila pripomb, zmeraj razpoložena za biblijsko moraliziranje, ki ga ni in ni nehala ponavljati s svojim vreščočim, vsiljivim in prepirljivim glaskom, moral bi napraviti to, moral bi napraviti ono, ampak ker so se tudi zelo bali, da bi se ji zamerili, odkar je od socialnega zavarovanja iz Vidma dobila odločbo z obljubo italijanske penzije, so jo prenašali, z vdanostjo v usodo, pa tudi z jezo, ki je bila prikrita in je naraščala. Ko sta bila na samem, se je, ves nabrekel od strupenih sokov, Fabio pridušal: "Tvoja mati postaja nevzdržna. Ne zdržim več, kaj razumeš, ne zdržim več."

In Mara je spokojno odgovarjala: "In kaj naj naredim?"

Skoraj bi ga zaneslo v besedno grobost, a se je zadržal in besno rekel: "Naša družina je postala pekel."

Še vedno mirna mu je ugovarjala: "Že prav, sorodniki so torej pekel, ampak italijanska penzija bo pa v redu, kajne? Ne delaj se neumnega, od tega, da lepo ravnaš z mojo materjo, imaš prav toliko koristi kot jaz. Edino z italijansko penzijo si lahko zgradiš hišo in pošljeva študirat Robija."

Ni ji odgovoril, ker ni vedel, kaj naj reče. In končno je napočil veliki dan. Fabio je pil zrak, kot da je vino, imelo ga je, da bi skakal, kričal, silovito mlatil od veselja, za katero je čutil, da ga je preplavljalo. Življenje se mu je zdelo ožarjeno s svetlobo, prihodnost pa polna sreče. Imelo ga je, da bi šel na ulico in klical mimoidočim: "Stara je dobila italijansko penzijo!" Kaj bo napravil s taščino italijansko penzijo? Ah, njemu in njegovi ženi je bilo to že dolgo jasno: zgradila bosta hišo in fant bo šel študirat v Trst! Bog mu je poplačal, ker se je po tastovi smrti žrtvoval, jo vzel k sebi in posadil na kavč v dnevni sobi. Stara je imela šestinosemdeset let, bila je majhna, drobna, še vedno čila, mršava. Ozki obraz so obkrožali beli lasje, imela je tenek glas, pa direkten in strupen jezik, noge je vlekla za sabo, njeni gibi so bili utrujeni in otopeli. Ko je bila mlada, so o njej pravili: "Kakšno lepo dekle! Kot bi jo kipar sklesal!"

Torej: v dolarjih izplačani milijončki za nazaj, plus penzija, ki pride vsak mesec točno, jima bodo pomagali uresničiti sanje! Mara je vedela, da je njena mati žilava, trpežna, uporna. Dobro jo je poznala. Dovolj časa bosta imela, da dokončata hišo in da fant konča elektrotehniko. Italijanska penzija je bila prava mana z neba, zadostovalo bi že, ko bi stara zdržala še nekaj let, samo še toliko, kolikor bi bilo treba.

Začela sta ji pripravljati tonike, krepčila, med, jetrca, vitamina C in D, dajala sta ji jesti surovo meso, piti slezove poparke in litre črne vina, v skladu z

modrostjo, ki pravi, da je vino joška za starce, z avtom sta jo vozila iz mesta tja, kjer sta delala hišo, naj se nadiha poživiljajočega morskega zraka, ki bo vsekakor blagodejno vplival na njen organizem ...

Zet, hčerka in vnuk so kar tekmovali, kako bi z nekakšno stopnjujočo se zagnanostjo dali vse od sebe, in to v igri "kdo je najboljši", kjer konkurenca vztrajno pritiska, želeli bi ukiniti uro, ustaviti čas, ki pa je tekel in tekel, se spuščal po vse strmejšem pobočju, od starke vsako sekundo nekaj vzel in to predal niču prihodnjega dne. Toda oni so se borili, in to uspešno. Revnim družinam naokoli, ki niso imele italijanske penzije, je bilo bolj malo mar, kako hranijo nekoristne stare starše, ki so odhajali eden za drugim. Ta je umrl od vnetja poprsnice, drugi od griže, oni zaradi angine pektoris, zaradi zadušitve, spet kdo zaradi raka, srčne bolezni, bolezni jeter, nekateri tudi od starosti ... Oni pa so starost svoje stare zaščitili pred vsemi takšnimi nesrečami in vztrajala je kljub povečanim jetrom, utrujenim bronhijem, šibkemu glasu, ki je bil posledica poškodovanega grla, njen želodec je zavračal hrano, črevo ni delovalo, in ker je noge skoraj niso več nosile, se je po hiši premikala na udobnem invalidskem vozičku in od sebe širila zadah po življenju, ki bi želelo pobegniti, a so ga domači obupano in na silo zadrževali.

Tako je preteklo eno leto. Tako so pretekla še tri leta. Nekega jutra stara ni mogla vstati, slabo da se počuti, se je pritoževala z nekoliko afektiranim glasom. Mara jo je že brez težav spravila na voziček, lahna in kot pero zanemarljiva je postala njena mati, potem je poklicala zdravnika s socialne.

Fabio je v uradu prebil tesnoben dan, ni mogel delati, vpisovati v register, preučevati spisov. Predse, na mizo, je namestil uro in z vročično nestrpnostjo čakal, kdaj bo tretja. Komaj je zaslišal tuljenje sirene, se je na vrat na nos odpravil in se odpeljal. Kar tekel je po stopnicah navzgor.

"Kako je?"

"Doktor pravi, da je čisto slaba in ne bo preživela noči." Začutil je, kako močno mu utripa srce in zelo je bil vznemirjen: "Kaj res?"

Je torej stara bila na tem, da izdihne? Adijo, Indija Koromandija, adijo hiška, adijo drugo nadstropje in streha, adijo študij na univerzi! Neznanemu doktorju, ki jo je po obisku pri pacientki naglo pobrisal iz hiše, je Fabio užaloščeno zamrmral: "Doktor, saj ni treba, da ozdravi. Ozdraveti ne pomeni nič, živeti pa vse. Ohranite jo pri življenju. Kaj nam mar jetra, bronhiji, grlo, želodec, črevesje? Važno je samo, da stara živi!"

Nekje okoli devetih zvečer se je Mara prikazala iz bolničine sobe: "Šibko diha. Konec je z njo ..." Fabio je vrgel prtiček na krožnik in se pognal kakor norec, Robi ga je z nemirnim srcem posnemal.

Stara, mirna na svojem invalidskem vozičku, sprijaznjena, bistrega uma,

je ob pogledu nanju vzdignila majhno zgubano roko in ju pozdravila. Neškodljiva kakor dojenec z golimi dlesnimi ni mogla izgovoriti niti ene same besede. Umirala je, a se ni upirala, njen čas je minil, konec koncev je imela devetdeset let.

Umrla je še tisto noč, prikovana na svoj sedež, medtem ko so vsi trije spali, vsakdo smrčeč v svojem ritmu, ne da bi zaznali njene plitve, zasople, skoraj hropeče vdihe. Prebudili so se ob zori in ji zaprli razprte oči.

Človekov um marsikaj zmore, človekov duh premaga vsako nesrečo. Fabio je omahoval. A na neki točki je bila sila stvari močnejša od ljudi. Potreboval je samo nekakšen izgovor, da bi s svojim predlogom prišel na dan. Ker ni našel ničesar primernega, se je nenadoma odločil in tjavendan rekel: "Mara, se zavedaš, da morava končati to hišo? Se zavedaš, da mora Robi dokončati študij v Trstu? Se zavedaš, da lahko brez italijanske penzije samo še napravimo križ čez vse to? Se zavedaš, da moramo to smrt prikriti, vsaj zaenkrat?"

Za prvo silo so staro na vozičku strpali v ogromno zamrzovalno skrinjo v shrambi. Že dolgo je niso več uporabljali. Vtikač so priključili na električno napeljavo. Sokrivda je res lepa oblika strpnosti.

Fabio je ponovil: "Trije razmeroma inteligentni ljudje pa bodo ja znali razrešiti stvari. Premislimo, kaj nam je storiti ..."

Niso imeli časa razmišljati, kajti že dva dni pozneje je bila prva kontrola živih in/ali mrtvih upokojencev, ki je skrbela za ustrezno delovanje službe, in na njihova vrata je potrkal socialni inšpektor iz Vidma. Mara si je mrcvarila levo ušesno mečico in prestrašeno jecljala: "Pa ne no ... pa ne no ... pa ne jaz ... prosim vaju." Vseeno je šla v shrambo, odprla zmrzovalno skrinjo in izvlekla invalidski voziček skupaj z mrličko. Bila je tam, na veke vekov sprijaznjena s sabo, takšna, kakršno so pustili nazadnje, z rokama na oranžnem bombažnem pregrinjalu, strašljivo suhima in grčavima rokama, ki sta bili podobni nenavadnim živalim, rakovicam, otrpli od revme, naporov in gospodinjiskih opravil. Potisnila je voziček proti kuhinji ...

Popustljivi nadzornik se je, še preden je Marta sploh odprla usta, približal ležalniku in vprašal: "Kako gre?"

In pristavil, ne da bi počakal na odgovor: "Niti pulza ji ne bom otipal. Bi jo še zbudil, ubogo starko. Kot da je pred mano moja nona, dušica draga. Evo, dovolj je videti, kako diha. Na svidenje čez tri mesece!"

Ko jo je še nekaj časa opazoval izza debelih leč, je šel iz sobe, gospodinja pa za njim. Naredila je bila svoj načrt: stara ne bo več dolgo živel, zaenkrat je bila še živa in čila, on pa naj kar sporoči socialnemu zavarovanju, da bodo še naprej pošiljali penzijo.

In tako vsake tri mesece. Očalasti inšpektor je staro našel zmeraj v istem stanju, zaprtih oči pod modrikasto bledimi vekami, spečo, nagubanih lic, s kožo žafranaste barve, zaprtih ust in brez ustnic kot vsi, ki so izgubili zobe, na pregrinjalu sklenjene roke so spominjale na rakovico, bile so otrple od revme in skoraj stoletnega truda.

Tudi nazadnje je bilo tako. Prišel je v soboto, vsi so bili doma. Ko je vstopil, je zaklical proti ležalniku: "Oho! Kako pa smo danes lepi in nališpani!"

Mara je stala materi za hrbtom in plaho položila prst na ustno režo: "Psst! Spi. Naluščila mi je grah za mineštro, dala sem ji valium, ker je bila malo vznemirjena ..."

Inšpektor je kratkovidno postal ob ledenomrzli starki, ki je še kar vztrajala v svoji negibnosti, ni je želel zbuditi, zadovoljil se je z bežnim poljubom, s katerim se je dotaknil temnosivih las, in že ga je navdal občutek, kot da vdihava sveže vonjave iz otroštva. V kotičku oči se mu je napravila dobronamerna guba, ko je pripomnil: "Globoko diha, pustimo jo spat. Cela moja nona. *Tašneh žensk ne bo maj več! Tašneh ne delajo več! Pestite jo, pestite jo spat, bušco staro!*"

ČUDAŠKI OTROCI

Neka sobota, ko je nebo jasno in zrak topel, prijeten, in ima sonce generalko za poletje. Opogumljajoča glasba iz radia napolnjuje tišino, v mojem počitniškem srcu gnezdiyo galebi, ki prihajajo jest na nadstrešek kuhinjice na dvorišču in so v večnem konfliktu z Jerryjem, hromim psom, ki si služi kruh tako, da nalaja vse, kar leti. In potem se na vratih pojavijo oni, v temle vetrцу sredi plahe pomladi, ki je prišla po tednu nenehna dežja. Prišli so z razcvetenimi breskovimi vejicami, nalomljenimi z dreves po vrtovih in travnikih, ki so jih preplavile samonikle divje rastline. Veliko se smejijo eden drugemu, govorijo po trije naenkrat, si skačejo v besedo, se z dodatnim hihitanjem prekinjajo. Največja punčka mi z lahkotno ljubkostjo poda šopek in se predstavi: "Seada, *ja se zovem Seada*." Pa ostali? Eden, dva, trije, štirje, pet ... ja, koliko pa vas je? "Ne znajo še pozdraviti," dahne Seada, "treba jim je oprostiti." Zahvalim se za rože. Na hitro se poslovijo. Nadaljujem s hišnimi opravili, v blagi umirjenosti, do vratu potopljena v dejavno lenobo ob koncu razburkanega tedna. Po slabi urici spet zazvoni na vratih. Stečem prehitro, ops!, kdo je, počakajte trenutek! Spet oni. Rdečih ličk, še čisto zadihani. Tokrat z vijolicami.

Nekoliko preveč mirni so, da bi jih bilo samo pet. Novi obrazi. Nova skupina, samo Seada je iz prejšnjega krdela. Iz tistega krdela, ki hodi obiskovat hromega psa Jerryja, ki ni bil vedno takšen kot zdaj in je svoj čas skupaj z njimi tekal po travnikih in borovih gozdičih. Saša in Sanjin sta ob njem odrasla in zdaj delata kot kuhinjska pomočnika, "Pri Karlotu" se učita pomivati krožnike in čistiti ribe, ampak ob nedeljah zjutraj si vzameta čas in ga prideta pozdravit: Jerry, dragi Jerry, kako si? On pa že več kot leto in pol poležava v horizontali ali se naslanja na bok. Tudi Seada ga je prišla pogledat, drugi so pri tem nenavadno nemi, ravnodušni.

"Kdo so, Seada? Dveh ali treh še nikoli nisem videla v naši četrti."

"Moja bratranca sta. Asim in Emir, brata sta."

In zbežijo vsi naenkrat, Seada pa teče za njimi.

Dan pozneje je zrak še lažji. Ptičji koncert zbuja vero v trdoživost pomladi. Vrabc in kosi se potegujejo za prostor na akacijevih vejah. Golobi in galebi se potegujejo za ptičjo hrano na strehi napušča. Nedelja navideznih počitnic, s perilom, ki ga je treba zlikati, in nalogami, ki jih je treba popraviti pred začetkom novega tedna, ko bom med šolo in domom, kakor artistka na trapezu. Zvonec na vratih. Spet oni. Seada *and company*.

"Emir je rekel, da sem mu všeč," mi sporoča Seada.

Tisti višji, Asim, stoji negiben, mršav, spodoben, kakor podrejen, nebogljen v svoji samotni, kakor da je hkrati živ in mrtev. Edinole smrtna bledica na njegovem obrazu daje misliti, da je v njem bolečina, ki ni zgolj bolezen. Najmanjši otrok se kar naprej premika od enega k drugemu krilu skupine, brez vzroka, kakor ptiček, ki se je znašel v kletki, globoko v njem ihti njegova ptičja narava in v njegovih očeh je nekaj med nezadovoljeno radovednostjo in strahom.

Nenavadni otroci. Rada bi, da bi stvari ostale ovite v meglo, ničesar nočem vedeti, na miru me pustite, otročki, delo me čaka. Ampak Seada nadaljuje z nesramnim, pomembnim izrazom, izrazom nekoga, ki ve za pomembne stvari.

“Njegova mati je umrla v taborišču in očeta so mu ubili.”

“Kako prosim, kaj vendar govoriš? Čigavo mater?”

“Asimovo in Emirjevo. Oja, njegovi mami so možgani ušli iz glave.”

Srce se vznemiri. “Kako?” izustim, ko se mi povrne dar govora.

“Oja, en nič ji je preluknjal možgane ... In tudi drugim mamam. Jaz sem jih stresal, vse mame, enako kot stresaš mleko, če hočeš delati maslo, in potem sem jo prepoznal po vonju, mojo pravo mamico med toliko mamami, ko so jih na tovornjaku pripeljali v vas. Prav po mamičinem vonju, ki se iz glave širi po žilah, kot kadar je z mokrimi lasmi stopila k meni in mi z njimi prekrila obraz.”

Moje oči so se končno srečale z očmi izredno lepega fantka, ki je govoril kot dež. Takoj je povesil pogled in tako vztrajal, molče in trepetaje, s svojimi predse zročimi očmi, v ravnovesju med nedolžnostjo in milino. Ko je spet dvignil pogled, je oči uperil v nebo.

Pogledam ga boljše, od strani: kodrasti lasje, glavica Arthurja Rimbauda, sprane kavbojke, barvasta srajca.

Pravi: “Je res, je res. In tudi eno nogo so ji zlomili in tudi usta so ji napolnili z žarečim premogom. Požrli so jo mah in ptiči.”

In mali Emir: “Res je, res je, mah je jedel in ptiči tudi, in kamni so metali človeke, res je.”

Seada me pouči, da bosta očka in mamica en teden imela na obisku Asima in Emirja, ki bosta potem šla živet k drugemu stricu, v Šijano.

In Asim Rimbaud zdaj nadaljuje hitro, navezuje se na izrečeno, privošči si samo odlašanje z obiljem podob: “Je res. Ostršeje naše hiše se je zrušilo na nas in mi smo bili pod posteljo. Zdaj sva en teden pri stricu Mehu, potem greva k stricu Enverju in potem k najinemu starejšemu bratu, ki živi v Verudi. In tako, malo tu, malo tam.” Krožila bosta med tremi sorodniki, po en teden pri vsakem. “In potem se bomo vrnili u *Bosnu*, takrat naša hiša ne bo več padala v nezavest in bo moka ločena od pepela,” pristavi Emir.

“In se bodo vrnile še muslimanske ovce in kokoši in tudi hrvaške ovce in kokoši. In tudi pes Grom bo prišel nazaj. In očka ne. Tisti so pili in potem

bruhalo in očku je kri tekla iz glave, iz vratu in iz odprtih, široko odprtih ust je prišel požirek jogurta. Vsi so zbežali proč kot zajci, mi pa brez mame in očka nismo vedeli, kam naj zbežimo, in smo na dvorišču zbrali veliko ceglov.”

“Oja, tisti so bruhalo in potem pili in kri je prišla iz zemlje in tekla proti drevosom. Celo deli strehe so leteli nad drevesi.”

“Ma ja,” mu reče Seada, “drevesa so v tvoji glavi ...”

“Oja, ampak Asad in Branko se ne bosta vrnila, umrla sta, ogenj ju je spekel.”

“Ne, ni res, onadva sta spekla ogenj,” je brž pristavil Emir.

Šele zdaj dojamem, da je v umovanju Rimbaudovega bratca nekaj prisumnjenega in nelogičnega. Poskušam razumeti: “Kako?” pravim, “kako? Sta umrla sežgana, Emir? Kako je bilo?”

“Cedilo za juho ju je spremenilo v kuglice in potem so telesa zažgala ogenj in je zrak napolnil smrad vsenaokoli.” Seada bruhne v smeh in pravi tiho: “Vidite, kakšen osel je?”

“Oja, ampak očka nama je rekel, da tisti, ki ukazujejo, dobijo zemljo in sovraštvo ... Midva sva odšla, na kamionu, vesela sva bila, nekam daleč greva, sva spala sključena, stisnjena eden k drugemu, kot vsi otroci, tudi eden na drugem, žgečkal sem Mirno z rdečimi očmi in se je smejala kot takrat, ko so nas fotografirali za zeleno televizijo.”

In nenadoma stečejo proč in kričijo na svidenje, *doviđenja*.

V ponedeljek je Seada prišla sama. Kaj pa Asim? Kaj pa Emir?

“Ah,” pravi jezikavo, “odšla sta. Šla sta v Italijo, v neko taborišče. Dobila sta izkaznici z žigom, dali so jima pulover in hlače.”

“Pa zakaj? Pa kako?”

“Ja kaj pa sploh hočete? Onadva sta begunca, prav res, ena navadna begunca! Kaj pa hočete, da bi naredili? Več od tega!” In razširi roke in nadaljuje, čedalje bolj jezikavo: “To je bila njuna usoda, že od začetka stvarjenja!”

Molk me je pogoltnil. Pogoltnila sem molk. Z gospodinjskimi opravili in s svetom skušam znova vzpostaviti odnos, ki je obstajal pred prihodom muslimanskih otrok. Ampak stvari ostajajo neprehodne, drhtijo, in podobe vznikajo, parajo živce: enoličen pojoč otroški govor, tiste na glavo obrnjene zgodbe, prekinjene, presekanke, ampak brez konca, tiste stisnjene ustnice, dobra čustva, nekoristna mlada telesa kot upognjeno ločje, obupani smeh, te kaplje slane vode, ki mi polzijo v usta. Prekleta vprašanja brez odgovorov, prekleti Rimbaud brez časa in korenin, ki poseda na cestnih obronkih in strelja s fračo in prosjači za moko, kakšna sramota, za sardine in za rabljeno obleko, prekleti bratec, ki v glavi prenaša narobe svet, do kraja zafurana bošnjaška otroka, ki sta prišla od daleč in razstrelila miselne strukture, to obliko pomladnega dne.

KOZE

Ta nova in zelo vplivna zadeva je uničevala življenje v vasi z ritmom pnevmatičnega kladiva, ki je kraj drobilo na koščke in utiralo pot razdejanju, predhajajočemu velike urbanistične projekte, postavljanje temeljev, spajanje dvojnih jeklenih T-profilov s svorniki, grajenje drzno zasnovane obvoznice, izravnalna dela, ki pripravljajo prostor tudi za parkirišča. Po kvadratnem kilometru zemlje, cementa in železa so se dan in noč premikali ljudje in stroji: močno se je zdelo, da gre za grozeče znake sovražne sile, ki se lahko vsak hip maščuje za kakršno koli, najmanjšo ali celo namišljeno žalitev, ki bi dregnila v njeno nepredvidljivo in pretirano zamerljivost.

Oči mojih sokrajanov so bile uprte tja, oprezali so izza oken in ključavnic, izza snopov žita in vinogradov. Začelo se je z aluminijastim kontejnerjem poleg lesene barakice in se končalo s strah zbujujočo, grozno vilo, ki je kar bodla v oči sredi doline, veličastna zgradba s tolikšnimi dvoranami in zelenimi signali za prost avtomobilski prehod, kakor da gre za otvoritveno popotovanje. "Kakšna sramota, kakšna neumnost!" so govorili v kraju v dokaz, da ideja ni bila njihova.

Nekega dne se je Galliano Bajc, obtežen z leti in nekoliko astmatičen, odpravil k direktorju projekta. Hodil je upognjen in opirajoč se na palico, s katero je imel navado udarjati po zemlji in tako poudarjati svoje besede. "*Sen doživo anka tu,*" je rekel po običajni izmenjavi vljudnostnih izrazov, "zaprli ste našo, od dedov podedovano stezo ..." "Da," je odgovoril gospod Červar, "ne moremo dovoliti, da bi ljudje mejno območje imeli za prosti prehod."

"Eh, sinko moj," je rekel stari in s palico udaril po tleh, "ta steza je bila tukaj še pred tvojim rojstvom, celo še pred rojstvom tvojega očeta. Od nje je odvisno življenje v vasi: naši mrtveci gredo po njej, ko odhajajo za zmeraj, in naši ezuli jo uporabljajo, ko se vračajo domov. Predvsem pa je to steza, po kateri na svet prihajajo koze ..." Gospod Červar je poslušal s dobromamerno ironičnim nasmeškom na obrazu. "Namen meje," je slednjič rekel, "je ravno v tem, da izkorenini takšna in podobna verovanja. Mrtvi ne potrebujejo steze in pomisel, da se ezuli vračajo, je preprosto nesmiselna. Predvsem pa je nesmiselno trditi, da se tam rojevajo koze. Pa komu prodajate te bedarije, otrokom mogoče? Ah ja, naša dolžnost bo poučiti vaše otroke, da se je takšnim bedarijam treba smejati." V očeh se mu je zaiskril žarek dokončne odločitve.

"Kar praviš, je morda res," je odgovoril stari Galliano. "Kdor se vrže v tok časa, izgubi svoj dom, in kdor ostane privezan na dom, izgubi stik s časom: mi, ki živimo tu, se ravnamo po običajih svojih očetov. Če bodo delavci pustili pri miru tisto stezo, ne bo nobenega vzroka za razdor med nami. Kdor hoče

razumeti, ta naj razume. To je vse.” Vstal je, da bi odšel. Takšen je bil, redkobe-seden, nikoli se ni razburjal, vselej miren in kakor navdahnjen z vedro, stoiško ravnodušnostjo, ne da bi kdaj koli izbruhnil, razen z udarjanjem palice po tleh.

“Žal mi je,” je rekel Červar staremu upornežu, “vaši običaji so mučni in zastareli. Kaj res nočete slišati ničesar o tem, da bi vstopili v moderni svet? Mejni kompleks zahteva drugačen tip tranzita in tisto stezo bodo izbrisali. Svetujem vam, da si napravite drugo, ki bo vodila mimo bencinske pumpe, tam zadaj za živo mejo iz črnega bezga. Lahko vam celo priskrbimo vojake, da vam z buldožerjem priskočijo na pomoč. Predvidevam, da se ta manjši obvoz vašim prednikom in ezulom ne bo zdel pretirano moteč. Kar se koz tiče, pa res ne bo problemov ...”

“Temu ni več kaj dodati,” je dejal stari že zunaj, med delavci, ki so si dali opraviti s samokolnicami, vedri, lopatami in katranom.

Številni krajani so prihiteli na otvoritev čez travnike in skozi lucerno, prišli so iz vseh smeri, ta iz hiše tostran meje, oni s kmetije onstran, ta iz vinograda tostran, oni s pašnikov na gričku onstran, vsi so šli proti mejni zapornici. Iz svojih skrivališč so slišali velike zборе, ki so ubrano peli o zmagah in zgodovinskih trenutkih, slišali so fanfare, videli so medalje reda zaslug na prsih in oblastnike, ki so nazdravljali, medtem ko so obmejni stražarji po vojaško bojevito stopili v razkorak in na obe nogi razporedili vso težo svoje moči. Škoda, da veter ni niti malo zapihal: zastave so visele popolnoma mrtve, negibne. Kmete je navdajalo mnogo slutenj in skrbi. Česa so se bali? Skritega semena skrajne norosti, zlovesčih svaril? To je nejasno vplivalo, da so se jim po glavi podile razne misli, da so s pogledom preiskovali obzorje in sledili mejni, ki je ločevala samotni griček od razvalin stare cerkvice, okvir enih vrat od okvira drugih vrat prav tam, kjer se prašen teren razširi in fantje igrajo nogomet, vstopala je v krčme in štale, ločevala je igralce kart od boškarinov, zeleno barvo vej od rjave barve lesa, gobe od solate, veliko rumeno hišo, pred katero so na teraso prinesli hladit pekače s sladicami, od rožnate hišice med cvetjem, meja je vijugala med progami zaraščene gozda in ločevala zvezdno nebo od zelenega vrha hriba, barke na morju od obale, mreže od rib, prečkala je pokopališče in ločila nedotakljivi mir grobov od nagrobnih plošč z imeni, ki so bila zaupana dolgotrajnosti kamna, kakor zakrivljena sablja je sekala podeželske zidce, za katerimi je bilo neko drugo, a povsem enako podeželje, z enakim, v zraku lebdečim močnim vonjem po senu, hlevu, polenti.

V kratkem času se je meja s svojimi nočnimi lučmi pogreznila v običajno ravnodušje. Če se je kdo v krčmi dotaknil te teme, so o njej govorili kakor o dobro znanem dejstvu, ne da bi vztrajali pri iskanju razlag, in tako je stavek “ta nesrečna meja” prešel v stalno rabo, skoraj kot bi govorili “dežuje, ampak jutri bo potegnila burja”.

Ko bi le bilo iskreno, to ravnodušje ...

Nekega dne se je primerilo, da se je na nikogaršnji zemlji, pred semaforjem, proti kateremu so ubogljivo peljali avtomobili, pojavila koza. Bila je precej velika žival skodrane dlake in krotkega obraza, ena od mnogih koz, ki razsajajo po vseh mejah tega sveta. Kdo bi lahko bil njen lastnik? Se je morda izgubila? Kaj le počne? Zmuzne se med cariniki, ki čakajo za refleksnimi stekli, pride v dvorano, spusti kakih dvajset črnih trdih bobkov in se odpravi počasi počasi, sploh ne kot tatica, ampak kot tista, ki je prišla kakat na svoje. Medtem ko se tovrnjakarji smeji, z usti oponašajo prdenje in ploskajo, carinik v smehu zakliče za njo: "Hej, lepotička, a boš že šla proč, a boš že šla!" ne da bi si upal izreči žaljivke, ki mu vrejo iz srca.

Isti prizor tudi dan za tem. Kozica se pojavi nenadoma, pod nadstreški na meji, kjer se mešajo jeziki, se izmuzne, zapleše lahkotno kakor Degasova baletka, se podrgne ob okenska stekla, vstopi v avlo in brez strahu, da bo zasačena pri naklepnem dejanju, zakotrlja bobke po gladkem žilnatem marmorju in se oddalji. "Hej, ti grda žival!" zavpije policaj, eden tistih najkrepkejših, najbolj plečatih, ki se zdijo kakor bakin, pograbi puško in vzame zalet. "Samo koz se je še manjkalo!" Njegova jeza je skrita, zamerljiva, hudobna. Toda koza je že izven dometa, ne boji se sive uniforme.

Isti prizor še tretji dan: ista koza, isti manever, isti iztrebki.

Carinik tokrat nekaj časa zasleduje žival, za njo meče kamne, a je ne zadane. Nasprotno, koza se obrne, pogleda mirno in melanholično ter izdavi "mee, meeee, mee ...", nekakšno tožbo, ki prečka mejo.

Četrtega dne se je zleknila in zdelo se je, kot da bi si privoščila zaslužen počitek; daleč od hudobneža s kamni je natančno ogledovala vse tiste ljudi: avtomobili so prečkali mejo in se oddaljevali, ta v to, oni v drugo smer. Sprožil se je strel in krogla ji je šla skozi čelo. Nenadoma je nepričakovano poskočila in omahnila na hrbet, da ji je jezik lahko obliznil rob večera, in je na mestu mrtva obležala v mlaki krvi. Dva mlada policista sta odvlekla telo brez življenja.

Brez skrbi, ena koza še ne prinese pomladi.

Od kod in na kakšen način je prišla druga koza? Skrivnost. Čeprav je carinik pod stebriščem imel široko odprte oči, mu je ni uspelo zapaziti. Zaslišal je njen pritajeni "mee" in jo ugledal, vsa vedra je prihajala ven, potem ko je že izpustila bobke. Velika je zvitost koze, ko se enkrat nepopravljivo navadi hoditi tja čez, vsak božji dan v tednu izbere ravno pravi trenutek, tako zelo pravnjki, da se niti podvizati ni treba. In niti krogle, ki ji jih izstrelijo v hrbet, nikoli ne zadenejo v črno. Hujše izbruhe strahotnega preklinjanja kot imajo obmejni stražarji, bolj ravnodušno in vedro koza opazuje prizor.

Neke sobote eden izmed stražarjev poživini in napravi zasedo ob vhodu,

s kladivom v roki se skriva za palmovo deblo. To bo prava priložnost: en sam udarec po tej dolgi glavi, po tej lobanji, ki je krhka kakor mučenikova, je dovolj, da koza, ki je že vsa trda, odvlečejo proč. Ko je tistega ponedeljka "meece" še dolgo odmeval kakor očitek tretje koze, je zadeva začejala postajati zaskrbnjujoča. Tudi ta žival hodi čez mejo, sem ter tja, dan na dan se nezakaznovano zmuzne med avtomobili in po vozniških pasovih trosi črne kroglice. "O, tudi danes ji je uspelo," opazi kateri od ustavljenih potnikov, ki delajo na drugi strani meje. "Kje, kje?" vpraša carinik, ki v državni uniformi skoči iz svoje kabine. "Poglejte tja dol, proti greznici, lejte, kako jo je ucvrla," v smehu pokaže gastarbajter, ki se naslaja ob carinikovi jezi. V resnici pa je koza nikakor ni ucvrla, zdi se, da pravi, "kuku, ujem me," ko se z mirnim korakom oddaljuje kakor človek s čisto vestjo, vsa resnobna in užaloščena v svoji, nad belo dlako poveznjeni črni kapuci, zaradi katere spominja na Bratovščino dobre smrti⁶ in druge podobne fanatike.

Naj zamiži na eno oko? Ne, finančna policija ne prenaša takšnih štosov. Ker mu ni uspelo, da bi ji zaprl pot v čakalnici, kjer je odložila svoje običajne trde kroglice, bo ob prvi ugodni priliki šel na cesto, na lov za njo. Da bi temeljito opravil zadevo, se za živo mejo carinik postavi na prežo s kolegovu puško v rokah. "Pa koliko časa bo trajal ta pregon?" si medtem misli. Kaj koza ne bo nikoli odšla? In če ostane na meji, koliko let še lahko živi in s svojo sračko vznemirja veselje? Ali pa obstaja način, da se jo odstrani? Njena preprosta prisotnost pomeni žalitev uradne osebe in tega ni mogoče kar lepo pogoltniti. Ne, ne gre za strah, kje pa, zoprno, ja, zoprno je. Kakor da se čutiš šibkega, odvisnega od tega, kar te čaka. In glej jo tam, to je ona, kdove, če je to žival ali prikazen, ki hodi resnobno in užaloščeno med kamni. Ni stekel za njo, ostal je negiben in gledal vanjo. Potem mu je izletela kletvica in je nameril vanjo. Kroglja je bila izstreljena naravnost, predrla ji je prsi. Padla je kot spodsekana, brez zavedanja padca, vznak je omahnila na tla. Da je možak kar zatrepetal v okrutni radosti: "Ha, si se končno ujela! Si končno tu! Pa sem te pohopsal!"

Ko je bila ubita štirideseta koza, je prisel inšpektor in napisal ostro poročilo o stanju obmejnega območja; ne da bi grešil proti razumu ali zgodovini, je obžaloval zlasti to situacijo "plemenske vojne", ki se je razplamtela med cariniki in kozami in jo je delno sprožila tudi pretirana vnema šefa carinikov. Po faksu je oddal poročilo s številnimi zelo uporabnimi podatki, da bodo v glavnem mestu znali presoditi. Ko je pošiljal svoje precej bizarno razglabljanje, se je spraševal, če bi kdor koli lahko rešil koze, tudi ko bi znal bolje ukrepati. In si je rekel, da ne. Ni jih bilo mogoče rešiti, razen če bi jim prepovedali, da

6 Fenomen bratovščin se je razcvetel v 13. in 14. stoletju. Bratovščina dobre smrti je opravljala različne dobrodelne dejavnosti. Nosili so črne kapuce. (Op. prev.)

so one same. Spraševal se je celo, če se bo pojavila enainštirideseta koza, žival ali prikazen, kar koli že je? In se mu je nato pokazalo tisto bitje, nekakšna personifikacija, v kateri se skriva sama skrivnost te zemlje. Pogledal je gor proti gozdu in glej, majhna bela postava s suhljatimi ritnicami se je premikala po pregibu nadstreška. To ni optična prevara, ne izgine, to je koza, ovita v svoj beli magični šal. Srce mu je začelo razbijati.

PREHOD

V teku časa obstaja ta sončni zahod, njegova svetloba pada tik nad enolično, kakor s kovino premazano morje.

V njem se zrcali svinčeno obarvano nebo, ki nakazuje menjavo letnega časa.

S svojimi culami so stali ob tej zračni in časovni črti, na tistem delčku obrežja, ki ga niso zastirali s prostovoljnim delom nedavno zasajeni borovci, sredi lahnih vonjav slabotne pomladi, ki se je bojevala z vonjem soli, alg in katrana: kapljali so postopoma, potem ko so pri Massiminu spili svoje šilce. Zadaž, za pasom topolov, se je dvigal hrib in s svojimi pokončnimi smrekami na pobočju zavzema pogled. Cesta do Stoje je šla po obvodnem območju in na tem mestu so bila debela jelk zredčena, da se je nejasno videlo kogar koli, ki bi šel mimo. Ni jih strašila misel, da bo cesto treba prečkati ponoči, da bi jih še pred izkrcanjem na italijanski obali lahko odkril policijski gliser. Vsega skupaj se je domislil Mario, ki so mu možgani hitro delali in je imel tudi vročično domišljijo. Genialno se je tega domislil, še Homerjev Odisej bi mu zavidal, zlasti ker je Mate Dalmatinec, na katerega so se obrnili, takoj sprejel ponudbo, čeravno je svoje pogoje diktiral z izrazom pretirane in ohole nesramnosti, zastrte z mornarsko kapo svetlo rumenega ščitnika, ki mu je lase na glavi krožno potlačila.

“Ko bo trda noč, vas vkrcam, s polno hitrostjo poženem motor, do koder bo šlo, dokler ne bo nevarnosti obalne straže, potem mi bodo trije od vas morali pomagati z vesli pri vilicah, in bomo z vključenim motorjem spet odpluli proč, dokler vas ob zori ne izkrcam, kjer koli nanese: izven Riminija, v mestu Caorle, dva koraka proč od Ancone ali štiri vatle od Ravenne. Recimo, da je morje razburkano, da nas bo zasledoval patroljni čoln, da bomo zaradi valov skrenili s kurza in nas bo vrglo v Bari, recimo, da dobimo za vrat italijansko obalno stražo, ki bo ovirala naš pristanek in bo začela streljati ... Za vsa ta tveganja mi boste plačali na roko. S svoje strani pa obljubim, da vas bom uro prej ali pozneje, dan prej ali pozneje odpeljal na obalo in vas izkrcal v Italiji.” To so bile starodavne avanture, mnogo njihovih je že prebegnilo na ta način, zlasti ko je na deželo padla železna zavesa, nato pa so preostali družini pisali razglednice, tako je napravil Midio iz Verude, pa Nello Miriti z ulice Monte Rizzi in Marino Urti iz Medulinske ulice, pa Castore, sin prodajalca sadja, ki je emigriral v Avstralijo, se lotil pivovarskega posla in zelo zrasel, a so ga še vedno klicali z vzdevkom “banana” kakor v Puli; samo domišljijo je bilo treba uporabiti in si vztrajno želeli, da jim uspe. Samo to je bilo pomembno, da pridejo v Italijo: kam, kako in kdaj, to konec koncev ni bilo tako zelo pomembno. Mario je že mislil na trgovanje. *Družeti* so zaprli obrat njegovega očeta. V Anconi ali Chioggi, morda v Benetkah in zakaj ne, v Mestrah,

kjer se je nastanil njihov skladiščnik, gospod Carlo Valli, bi lahko spet odprl gostilno z dovoljenjem za prodajo soli in tobaka. S trgovanjem se da veliko zaslužiti, to lahko spremeni tvoje življenje in svet, zakaj bi svet moral biti takšen, kot ga hočejo drugi, nespremenljiv, brez povezave z našim delovanjem? So pričakovali, da se bo uklonil njihovi volji, da bo ves priden prikorakal iz gostilne in po vzoru svojega očeta sadil borovce za *družete*? Ne ne, niti pod razno, svet bo takšen, kakor ga hočem jaz, je razmišljal Mario. In je v svoje misli upravičeno dodal naslednji rek: "Kdor ima jezik, ta prečka morje." No torej, saj so Italijani, saj znajo italijansko, prečkali bodo morje. Pristali bodo na italijanski obali, sredi naklonjenih sorodnikov, ki so prišli že pred njimi, ko se je še dalo uradno narediti dokumente, gotovo jih bodo naklonjeno sprejeli, jih objemali, poljubljali, razvajali, jih zasipali z iskrenimi čestitkami za prehod.

Pet vas je in petsto patakunov hočem, je rekel Dalmatincev v suhem in gospodovalnem tonu: pol ob odhodu, pol ob prihodu. Kakor hitro prispemo. Sanje o Italiji so kipele od blagostanja: klobasice so visele z dreves, nič več čuvanja soldkov v denarnici, solde si lepo zatlačiš v žep, kot da ni nič, ali pa jih cele šope izvlečeš, potem mogoče na hitro motorček ali, kaj se ve, avtomobilček, recimo fiat. Istra? Eh, se Bruno pogovarja z morskimi valovi, ki delajo pljuski pljuski, nostalgijo bo premagoval z obedovanjem krvavo pečenih konjskih zrezkov, pa še kakšno *luganigo* si bo utrgal z drevesa.

Bilo je že enajst in morje je postalo črna, kompaktna gmota. Eden od njih je prižgal žepno svetilko: znak za Dalmatinca, da se lahko približa z barko in jih pobere. Ko jo je ugasnil, se je tema zazdela gostejša in strašnejša, toda čez približno četrto ure je zašumelo in znašli so se pred Dalmatincev, tršatim in kratkovratim, še preden so doumeli, da se je barka dotaknila kopnega.

"Smo vsi tukaj?" je vprašal.

Prižgal je svetilko in naštel štiri.

"Pa peti?"

Manjkal je Giordano. Njegova odsotnost je bila zagonetna celo zanje, čudili so se. Giordano je bil tisti, ki se je še pred nekaj meseci, ko nanj niso pritiskale neposredne dolžnosti, najbolj ogreval za odhod, zmeraj je govoril, v Italijo grem kaj zaslužiti, se potem vrnem in jo odpeljem golo in boso. Govoril je o dekletu po imenu Grazia, ki je zanosila z njim, a ni mogla iti za njim, ker je vsak dan veliko časa prebila ob postelji bolne matere, nedvomno ji ga je uspelo zadržati, skrivnost rojstva je skrivnost nad skrivnostmi. Vzela je njegovo roko in si jo nesla na izbočeni trebuh, ki je bil tako napet, da bi ga pod jopo lahko razneslo, rekla mu je, ljudje so nestalni, ne bodi nestalen in krut kakor morje, nikar me ne zapuščaj zdaj, tik preden ti bom rodila sina. Nazadnje je Giordano v sebi začutil znake navajenosti na enoličen potek dni. Ni imel očeta, podoben je bil materi, ki jo je življenje priklenilo na hišico

in vrt, ji odreklo veliko srečo in veliko nesrečo, ji izsrkalo sleherni trenutek želje in utrnilo celo njeno zavist do drugih. Tudi Giordano je sčasoma začel zahtevati pravico do hišice in skromnega, a mirnega življenja v lastnem domu. V vsakem primeru toliko slabše zanj. Kot da ga lahko še naprej čakajo, glede na to, v kakšno tveganje so se spustili ... “Ampak za petsto smo se dogovorili in petsto mi morate izplačati, pol zdaj in pol pozneje.”

Vsi so soglašali, da ga v tem primeru nima smisla čakati. “Če se kdo od vas ne strinja,” je opozoril kapitan barke, “*nema ništa*, bolje, da vzame pot pod noge in se vrne domov: ker če misli, da mi bo sredi morja pripravil presenečenje, se grdo moti; pri Bogu, da vas vse, kolikor vas je, odpeljem nazaj na kopno, če mi ne plačate dogovorjene cene.” Zagotovili so mu, da mu bodo dali celoten znesek, vse do zadnjega centa, tudi Giordanov del. Mario ga je z zaničljivo spačenim obrazom takoj vprašal, če je njegova vest kaj težja ob tako prisluženih novicah, a mu je Dalmatinac arogantno odgovoril, da je dogovor pač dogovor. “Na barko! In pazite pri vkrcavanju, če nočete končati v bevandii.”

Vsakdo je postal brezoblična gmota, zmeden zaradi svoje cule, pogreznjen v skrivno slepe noči.

“*Poboga!* Pa kaj ste s sabo privlekli celo hišo?” je Dalmatinac začel stresati kletvice in je nehal šele, ko se je celoten tovor nagnetel na motornem čolnu in je bilo že nevarno, da se človek ali kos prtljage prevali čez kaštel. Oddaljili so se s polno hitrostjo. Razen svetilnika pri Sveti Katarini ni bilo orientacijskih točk, obala je izginila, naokoli ni bilo videti ne bark ne ladij. Tu in tam so izgubili občutek za čas, nadomestili so ga s pogovori o preteklosti, o tem, kako je bilo pred odločitvijo, da svoja življenja iztirijo iz zasplosti provincialnega mesteca, ki je bilo zaradi nepredstavljenih pretresov čisto iz sebe. Poševno padajoč žarek se je rahlo dotaknil Edijevega profila, ozkih senc in izrazitega obraza. Pogreznil se je v svoje otroštvo in zgodnjo mladost, ki ju je prebil v predmestju, v četrti Barake,⁷ potem ko so njegovi z dežele prišli v Pulo. Ugotovil je, da obstaja precej mest, ki so v krogih zrasla okoli notranjega jedra. Dostopno mu je bilo zunanje območje, kamor so se bili naselili ljudje, ki so tako kot njegovi starši govorili slovansko. Že od petega leta dalje je vedel, da moramo biti zmeraj v pripravljenosti, da se nam življenje iznenada spremeni. Ko je napočil čas, je motor utihnil in gnana z urnimi vesli je barka nadaljevala po področju, podobna prikazni, brez hrupa, le bistri valovi so plivkali ob ozadje ugasle podobe neba. Študent Gino, Mario in Bruno so bili v zavetju, Dalmatinčeva vesla so bila čvrsta in lepka, ustvarjala

7 Puljska mestna četrt v predelu Stoja, poimenovana po lesenih barakah, zgrajenih v času Avstro-Ogrske za sezonske delavce, ki so v pristanišču gradili valobran. Ime se je ohranilo tudi pod italijansko in nato pod jugoslovansko oblastjo. (Op. prev.)

so moker zvok. Kopno je bilo nevidno, povsod le utrujeni valovi, brez enega samega piša vetra, vse dokler niso izkušene roke znova prižgale motorja in so lahko polegli ob Ediju. Potem so minevale ure, ena, dve, tri ... Potihoma so jih šteli in ob izteku vsake so še vedno enako budni gledali zvezde v vesolju, da jih je navdajal občutek, kako zelo majhni so, a tudi občutek, da so zaradi bližajočega se cilja bogati. Potovanje je trajalo manj od predvidenega. Občasno je Bruno celo zasmrčal v spanju, trdnost njegovega spanca se je lahko primerjala samo še z njegovim izbornim apetitom, ki ga je mati tešila s kuhanim krompirjem in na kozjem mleku kuhano polento; v tesnobnem pričakovanju se je kdaj pa kdaj toliko zdrznil in si čas skušal krajšati tako, da sta si z Edijem delila spomine na hrano. Včasih sta hodila na pustolovske izlete in nekoč pristala v Savičenti.⁸ Edi je imel kolo svojega očeta, ki je bil policist oziroma *tubo*,⁹ kot se je reklo. Bil je to moški strogega obraza, zmeraj je nosil *kniker bokers* in rjave škornje in je okobal sedel na motociklu s prikolico. V Savičenti ju je Edijeva teta sprejela kakor svoja sinova. Istrski pršut, ki ga je jedel Bruno, se je v njegov spomin vtisnil kot simbol bratstva. Za Edija je bila bolj od pršuta pomembna smrdokavra, ki jo je imenoval *pupavac*¹⁰ in se je skrivala v skladovnici lesa. Ogromno časa sta izgubila, ko sta jo skušala ujeti, temnilo se je že in rahla megla, ki se je povsod širila, je preplavljala hiše in gozd. Odrinila sta in pri tem močno pritiskala na pedala, kar je Bruno v nekem trenutku opazil, da je Edi za njim izginil. Ker se je bal, da ga bo *mrak* s svojo skrivnostno silo odtrgal od tal in ga ponesel kdove kam, se je začel zaklinjati: “*Mrak*, pojdi proč, ali pa se poščijem nate,” in ga začel glasno klicati: “Edi, Edi!” nato pa še po priimku “*Maras, Maras!*” Nakar ti ta prispe, končno, ves je zasopel in bled, in reče: “*Bodi tiho, mona! Ku bejo s tega kraja čule muj priimek, bejo pršle s kosirjen in me prerezale vrat.*” Takrat se je Brunu posvetilo glede odnosa med mestom, primestjem in podeželjem. Ob njiju je bil zleknen Mario, ki ju je poslušal, vendar je bil z mislimi nekje drugje, lahko torbo z dovoljenjem za prodajo soli in tobaka je skrtil med pajole in korbe, v šentino, kjer je bilo veliko fošin in kavljjev in je bilo dno prekrito z luskami. Celó tisto, o čemer ni nikoli izrecno spregovoril – kajti ne da se vsega izraziti – je zdaj odpadalo z njega, medtem ko se je Pula počasi oddaljevala, in čutil je, da postaja ves lahek, kakor že dolgo ne. Počistil je s strahovi in skrbmi, z zagrenjenostjo in sramom, ki so se ugnezdili v njem, s svojo materjo, ki se je postavila med njega in vrata in ga jokaje rotila, naj ne odhaja, naj ostane ob

8 Savičenta (it. San Vincenti, hr. Svetvinčent), mestece na pol poti med Pulo in Pazinom. (Op. prev.)

9 Star, slabšalen avstro-ogrski izraz za policista oziroma kifeljca, ki ga uporabljajo v Trstu in v Istri. Izraz je vezan na to, da so v stari Avstriji policisti nosili trobljo (*la tuba*). Ko ta ni bila več del njihove uniforme, je izraz za policista ostal. (Op. prev.)

10 Smrdokavra (it. upupa). Edi je uporabil hrvaško poimenovanje, ker je bil Slovan iz zaledja Pulja, medtem ko je Bruno, Italijan iz Pulja, seveda poznal le italijansko obliko. (Op. prev.)

očetu, tvoj oče je, premisli, kaj to pomeni ... Na novo bo začel v Italiji ali morda v Ameriki.

Zavedeli so se, kako je vse potonilo v tihoto in temo, brez sape ali enega samega dogodka, ko jih je gospodar nenadoma poklical na krov. Sprva so pomislili, da so se v ozvezdijih nagnetene zvezde kakor črede spustile v morje, a so to bili kraji, italijanski kraji, in nebo so osvetljevale njihove nočne luči. Zaradi daljav in meglic je bilo kopno zabrisano, brez vzpetin: ena sama nizka, z vodno gladino zlivajoča se črta. Manjši rt na levi je na obeh straneh kazal očitne znake velikih valov, ki so ga bičali in se pod sunki burje zaganjali vanj. Celo zarja je bila čarobna, vedra in mila; lunina polovica je prehajala med prosojnimi oblaki, pljuča so se širila v vetriču in ta je na obrežju, za črto plaže, ljubkoval starodavne borovce, ki so se mogočno dvigali iz goščave lesk, koprivovcev in belih gabrov.

“Evo, Italija, manj kakor miljo smo oddaljeni od kopnega,” je rekel Mate Dalmatinec.

“Ni nevarnosti, da bi to bilo kakšno drugo mesto?” je vprašal Mario, ki je neprestano pogledoval na uro in postavljaj vprašanja dvakrat na minuto. Nikoli se ne ve, kajti na morju ni cest in ni težko skreniti s kurza, ko motorni čoln pelješ med nebom in vodo. Kolikokrat je že celo boljše izdelan načrt šel po gobe. Nikoli se ne ve: bil je iz istega mesta kot nejeverni Tomaž, ki dvomi, dokler nima dejstev pred očmi. Mate ga je sočutno pogledal in jih vse vprašal: “Ste tam pri vas kdaj videli takšno obzorje? Ali ne vonjate, da je tukaj drugačen zrak? Ne vidite, kakšni dragulji so ti obmorski kraji?”

Vsi so soglašali in pomilujoče in nejevoljno pogledovali prijatelja, ki si je drznil postaviti tako neumno vprašanje.

“Dajmo poračunat,” je rekel Dalmatinec. Medtem je čoln počasi neslo proti obali, s krmo je drsel po vodi, v izvrstnem manevru pristal, in že je bil premec privezan in je vse potihnilo. Naokoli ni bilo ne senc ne ljudi, ne ptičev ne bliskov, samo neki speči pes. Pobrskali so po žepih in privlekli denar. Dalmatinec je hudičevo hitro opravil z računi, niti z očesom ni trznil, ko je njegova grčava roka z ravno odrezanimi umazanimi nohti pobasala denar. “Da ne bi česa pozabili,” je zabičal, ko si je napolnil žepe.

Pobrali so cule, se vsi olajšani izkrcali in se pri spuščanju smejali, ker je smeh pol zdravja; in Bruno si je popeval, ker je čutil, kako skupaj z željo po hrani vanj priteka tudi življenje, kajti morje je življenje in človek je bil ustvarjen kot riba. Hura! Naj zaigra godba, naj zabobna boben, naj zažvenketajo krožniki, v Italiji smo, v deželi, *kjer imajo klobase, ki visijo z drjevo!*

“No torej, *boste vse raztroble?* Niste nič razumeli?” se je razjezil Mate. “*Dejte, fante, priključite nesrečo.* Kakor hitro vas izkrcam, pa v dir do prvega karabinerja, da vas odpelje v begunsko taborišče: *nardite, kar česte*, vsakdo dela, kot se mu zdi in ugaja ... Še prej pa pustite, da grem proč, da se vrnem na odprto

morje, na drugo stran moram, v Dalmacijo, kjer imam ženo in otroke. Jaz sem se držal dogovora: tukaj je Italija, kjer *luganige* visijo z dreves, izpolnil sem svojo dolžnost in vas odpeljal v domovino, zdaj pa mi pustite dovolj časa za odhod. Je prav tako?”

Kar je prav, je prav. Ni bila iz trte izvita nevarnost, tveganje ni bilo majhno. Dali so mu več časa, kot je bilo treba: sedeli so na vlažnem pesku, omahujoč in ne vedoč, kaj naj naredijo. Dalmatinac jim je svetoval, “bolje je, če se razkropite, dečki, vsak naj gre po svoje,” a se nihče ni želel ločiti od ostalih. In kdove, kako daleč je še Ancona, kdove, koliko bo trajalo, preden pridejo tja. Zleknjeni speči pes jim ni mogel dati odgovora, bil je nem, kakor bi stražil mejno črto, za katero se je bil pogodil z morjem.

Zaslišali so petje, bilo je daljno in nestvarno. “*Ma gljede, gljede, ostrigeta, ta kanta kurke u našeh krajeh, kurke kašen naš peškador,*” so pomislili; kamor koli se obrneš, povsod ista melanholija, ki jo človek izpoje v pesem. Pa dovolj žalosti. Bili so v Italiji in mesto, ki je s svojimi lučmi osvetljevalo obzorje in kupe mrtvih kamnov, mivko in drevesa v ozadju, je bilo italijansko mesto, gotovo je bila to Ancona.

Bruno in Mario sta se odločila, da gresta v izvidnico, Gino in Edi naj počakata. Hodila sta proti svetlobi, ki se je v nebo odbijala od najbližjega kraja. Skoraj takoj sta našla “asfaltirano, dobro vzdrževano cesto, čisto nekaj drugega kakor pri nas ...”, šla vzporedno z njo, se spotikala ob korenine in kamne. In glej, končno cestne table s puščicami, ki kažejo, kaj je na vzhodu in kaj na zahodu. Pogledala sta naprej in nazaj, sprva oprezno stopila na asfaltno prevleko in se približala, da bi lahko prebrala. “Premuda. To ime mi ni neznano,” je tuhtal Mario.

“Tudi meni se zdi, da sem ga že slišal. In glej tu, Dolina, niti to mi ne zveni neznano, moj oče ga je omenjal. Res, v Italiji smo, to so sama italijanska imena. Hja, tukaj ne moreva ostati vse življenje, treba se bo opogumiti ... Ustavil bom prvi avto, ki gre mimo, in vprašal, kje je Ancona ...” Na ovinku, kakšnih dvajset metrov stran, se je pojavil kamion. Mario je pretiraval, preden se je postavil dvignjenih rok in odskočil le drobec sekunde, preden bi ga povozilo. Zaupal je svoji kondiciji, bil je dober telovadec, odličan tekač in skakalec, izvrsten na drogu in bradlji. Tovornjakar je zavrl in pri tem močno zaklel: misleč, da potrebujeta prevoz, je odprl kabino.

“Ancona?” je vprašal Bruno.

“Ča?”

“Ancona!”

“*Ma koja Ankona!*” je zaklel človek v tovornjaku.

“Hrvaško govori,” sta si rekla prijatelja in se spogledala, se posvetovala z zavijanjem oči. Bruno se je zdrznil in izpustil živalski zvok, kakor pes, ki

zacvili, če vanj prileti kamen, *ajjjj!* Tovornjakar je zaloputnil vrata in speljal. Vozilo mu je poskočilo naprej in šele takrat je tip zavpil onima dvema, ki sta kakor dva kipa stala sredi ceste: *“Kurbe nuči, italijanske ruge, Taljane ku mone pijane,”* in ju obkladal še z drugimi komplimenti, ki so izhlapeli v zrak.

Preplavila ju je tišina.

Slednjič je Bruno rekel: “Na vratih je pisalo Zadar–Benkovac. Šele ko je speljeval, sem prebral to, prej nisem bil pozoren.” Kakor crknjena sta se zrušila na rob cestnega jarka in nič kaj se jima ni mudilo sporočiti ostalima dvema, da jih je Dalmatinac izkrcal na dalmatinski obali. Ranil ju je v srž njunega silnega puljskega samoljubja. Izpadli so kot tepci. Trudila sta se, kolikor sta le mogla, da bi se vzdržala zbeganosti, grenkobe, besa ali histeričnega smeha ali kakršnega že koli zmedenega čustva, ki se ju je hotelo polotiti. Bila sta podobna dvema izpraznjenima puškama. Prvi, ki je začel zmerjati Mateta, je bil Mario; preklel mu je mater in prednike, nanj je zgrnil vsa najstrašnejša prekletstva tega sveta, kar se jih je lahko domislil. *Nej ga udare pešte, nej ga črna vdova ugrizne v vrat, nej ga pajk piče v roko, nej ga pešekane hitjo na štjire kose, nej ga ribe pojejo po koščeh, nej me kragelj izkljuje uči. Nej faše grinte, da se bo prasko od pondjelka du nedjele, ku pej be ozdravo, nej grinte en dugo glisto faše vsa njegova žlahta.* Prasnila sta v smeh. Smeh, ki je bil sprva besen, nato pa vse bolj odprt, osvobajajoč, bučen in vesel, da se je od njega stresalo celo telo. Naslednjič, z več sreče, jim bo uspelo. Saj se nima smisla predati, potem ko so se toliko namučili, ker so želeli slediti svoji novi usodi.

OŠTERIJA PRI POREČANKI

Sobota, dan brez scenarija, ko skočim gor na Monte Ghiro,¹¹ da rečem čao Porečanki in ji povem o nedavnih nesrečnih dogodkih, ker ima to zelo rada in ker to lahko izbriše s fotografije tisti nejeverni, za gluhe ženske značilni smehljaj, zaradi katerega me stiska pri srcu. Le kako si me mogel zapustiti, mili moj? Le kako si mogel? Predvčerajšnjim je umrl gospod Dorligo, ja ja, tisti z zadnjega nadstropja v prvi baraki. Ne, nikoli ni hodil v našo gostilno, je pa visel pri oknih in kukal noter. Celeste je iz Torina prispel ravno še ob pravem času za pogreb in nato na horuk odpeljal svojo mater. Gospa Elena je jokajoč zaklenila vrata za sabo, mislila je, da – kakor koli se bo že izteklo – ga ni mesta na svetu, kamor bi lahko šla, ker je prestara za menjavo okolja in življenjskih navad. Zdaj pa je zapustila celo možev grob in odšla živet k sinu. Takole je rekla Marii Ramani, poslušaj, Maria, ne zanemarjaj mi groba, poskrbi za rože in svežo vodo, ne bo ti žal, se ti že kako oddolžim. Tako sta se, čeravno v obrnjenem smislu in daleč od doma, znova sešla mati in sin. Pa saj Barake so vse ena sama ločitev, ena sama smrt. A to ne pomeni, da nismo našli časa za igre, primerne naši starosti, ali da smo bili bolj žalostni, kot bi dopuščal naš položaj, položaj *rimastov*, tistih, ki so ostali. Ravno nasprotno: ničesar ni, kar bi mlade, in ne samo njih, bolj spodbujalo k življenju kakor ravno privajenost na smrt in ločitve. Mladi imajo to posebno pravico, da se lahko zabavajo celo v trenutkih obupa. Zabavalo nas je celo dejstvo, da nas je pol ostalo tu in pol na drugi strani, v Italiji. Živelimo brez dram, precej normalno, ljudem je šlo dobro ali slabo glede na njihovo usodo, vsakdo je šel naprej, v dobrem ali v slabem, in je počel tisto, kar je od nekdaj počel, le da z večjimi težavami: te pa so bile posledice novosti, ki so jih vpeljali *družeti*. Zgodovina postane realna šele pozneje, ko preide v kronike, ko se dogodkom podelita domet in vloga, ki so jih imeli. Pa kaj, so naše izkušnje, je rekel gospod Codrich, obsojene na to, da vsak dan sproti izgubljajo svojo koristnost, nam torej nauki ranjke Avstrije tukaj prav nič ne koristijo? Ma kaj nam jih je sploh mogoče iztrgati iz duše? Pomislimo samo, da je bila v Barakah združena vsa Avstrija, vse silno cesarstvo, Čehi, Dalmatinci, Slovenci, Italijani, Judje, Avstrijci, Furlani: judovske sestre, ki jim je huda revma skrivila noge, so po lišjerah hodile prat perilo z lugom in pridno pljuvale v roke, pa Madžarka Katica iz Novega Sada, poročena s šoferjem avtobusov, Rudijem, pa vzgojiteljica v jaslih, Slovenka Marija Turunšek iz zadnjega nadstropja, pa Slovakinja, sestre Četrtek, ki so skrbele za vrt in kokoši, pa Italijan Silvio, ki je bil dve leti

11 Eden od sedmerih gričev, na katerih se je razvila Pula. (Op. prev.)

partizan, pa gospod Otto, ki je govoril perfektno nemško, ker je to bil njegov materni jezik in je Porečanki enkrat rešil življenje, ko ji je neki mladi Nemeec v prsi naperil brzostrelko, pa Neapelčan Massimino s prekrasno temnolaso ženo in osmimi otroki, pa Čehinja Česka s svojo prodajalno, ki so jo prekri-vale vreče, velikanske škatle in ročke, od katerih so se širile vonjave, ki so se zlivale v en sam smrad po bencinu, pa toliko drugih, da bi z njihovimi imeni lahko popisala cele strani. Gospod Codrich, vselej v belem in s klobukom na glavi, je pripadal nesrečni generaciji na prelomu med prastarimi in novimi časi, ki ji v nobeni od obeh dob ni bilo prijetno. Pa vendar, konec koncev, je dodal gospod Codrich, se nismo čisto sami ustvarili takšne, kakršni smo. Povojni čas zapira naše domove, med nas seje izginotja, nas kakor zajce podi iz zavetij. In vsi tisti, ki so odšli, so prav tako sinovi tega mesta: celo najhujši prebrisanci, celo pokvarjenci so prav tako sinovi; katera izprijena mati se znebi svojih sinov, ker ji ni všeč, kako so narejeni? Kdo pa bi sploh nadomestil te nepopolne sinove? S katerimi drugimi pa bi jih sploh nadomestil? Nona Gigia je pravila, *čuj, čuj, kaj pravi šjor Codrich, ki on je končal nemške šole, on ve vse*, ni kot jaz, ki ne znam ne brat ne pisat in se znam komaj podpisat. Gospoda Codricha so boleli vsi ti odhodi, vsi ti prebegi. In ga je bolelo tudi, če je videl, da se mi, ki smo ostali, nismo izvlekli brez škode ali ne da bi morali upogniti hrbet, pač glede na posamezne primere in situacije. Vse do zadnjega je upal na neko rešitev, na neki izhod, upal je, da bodo njegovi najbližji so-sedje, družini Cipolla in Giachin, vendarle ostali. "Naj torej gredo, če morajo oditi!" je vzkljnil po njihovem odhodu: "Morda pa je tam čez kaj bolje."

Hodim gor in dol po Monte Ghiru in še enkrat premišlujem, koliko časa trajajo utvare. Na starih grobovih so nova imena. Glej, tukaj je Fistić. On in njegova žena, pa potem gospa Bosiljka, pa Pasarić, pa družina Šimić, prvi vrinjenci, ki živijo v stanovanjih, kjer se še niso ohladili sledovi družin Golia, Fiorentin, Zuliani, Garbari, Bonassin. Celó med njimi, med tistimi, ki so prišli iz hudičeve hiše, so prvi, ki so umrli naravne smrti. Včeraj je umrl gospod Fistić. Njegova žena morda prav zaradi oderuških cen pogreba ni obesila niti part. On pa je stalno visel pri nas v gostilni, ker če ga iščem, ga v spominih brž najdem: bil je med prvimi, ki so prodrli iz notranjosti, iz dežel, ki so bile tako daljne in neznane kakor planeti v osončju. Prihajal je v kuhinjo in iz škovac vlekkel krvave kose jeter, ki jih je nona z litri vina plačevala družini bikorjev. Tisto je bila prava kuhinja in je služila samo temu, da se kuha in jé. Še vedno hranim cedilo za testenine brez ročajev, litoželezno ponev in alu-minijasti lonec. Včasih mi svakinja Nerina, ki jo kličem Vržistran, pravi, *vrži stran*, kaj vendar hraniš to ropotijo! Takrat se jezim. Stran naj vržem? Rajši jo pokopljem na vrtu, ob Fidovem grobu. To so stvari, ki nosijo sledi časa, so zgodovina te kuhinje, ki je živela med obroki, ki jo je ogrevalo cepetanje

tek in bratrancev, veseljaška prisotnost očka in Giannija, ki sta se iz Stoje vrnila brez rib – morje je bilo kalno in v njem same škovace, ki so plavale v plitvini, ko se je jota že kadila na mizi.

Pozimi je nona dala staro, raztrgano in štirikrat zloženo likalno plahto na kanton ogromnega špargeta pod napo in me toplo oblečeno namestila nanjo, da sem brala tisto edino knjigo, ki so njene platnice zaradi nenehnega poslušanja poznale številne zgodbe; kar prikazala se je, še sama ne vem, kako in od kod, nepismene barbarske miši niso prizanesle njenim robovom, jaz pa sem jo zaradi stalnega prebiranja znala in jo še vedno znam na pamet: “Draga Gigia, ko boš prejela tole pismo ...” tako je šlo poslednje pismo Cira Menottija¹² njegovi ženi. Neverjetno se mi je zdelo, da je Ciro Menotti imel ženo, ki se je tako kot moja nona klicala Gigia, in sem ga zato nemudoma in nadvse vzljubila, tega Cira, in nisem mogla razumeti, kako da so ga ustrelili, ko pa je imel tako dobre namene in je napisal toliko lepih besed, in sploh: Ciro je bil prvi mrtvec, ki sem ga objokovala. Čeprav si Gigia nikoli ni dovolila pokazati niti najmanjšega ponosa, ker tako pogosto sliši svoje ime, je vsa ganjena polagala pomokane ribe v mešanico vode in vina in jih posipala z omako iz žajblja, peteršilja, timijana, čebule, popra, soli in česna. *Téca sez brodetom*¹³ je pela hvalnice Gospodu, blob blob blob, in po mojem hrbtu se je širila močna vročina, ker je nona govorila, dovolj je, da imaš rit na toplem, prej ali slej se boš ogrela, in če je to rekla ona, je že bila sveta resnica. Pozabila sem na otrplost v bingljajočih nogah, včasih stegnila roko in jo grela na vlažni pari polente, ki je samo Gianni ni hotel jesti, ker da dela škovace v ustih, ter knjigo odprla na strani, kjer je bila zgodba o bratih Bandiera.¹⁴ Ampak ta dva me nista tako zelo navdušila, Ciro Menotti pa zmerom.

Polenta se kuha počasi, petinštirideset minut, niti za trenutek se je ne sme pustiti same. Zato mi je nona ukazala, naj grem dol s špargeta, z Giannijem sva v ošteriji morala imeti na očeh Scamparina in Tonija, ki sta bila predrzna tička in bi si lahko kar sama točila v kozarce. Kar sta tudi počela, ker sva se midva zatopila v pogovore drugih; poslušala sva s tisto nagonsko lakoto po zgodbah, ki je značilna za otroke vseh dežel in časov. Gospod Remo iz Stoje je preplul vsa morja sveta, govoril je o lovu, gorah, snegu, volkovih, gospod Lupieri je pripovedoval o času, ko je v Nemčiji dočkal osvoboditev in si nikoli več ni želel spet loviti rib, jih ubijati in jih ocvrte jesti, stara Giannina,

12 Ciro Menotti (1798–1831), italijanski domoljub iz Modene, se je v memorijo Italijanov v 19. stoletju zapisal kot neustrašni revolucionar in romantični heroj. Imeli so ga za začetnika vstaje v letih 1830–1831 in za predhodnika risorgimenta (združitve Italije). (Op. prev.)

13 Posebna jed, kjer so ribe najprej marinirane v mešanici vode in vina ter prekrite s paradižnikovo omako. (Op. prev.)

14 Brata Bandiera, Attilio in Emilio, sta bila italijanska domoljuba iz 19. stoletja. (Op. prev.)

kurba v mladosti, je nadlegovala nebo z malimi tuzemskimi nesrečami, ki jih je plemenitila s svetnicami, čudeži, škapulirji, blaženimi podobami, in Steliu, ki je za časa Italije za stavo pojedel petdeset sladoleđov, so iz ust leteli utrinki robate nečimrnosti. Gostilna je vselej živila v osišču strastnih silnic, beseda je zmeraj tekla o čem osupljivem in skrivnostnem. Tam sem se srečevala z besedami na robu čudeža, katerih skrivnost se še po mnogih letih razodeva z bliskom. V najini prisotnosti sta grgraje zamrla hehet in dvoumno namigovanje na račun Rose Pasicke, ki je vsakomur neogibno plačala pijačo in je tudi sama opravljala pretirane pitne daritve ob dneh, ko jo je Ognježer,¹⁵ ki je od nekdaj bil vroče krvi, prevrnil in jo naskočil kar tam za Baterijo, midva pa nisva razumela, zakaj jo prevrača in naskakuje, ker sva tavela v mraku glede teh reči, ki se godijo med moškim in žensko. Za razlago sem poskušala zaprositi šjora Francesca, ki je bil ves zaposlen z žlafadurjem in je vrt negoval kar v kanotjeri, škornjih in hlačah z naramnicami, a niti on ni želel delati računov brez krčmarja. Kar predstavljajte si, kaj sem občutila, ko sem ugotovila, da je ta moški, ta Ognježer, vpleten v štorijo o leseni lutki. V loku sem se izognila njegovi hiši, ker so se na gospodarjev račun širile takšne govornice, da so se hudo zgražali duhovniki v cerkvi Gospe z morja in še toliko bolj usmiljenke iz bližnjih jasl; človeku s takšnim imenom pač ne gre zaupati, kajti glede na to, kako je spotikal Roso, bi tudi mene prav zlahka vtaknil v ponev, da bi se cvrla skupaj z ribami. Vili Coloni, ki je imel toliko učenosti, da je kar plamenela v njem, je imel vse adute, da bi spremenil svet – kajpada na bolje. To je skušal doseči s komentiranjem večernih govorov na Ljudski fronti,¹⁶ kjer je grmel proti *reakciji* v tisti svoji obleki, ki je bila tako zmečkana, kot da je v njej spal že več dni zapored, vsi gostje pa so mu izkazovali občudovanje zaradi njegovih sposobnosti. Po uspešni priključitvi, ko Istra ni bila več deželca, ki jo je treba osvojiti, pač pa svobodno ozemlje v svobodni državi, je želel zbuditi in ukrotiti množice prebivalcev Barak ter na silo udejanjiti tisti nadzemski in sveti komunizem, ki ga on in njemu podobni tovariši niso uspeli vsiliti vesoljnemu svetu. Njegov prijatelj Valerio je takrat že odšel, naša Rena ni več metala oči za njim, komaj je prišel iz pržona, že je vzel svojo barčico in odjadral proti Trstu, pobegnil je, ni imel druge izbire, ni želel živeti v ljudstvom iz boška, bolje hitro oditi kot se potem nasmoliti, *je šou tan črez*, je rekla Porečanka. Z druge obale je pošiljal pozdrave, pisal je, da ne namerava bojevati vnaprej izgubljenega boja in je od prijatelja pričakoval, da se odloči enako, kot se je bil sam, tudi če priplava v Italijo, tudi če priplava kot mečarica. Tu sem srečal

15 Lastnik Velikega lutkovnega gledališča, ki je v *Ostržku* Carla Collodija opisan kot strašen človek z brado, ki želi Ostržka za kazen speči v ponvi. (Op. prev.)

16 Ljudska fronta je bila politična zveza delavskega razreda in drugih demokratičnih sil za boj proti fašizmu, zavzemala se je tudi za mir, demokratične svoboščine in socialno pravičnost. (Op. prev.)

veliko naših ljudi, ceste so vzdrževane, vrtovi in steze po parkih urejene, kraj je miren, je pisal Valerio. A je slabo poznal svojega prijatelja Vilija, kajti ta je bil značilna osebnost svojega časa in je razumel človeško življenje in usodo na način, zaradi katerega so odšli mnogi prebivalci Barak. Na praznovanju Ljudske fronte – takrat je bilo veliko fešt – je bila Gigliola, ki se je izkazala kot talentirana igralka in je deklamirala eno pesem za drugo, tam je bila skupina plesalk v belih bluzah in temnih kiklah, pa zborček, ki je pel, “*sen spala, me je zbedo*,” in ga je tiho spremljal majhen orkester mornarjev iz Muzila.¹⁷ Vili je prebral poslednjo Valerievo kartico in kljub težavam s srcem in krvnim obtokom vpil: “Tovariši, tako govori izdajalec Barak, izdajalec naše države in vseh nas, ki smo še vedno na isti ladji!” Svojo govoranco je imel pripravljeno že toliko prej, da so bile na listku, ki mu je kukal iz hlačnega žepa, s svinčnikom celo dodane drobne opombe; vsi so ploskali, vse je bilo, kakor mora biti, in tudi on je zadovoljno ploskal skupaj z vsemi ostalimi. Vendar pa so se mnogi prebivalci Barak, ki so se jim izjalovile sanje in se njihovi upi niso uresničili, na retoriko iste ladje odzvali tako, da so se vkrcali na drugo ladjo, na Toscano, seveda šele potem, ko so izpolnili celo vrsto obrazcev in v uradih podpisali celo vrsto dokumentov. Ob odhodu so kritizirali Colonija in njegove klone, pravili so, odidimo zdaj, tile tukaj se jemljejo preveč resno in trobentajo neumne in lažne parole; z bogom, ironija, sol prebivalcev Barak, tile tukaj se grejo zares, bolje, da odidemo, in so preklinjali tistega, ki je poslal osvoboditelje prav v Pulo. Ah, ta umazana vojna, ta enako umazani mir. Pa kako, oštja, ko pa je v Evropi še toliko drugih krajev – so pravili –, so ravno nas Puležane morali doleteti osvoboditelji: da so prišli razbijat škatle sem v Pulo, v Barake. Vili Coloni je bil podoben ruskim revolucionarjem, ki so leta 1918 ljudi hoteli prisiliti, naj bodo srečni, tudi on je v svojih govorih na Fronti izrekal slavni stavek njihovega manifesta: prisilili bomo človeštvo, da bo srečno. Rezultat je bil, da so potihnili pesmi, plesi, smeh, praznovanja, veselje in zavladali sta žalobnost in smrt. Odhajajoči so izjokali vse svoje solze in enako je bilo s tistimi, ki so jih pospremili na Toscano. Kateri zvonovi bi se morali oglasiti, da bi jih spet združili? Treba bi bilo navijati za premagane, treba bi bilo podpreti plemenitost poraza. Bili so vsi zelo resni, celo ta rdeči, komunisti, in tudi italijanski patrioti, reakcionarji, ki bodo odšli z naslednjo ladjo, v poslednjem molččem pozdravu so si čestitali ali se trepljali, medtem pa smo otroci prišli na teraso veslaškega kluba in gledali na pomol, natlačen s kosi pohištva, žimnicami in romaroni, ki so jih držali skupaj železniški pragovi in pobakrena jeklena žica; gledali smo na pristanišče, kazila sta ga jok in temen

17 Polotok na območju Pulja v bližini Stoje in Barak; eden najmanj dostopnih in poznanih puljskih predelov z utrdbo Marije Luize, od koder je čudovit razgled na puljsko panoramo. (Op. prev.)

gost dim, ki sta poniževala ognjeno rdeči sončni zahod in tudi naše začudenje nad to neizmerno podobo, ki se hrani z neskončnostjo morja tam onkraj nasipa.

Ko je ladja odšla, so se ljudje iz Barak zbrali v Porečankini gostilni in skupaj znesli mize, da je nastalo omizje. Tudi ko bi zunaj pihala burja in bi lilo kot iz škafo, bi oni še vedno pili in kričali. Nekaj je, kar ljudi povezuje in jih razdvaja, in to je smisel za druženje; klicali so se po imenih in tudi po priimkih, skupaj preživljali prijetne ure in skušali ublažiti nezadovoljstvo, sprli so se poredkoma, kajti niso bili oni tisti, ki so odšli, nikoli niso imeli nobenih posebnih prepričanj in ravno tako jim ni nič posebnega ležalo na vesti. Vseeno so po tretjem ali četrtem silcu bili prijatelji samo še tisti, ki so ostali na tej strani, zrak je postajal gost od priznanj, kakor da bi bilo veliko odvisno od tega, da iz notranjosti malo opitih oseb na plano prihaja resnica. Nemogoče se jim je zdelo, da se to dogaja. Nemogoče se jim je zdelo, da sta si Rico in Dino skočila v lase in se do krvi stepala, ker sta želela dokazati, "kdo ima pravico", da nam to dela, da nas ločuje.

Kdaj si bo življenje opomoglo, da bo spet tako gotovo in trdno, kot je bilo nekdanj? Odhodi in trpljenje vendar niso mogli večno trajati. Nepismeno Gigio Porečanko je v tišini obšla upa polna zamisel: svet postaja boljši zaradi učenja in kdor zna brati in pisati, je tudi v obraz lepši, ima mehkejšo kožo, žareče oči, branje je resnična lepota. Takoj se je tudi v starem Klobasu prižgalo upanje in je svoje maščevanje stresel nad nas, male šolarje prvega in drugega razreda. Ker se je v šolo vpisal prostovoljno, se je naučil brati v dveh mesecih in je vso našo osnovno šolo napravil v šestih mesecih, njegov sklep pa smo znali že na pamet: ni ga boljšega sistema, da zatreš željo po znanju, kot je šola. Toda druge stalne stranke v gostilni so se mu z vsemi silami uprle, nasprotovali so mu in ugovarjali in se delali, kot da so oni učitelji. Poldo Ratelli je risal pupolote in vaze z rožami in liste, zmeraj enake liste, kakršnih v naravi nikoli ne najdeš, v desetih potezah jih je izrisal na papir tobačnega zavojčka, in Gigi Codrich se me je resno lotil poučevat nemščino, a sem mu pobegnila vsakič, ko sem ga videla prihajati vsega nališpanega in belo oblečenega, ker me je preveč strašil jezik, v katerem se Vater bere kot Fater. Veliko raje sem poslušala brivca Tilia, ki je v svoje zgodbe nenehno vpletal, kako je "moje življenje an romanc", in se s pogledom obračal k Mariu, ki si je s konico žepnega nožiča trebil zobe in je noni postavljaj zmeraj enako vprašanje, kadar koli mu je moj brat padel pred kosilnico: "Kako naj mu jih pristrižem? Na kratko, na dolgo, na kvadrat ...?" pa ni čakal odgovora, ampak je strigel na tisti svoj edini, odvrtni način, kakor da skledo povezneš na glavo, se pravi, da ga je ostrigel na kahlo.

Moj brat je začudenih oči nosil preširoke deške pumparice iz črtastega barhanata, iz katerega bi danes delali pižame, in težke čevlje, da so mu noge kar plavale v njih, jaz pa sem nosila obleko z nazobčanim obšivom čez rokave in spodnjo

obrobo, na nogah pa cavate Borovo; takšna sva se šopirila v brk šjori Mimi, ki je hodila tam mimo, nama od daleč molila dve pri šjoru Poloniu kupljeni čokoladni tablici stolverk¹⁸ in naju imenovala *bušce otroce*, kajti Porečanka je razglašala, da sva kot dva manekena, da se v takšni opravi lahko pojaviva kjer koli in odideva celo na konec sveta, čeprav sva midva čisto zares oboževala tista oblačila in se od njih nisva ločila niti, ko je bilo treba v posteljo; iskreno sva namreč verjela, da nama odlično pristajajo, saj so nepoučeni ljudje ob pogledu na naju običajno izbruhnili v salve smeha. Kot recimo tista prismojena učiteljica Cinesina, ki se je zmeraj obrnila za nama, naju opazovala med vzpenjanjem po stopnicah in se nama smejala za hrptom. Kar nekaj časa je moralo preteči, še sama ne vem, koliko, tu notri je neka blokada, preden sem dojela, da so Liliani, ki je sedela v isti klopi z mano, lasje dišali po božajočih rokah njene matere, in preden sem ob prihodu cirkusa na ploščad pred Elektroistro dojela, mama moja, da sva z Giannijem oblečena enako kot tisti pajaci tam. Tako nisem več hotela onih oblek z nazobčanimi robovi in čipkami vsepovsod, ki jih je izdeloval šivalni stroj Fulgor, ostala pa mi je večna ljubezen do klovnov, do tega, kako poskakujejo in se delajo mrtve. Mrtvec je bil zame nekdo, zaradi katerega smo jokali in se oblačili v črnino. Porečanko sem spraševala, če bom tudi jaz nekega dne umrla. "Seveda, ko boš stara." "Ampak Sergio Volpe je umrl mlad." "Ker so ga med vojno ubili." Ima človeško življenje sploh kak smisel? Živiš, umreš, le čemu? "Če me torej ubijejo, ali bom umrla mlada?" "Ja," je rekla in vrgla korenček v juho. "In kaj bom počela, potem ko umrem?" "Nič," in je dodala še ščep soli. "Pa kako, a ne bom hodila v šolo?" Odgovor je bil kategoričen: ne bom več za nobeno rabo. Nikoli več. Takšni obeti glede večnosti v sladkem brezdelju me niso preveč žalostili. "Pa kako: če v nebesih ni mogoče čisto ničesar več početi, potem se tudi igrati ni mogoče?" "Najprej te položijo v zemljo, potem greš v nebesa. Kar vprašaj župnika, ki te uči verouk."

Tri leta sem hodila k verouku, prvo leto zaradi sebe, drugo leto sem spremljala Giannija, ki sam ni maral hoditi in so ga vseeno še kar pošiljali tja, tretje leto pa, da se končno uresničijo sanje moje none, da naju bo oba videla obhajana in birmana in bo lahko že naslednji dan v miru umrla. Sredi globoke tišine in somraka v cerkvi sva se pomikala naprej, držeč se za roko, vse do prvih treh klopi leve ladje, oko se nama je privajalo na stenske slikarije, ki so prikazovale sveto Rito iz Cascie¹⁹ in svetega Ubalda,²⁰ pred katerim stoji košuta s križem.

18 Stollwerck je bilo nemško slaščičarsko podjetje, ki je zaslovelo s prodajo čokoladnih tablic, bombonov in pastil proti kašlju. (Op. prev.)

19 Sveta Rita iz Cascie (1381–1457), avguštinska nuna, ki jo je za svetnico razglasil papež Leon XIII. leta 1900. (Op. prev.)

20 Sveti Ubaldo Bassaldini (1084 ali 1085–1169) je bil škof mesta Gubbio v 12. stoletju. Naredil je več čudežev, povezanih z ozdravitvami in osvoboditvijo kristjanov iz rok Saracenov. (Op. prev.)

To, kar je dobri duhovnik Premate imenoval "skrivnosti", je bilo za naju čisto zares absolutno skrivnostno. Govoril je o Bogu oziroma o Očetu, Sinu in Svetemu Duhu, a ko je mojemu bratu z vprašanjem nastavljal past, rekoč: "Se pravi, koliko Bogov je?" in je Gianni brez omahovanja odgovoril, da trije, mu je v smehu razkuštral lase in mu naložil še eno leto obiskovanja katekizma. Ko nama je nona doma delila jabolka, je rekla, da ena, dve, tri so tri jabolka, ampak eden, dva, tri ni več kot samo eden, kadar gre za Boga. Zakaj pa? Zakaj ljudje pripovedujejo take neumnosti in govorijo tako nejasno? "*Zatu, ki se ne pove, je an čudež.*" "Pa kako skrivnost?" "*Je taku in bašta.*" Takrat je nanoslo, da je dobra tovarišica učiteljica Balde, ki je imela po dva čopka las na levi in desni strani in smo pri njej črke na tabli gledali kakor skozi štiri kanelone brez smetane, moja mila tovarišica učiteljica, ki je nikoli nisem pozabila in ki, če le zaprem oči, v vsej svoji milini še vedno sedi na katedru pred mano, čisto drugačna od tiste zlobne hijene Cinesine – no, torej, ko je Balde v razredu vprašala Giannija: "Zakaj kilogram perja tehta enako kot kilogram svinca?" je ta odgovoril: "*Ki je taku in bašta.*" In na vztrajno prigovarjanje tovarišice je predrzno dodal še: je skrivnost.

Tudi sama sem ustvarjena iz takšnih skrivnosti, iz takšnih odišavljenih besed, za katere ne vem, kam so poniknile, iz prizorov, od katerih so nekateri okleščeni do črno-bele, drugi pa so v barvah, iz podukov, ki niso niti malo pravoverni in podobni darovom, ki sva jih tu pa tam po malem dobivala v ošteriji skupaj z zastonskimi ali podarjenimi kozarci belega in talentom za opazovanje. Če obstaja kakšna snov, ki jo *otroce* prejmejo v rosnih letih in se nanjo potem sklicuješ vse življenje in se je ne rešiš več, potem je tista snov zame tam, v ošteriji pri Porečanki, ta snov odloča, kaj me privlači ali odvraca v življenju ali pri ljudeh, s katerimi se po naključju srečam. Tukaj, na pokopališču Monte Ghira, spodaj v mestu ali poleti na plaži, vzbudi nepričakovane spomine že vsak znanec in vsaka prijateljica, ki se vrne od daleč, zgrabi za vrat najino skupno preteklost, me postavi pred to, kar sem bila, kar sem in kar sem sčasoma pozabila, da sem. Še preden se uspeva objeti in poljubiti, bi se že radi rešili tistega cmoka v grlu, zato na dan privlečeva narečne zbadljivke, najprej jaz ali najprej ona (ni važno, katera prej), da bi tako prikrili čustva in pomirili prekopicujoče se srce: "*Nesreća grda! Kaj si še živa? Da beš na meste krepala!*"

Zgodilo se je, da smo v ošteriji vse pogosteje srečevali osvoboditelje, oficirje, ki so prihajali dol z mola Carbon²¹ in so govorili hrvaško ali srbsko, čisto neznan jezik. To je bil drugi dogodek, ki mu je bilo usojeno, da bo imel za Istro enako močne in trajne posledice kot eksodus, kajti Istra je vse do mojega rojstva in še nekaj pozneje bila košček Italije, tisti kos, kjer nadloge niso

21 Pomol Carbon je tovorno pristanišče v gospodarski coni Pulja. (Op. prev.)

nehale trpinčiti ljudstva in mu niso dale, da bi se dolgočasilo, ali pa so, kdo ve, zakaj, nenehno ohranjale njegovo kondicijo. Porečanka je imela izostren čut za gostoljubje in spoštljivost do vsakega gosta, bil je to čut za domačno in primerno gostoljubje, kjer je šlo za to, da na lep način in z nasmehom voščiš dober dan, četudi je človek slabe volje, predvsem pa je z vsakomer skušala govoriti v njegovem jeziku in je iz previdnosti spraševala, *ma kaj vi ne znaste parlat po slovansko? Kateri jezik parlate? Ne znaste parlat po naše?* Sram me je bilo te polomljene istrske slovanske govorice, ki se ni spremenila od leta 1921, ko je prišla gola in bosa iz Mongheba,²² bila je vojna vdova s štirimi otroki na grbi, v Barakah je postavila barako, bila glava družine in ni popuščala niti za ped, celo potem ne, ko se je družina razširila in razvejala, in opazila sem, da vojaki niso prav nič razumeli tistih pogovorov, ki so se končali z *dobro, dobro*, kajti naredila je toliko napak in uporabila toliko beneških izposojenk, da bi celo od tovarišice Cinesine iz prvega razreda dobila slabo oceno. Pa vendar je nona pravila, da je treba nove obiskovalce sprejeti z lepo besedo, *dobrodošli dica*, to je kakor reči, *pridte, otroce*, ker samo besede štejejo, vse ostalo so čenče. V besedah je vse to, kar si, kar znaš, kar ješ, kar počneš, prav vse je v besedah. Tudi sama sem se tega zavedla, ko sem se z vso vneto vrgla v glasno branje prve knjige, ki so nam jo dali v šoli; v njej je bilo vse polno mrtvih in ranjenih partizanov, ki so si glad tešili s tem, da so jedli glave konja. Kako konjske, pogled boljše, verjetno so to glave kopra, je rekla nona. Res sem dobro pogledala, hudiča, pa prav "kopra" je pisalo in mi je bilo zaradi tega tako žal, da me je vsakič, ko sem spet prišla do istega mesta, zamikalo še enkrat prebrati "konja", kajti konj je zvenel veliko bolj presunljivo in močno. V knjigi se vse spremeni v besede. Osebe, in tudi hiše, bori, barke, luna. Se pravi, da so besede hudo resna zadeva in da je treba previdno z njimi: spremení eno samo črko, pa je vse spremenjeno, spremení se pomen, nekoga lahko pošlješ v smrt, nekoga lahko obsodiš na ustrelitev, z besedami lahko spremeniš človekovo življenje.

Kdove, če je mačeha vedela te stvari, ko je tistega večera prispela iz Krniče²³ in sledeč surovi naravi, ki vaščane ločuje od mesta, s sabo nosila vrečko z noželi in dva lancuna in je takoj šla spat s papajem v mamino hišo, v mamino sobo. Midva tisto noč nisva spala. Morala sva zapustiti nonino ošterijo, zamenjala sva posteljo, prišla v to hišo, ker je papa rekel, *moje otroce* imajo zdaj to novo mamo in nočem, da rastejo gor v ošteriji, zdaj bodo živeli v svoji hiši. Z Giannijem sva se igrala, da se zelo zelo od blizu gledava v oči, tvoje so kakor *fondace*, tvoje pa so sive z rumenimi smetkami kakor od osla Sivca: tako sva se izognila temu, da bi morala prisluhniti sebi, svoji notranjosti.

22 Istrski zaselek s hrvaškim imenom Mugeba, ki leži med Porečem in Vrsarjem. (Op. prev.)

23 Vasica nad Rižansko dolino v neposredni bližini Kopra. (Op. prev.)

Pozneje sva ugotovila, kaj se je v naju dogajalo, ampak v tistem trenutku je bilo pomembno, da ne poslušava navznoter, kjer ni bilo mame, treba je bilo poslušati navzven, vrata, ki treskajo in treskajo, pa nono, ko spodaj pravi, da je za vse skupaj kriva tista prekleta vojna, ki je uničila družine, in se čudi, kako da ena neporočena šinorina lahko vzame nekoga z dvema otrokoma in spi v postelji, kjer se še ni ohladila gorkota naše mame, in gre v sobo, v kateri je živela in spala, trpela in ljubila druga, v kateri je druga pustila, kot je pravila nona, svoj vonj, koščke svojega življenja. Tista zadeva z gorko posteljo je ostala nerazumljiva glede na ves tisti hlad, zaradi katerega je bilo treba izmenoma sedeti na stari odeji na noninem špargetu. Prav ena velika skrivnost, ki jo je treba sprejeti takšno, kot je, in konec. Niti danes mi ne uspe jasno pogledati v skrivnost tiste noči, ker se mi vsakič, ko imenujem mačeho, upre spomin in je v glavi vse prazno. Morda se bo vse spremenilo ob zori, v svetlobi zgodnjega dne, morda z Giannijem nisva kos spremembi, morda se nama ni treba tako zelo bati. Vem samo to, da Porečanke ni več, ko se prebudim, vrnila se je v svojo ošterijo, in zdaj je kakor spomladi, kadar sonce nenadoma izgine in oblačno, posivelo nebo odmeva od grmenja. Porečanka živi daleč in vsak dan pobegneva k njej, mimo kasarne *dobrodošlih* greva in mimo votivne kapelice, posvečene Jezusovemu Svetemu srcu in se pokrižava: Oče in Sin in Sveti duh, tri krat eden je eden. In vem samo za očeta, ki je v postelji z eno ščinko, eno izmed tistih, ki so mu tam na omari pokazale balun, ki ga jaz nikakor nisem uspela videti, čeprav sem dala vse od sebe, tja poglej, tja desno: gledala sem in videla fotografije z mamo v beli poročni obleki med njim in botrom Malusajem, vse te slike sem poznala, prav vsako od njih, ampak zakaj je zdaj to pomembno? Zaradi ščinke se je papaju v glavi vse pomešalo, njegova prva velika ljubezen, balun z omare, skriti kristali, iztrgani njegovim nočem in samoti, najino nenehno bežanje v hišo k Porečanki. “Ne smeta bežat! Moraš mi pomagat. Pomagaj mi!” je govoril papa. “Saj ti bom pomagala, boš videl, jaz sem starejša, pomagala ti bom.” Sladkorna kockica sem, vsak hip bom padla v skodelico tople vode, zgrabila sem ga za roko, tako te imam rada, papa, obljubim, da bova prijazna, da te bova čakala doma, da ne bova bežala, da bova jedla *župo brustolà*, tudi če je zanič.

In sem poskušala. Kajti četudi zaenkrat ni bilo Porečanke, bo še vedno tukaj, nihče naju ne bo mogel nikoli ločiti od nje in njene ošterije. V tistem trenutku je ni bilo tam, bil pa je moj brat, bil je tam kakor mah, kakor lišaj, kakor vitice na pergoli, bil je moj in samo moj. In če ni hotel spati, tudi sama nisem hotela spati, in če ni maral *župe brustolà* in polente, ju tudi sama nisem jedla, in če ni maral hoditi v šolo, tudi sama nisem hodila, jaz tako kot on in on tako kot jaz. In sva si rekla: jutri pobegneva, jutri se vrneva v ošterijo, k Porečanki.

TEKMA

Ko se razdivjajo nevihte, sredi noči vstanem in odprem okno. Nevihte so prekrasne, voda udarja ob žleb, se razliva z napušča, grgra po uličnem odtočnem kanalu. Dež me pomirja, me vabi k pisanju. Ne da bi si želel napisati avtobiografijo in pripovedovati o vseh tistih neumnostih à la Giannino Gianburrasca,²⁴ ne bi ravno napravil česa takšnega, moj oče bi doživel infarkt, če bi se prepoznal v *Panorami*, samo da mu Bepi zvečer v Skupnosti poreče, oj, poglej, o tebi in tvojem bratu Borisu govoriijo, pa bi ga zadela kap. Strašansko občutljiv je na te reči.

In vendar, kako si želim vreči na papir vsaj nekaj, morda trenutke, ki so brez slehernega kronološkega zaporedja, samo nekakšen niz vtisov. Prvi vidni vtis, ki sem ga dobil o njej, o Nataši. Vse do izleta v Firence je niti opazil nisem, kakor da ni obstajala, ona – ob zidu, v drugi klopi prve vrste, jaz – ob oknu, v zadnji klopi tretje vrste. Čudno, kako da je ta prvi spomin ostal tako jasen. Temu je sledilo obdobje intenzivnega obiskovanja in zgodilo se je, kar se običajno zgodi: spomin, kakor bi bil lava, s seboj odnese svoje prijemališče. Oseba, na katero se med spoznavanjem šele privajaš, tako ni v nobeni zvezi s skrivnostjo prvega vtisa.

Tujina, kako lepo: a gospodje z Ljudske univerze iz Trsta²⁵ nas vedno imajo za nekaj, kar nismo. Mi bi hoteli napraviti obhod po diskotekah in kinematografih z erotičnimi filmi, oni pa nas vlečejo po knjižnicah, cerkvah in muzejih. Vse skupaj je velikanski nesporazum. Kakor hitro se izkrcamo iz avtobusa, nas vsrka v kroge pekla: Botticelli – sladoled, Donatello in Masaccio – rigatoni, Fra Angelico – kokakola, Brunelleschi – pica. Dan pozneje: enako nerazsodni stiki z Giottom ob 9.30, s Paolom Uccellom ob 10.15, z Raffaellom ob 11.20, z Lucom della Robbio ob 12.05. V zgodnjem popoldnevu Firence Danteja in Boccaccia, Brunelleschija in humanistov, Machiavellija in Michelangela. Nataša se je nenadoma zgrudila, kar omedlela je. Sploh ne preseneča, da se tisti najšibkejši v skupinah, ki jih vodiči tako neizprosno vlečejo za sabo, jih rinejo in poučujejo z recitiranjem neskončnih litanij imen pred olji in gotskimi ali renesančnimi freskami, med potjo zgrudijo, enako kakor obsojenci v tujski

24 Lik iz romana, ki ga je pisatelj Vamba (Luigi Bertelli) objavil leta 1911 in je pisan v obliki dnevnika Giannina Stoppanija, ki mu pravijo Gian Burrasca; ta vzdevek dobi zaradi nemirnega obnašanja in odleje pregovorno pomeni neukročenega fanta. (Op. prev.)

25 Ljudska univerza iz Trsta (Università popolare di Trieste) je bila ustanovljena leta 1899 z namenom ohranjati in utrjevati italijansko kulturo v Trstu, Istri, na Reki in v Dalmaciji. (Op. prev.)

legiji (žal nimam časa in potrpežljivosti, da bi prisposodbo podal v tercinah), ki so sredi puščave marširali proti bunkerju. Skratka, obstaja neki prag in če je presežen, se nekakšen estetski imunski sistem znajde v krizi, popusti, se sesuje. Naslednje dni sem jo iskal z očmi. Občasno se mi je pripetilo, da sem v zmešnjavi teles in obrazov ujel delček nje, rob krila, zaupljivo smehljajoče se velike temne oči, sij sprašujočega obrazka, ki ga je nemudoma zakril tilnik katerega od tovarišev.

Vožnja po avtocesti do Firenc traja kar nekaj časa, in nekoč sem se usedel poleg nje, ker me je Walter, z vzdevkom Walzer, prosil, če lahko zasede moje mesto, da bo lahko naši skupini na koncu avtobusa povedal neki vic. Nihče ne zna pripovedovati šal tako kot on, njegov repertoar je neizčrpen. Nataša je bila plaha in gotovo nisem deloval prav spodbudno s tistim svojim nenehnim ovijanem pramena las okoli desnega ušesa. Prasnila sva v smeh, ko se je Fulvio med nekim prehitevanjem oprijel Marinine rame, da ne bi padel, in vzkliknil: "Pozor, *kurve!*" Ker smo mi vsi dvojezični, sva se začela smejati, saj je zaradi avtomatičnega prevoda izraza za ovinke v hrvaščino prišlo do bizarne in vulgarno namigujoče asociacije. Takrat se nama je odprlo, kot se reče, in začel se je nekakšen pogovor, ki je – ne da bi čemur koli dajala prednost – vključeval matematiko, peto ofenzivo, Garibaldijska, Duran Duran, Mozarta, Kafko, Tomizzo in košarkarsko prvenstvo. Priznala mi je, da jo pri Walterju z vzdevkom Walzer živcira tisto njegovo nenehno potresavanje z obilnim telesom in tudi, ker s tolikšno naslado sesa melisin bombon. Tako sem obsedel v njeni bližini in Walter z vzdevkom Walzer je še naprej pripovedoval vice. Ampak če v galeriji Uffizi ne bi omedlela, bi jo nemara pozabil. Tudi zato, ker se mi ni zdela preveč simpatična s tistimi čisto pogrizenimi nohti in z zlatim križcem na verižici okoli vratu. Papà mi je vcepil antipatijo do katolikov, ker so mu jih v njegovi rani sestradani mladosti prečastite sestre tako napele, da sem jih celo jaz gledal postrani. A Nataša mi je postala všeč, ker ni nakladala običajnih oslarij o tem, kako je njen oče inženir, kako je to velik človek, ker je naredil krasno hišo s hodniki, ki so prevlečeni z lažnimi travniki iz žameta in tapisoma, in kako imajo pri njih kristalne lestence celo v kopalnici. Redki so inženirji, ki se zadovoljijo s tem, da postanejo lastniki hiše, v kateri živijo, in po drugi strani ne želijo zgraditi nove, zaradi katere bi zabredli v bančne dolgove. Banke so izkoreninile verovanja, zapravile metafiziko in zdaj so one tiste, ki upravljajo z ideali. To so bile teorije mojega očeta.

Ob vrnitvi, že v Kopru, sem se od Nataše poslovil z bežnim, preplašenim stiskom roke. Ko sva se s stricem Borisom vračala po cesti, sem mu kazal fotografije, ki sem jih posnel s svojo miniaturno trotelkamero. On

naju namreč vozi, mene in seveda tudi mojega bratranca Igorja, ki je njegov sin. Igor je ostal doma, v soboto in nedeljo mora iti v Karlovac, v mestni košarkarski ekipi igra. Dovolj je, če ob pravem času telefoniram stricu, naj pride pome in me odpelje, kamor koli mu rečem, tja in nazaj, *nema problema*. Kakšno lepo prijateljstvo imava. On ima zmeraj neki poseben čut za to, da si lahko tisti, ki ve manj o življenju, predstavlja kdo ve kaj vse. Poslušam njegove nasvete, se pustim opozoriti, potem pa napravim po svoji glavi. Zjutraj je zgodaj vstal, da bi me odpeljal pred Skupnost, kamor nas je prišel pobrat tržaški avtobus Collavini, ki ga je Fabieva prazna buča nemudoma prekrstila v Scollavini.²⁶ Ko sem se povzpел, da bi zasedel svoj sedež, mi je stric podal dvesto tisoč lir in mi rekel: "Če ne moreš imeti Florence, imej vsaj te florine. Sto petdeset zate, petdeset za nono, kupi ji seme tržaškega radiča primotaio, motek za njeno fulgorco, gumico za kafetjero, šest biserovinastih botonov, velik naprstnik in škatoletno tune Rio Mare." Same nonine pogruntavščine. Izmišljuje si italijanske potrošniške reči, tisoč zemeljskih čudes, ki jih seveda ni mogoče najti v centru Firenc, ampak je treba v predmestne špecerije, da jih odkriješ, v Prato, Lastro, Signo, Scandicci, Fiesole ali vse gor do San Miniata.

Stric Boris stanuje blizu morja. Z avtom mu torej ni tako zelo daleč do mene, in tako nas praktično vsak konec tedna obiše in se s tem izogne zakonskim prepirom, v katerih ima vsaka stran prav. Vedno prihaja ob sobotah ali nedeljah in prinaša sveže ribe, ki jih mama pripravi na žaru. Papa ji pomaga z opozorili, češ pazi, ker se kapesante jedo s porom in šalotko, z brancinom pa obvezno gredo koromač, koriander, timijan, lovor in šetraj. Vse to preliti z oljnim oljem, ker *vse je dobro, samo da je zabeljeno, tude koprive*. Stric Boris je papaju prinašal časopise iz Italije z naslovnici, kjer se tare nagic in vzburljivih položajev. Pošiljal mu jih je njun tretji brat Renato, ki jo je popihal takoj po vojni, skočil je na ustrežljiv ameriški džip in odšel spuščat svoje zmaje drugam. Potem se je klatil naokoli, iz Brindisija je šel v Torino, potem v Genovo, zdaj pa ima v Vicenzi tovarnico keramičnih ploščic. Papa ne zna prelistavati revije in gledati ali poslušati brata, ki se pritožuje, koliko ga stane družina z izdatki in razsipnostjo vred. Potem ko pojé in se družinsko knjigovodstvo spet izravna, odide. Z mojo materjo govori samo o tem, kakšno je vreme, in o pomladi, ki še noče priti. Ko bi le slišali, kaj za njegovim hrbtom komentira mama! Sovražnost do njega je skorajda patološka. Pravi, kako sramotno se obnaša stric Boris, ta nepopravljivi *cotoler*. Dve življenji

26 Collavini je tudi vinar iz Furlanije, to podjetje deluje že od konca 19. stoletja, sam priimek pa, zlasti v tržaško-istrski izreki asociira na glagol *colare*, tj. pretakati. Collavini, kot ga bere Fabio, torej namiguje na pretakanje vin. Besedna igra Scollavini se nanaša na glagol *scolare*, ki v prenesenem pomenu pomeni hlastno izpiti, npr. vino. (Op. prev.)

živi in obe sta neumni. Kakšna sramota, pa tako lepo in pridno ženo ima, pa tako dostojanstveno prenaša rogove, ki ji jih javno natika soprog. Zdaj ga je zgrabilo poželenje po neki palčici, rahlo odcveteli blond ločenki, ki se zmeraj smeji hihi-hoho, z lepim, a brezraznim obrazkom, da je podobna križancu med opičko in kozico. Tako vsaj trdi mama, a kljub temu si niti sam ne znam razložiti, kako da ima stric Boris raje ono hihi-hoho kot pa teto Matildo, ki je vsa mila, lepa in resna. Ali pa so moškimi morda bolj všeč takšne *ridoline*,²⁷ takšnele hihi-hoho trape? Papa pravi, da je teta Matilda preveč resna, da se ne zna smejati, pravi, da je karabinjerka. Strica Borisa brani, pravi, da gre za kompenzacijo, da se je njegovo življenje prilagodilo vzorcu neuspešnih podvigov in izgubljenih priložnosti. In tako si zdaj skuša opomoči od vsega skupaj, poleti s turistkami, pozimi z domačinkami. Ko ju je oče pripeljal iz Zagreba, je bil stric tako nor nanjo, da sta obljubo zvestobe, dokler naju smrt ne loči, zapečatila že v katedrali, še preden je bila dokončno potrjena na občini, v prisotnosti *odbornika* in zastave. Kot da pred njo ni ljubil še nobene. Kar naprej jo je ljubkoval, si jo posedal na kolena, pa šepetanje skrivnih besedic v uho, pa poljubčki v javnosti, pa ljubkovalna imena, s katerimi sta se klicala in so se jima ustnice pri tem razlezle v bebasto srečen nasmeh, da se mi je ob nizu takšnih podrobnosti kar obračalo v želodcu. "Nezrel je, zbiralec trofej!" se je glasil mamin sklep in na koncu so prišle na vrsto opazke o neresnični moški moči in lažni ženski slabotnosti. Te iste stvari je pripovedovala tudi teti Matildi, ko ji je ta jokaje telefonirala, kajti obstajajo ženske, ki se ne morejo privaditi na nesrečo. Mama ji je pravila: "*Vse je an drek*. Bodi mirna in čakaj, da ga mine. Našminkaj se, uredi se, lepo se obleci. Ne moreš? Pa ga pusti, zakaj pa ne? Še dobro jim dene, moškimi, če jih žene dajo na čevelj."

Stric Boris me je z jugotom prišel pobrat v Koper. Pravkar je dobil ta avto, kupil ga je za skromnih tristo dvajset milijonov ali nekoliko manj. Tudi ko bi šlo za nove milijone, ga to finančno ne bi prav nič prizadelo, ker bi denar tako ali tako odštela nona. Ne zna računati v novih dinarjih, ta moja nona, od turistov pa dobi toliko denarja, da je zanjo popolnoma nepomembno, če tristo ali tri tisoč. Ti ljudje imajo polne žepe denarja. Ampak tako je šele zdaj. Če samo pomislimo, da ni bilo zmeraj tako. Preden so prišli turisti, so bili še normalni, takšni kot mi. "Zdaj zmeraj visiš s tistimi turisti in turistkami, ne se jim prodajat," pravi papa. "Pa saj si vendar učitelj. Kako se lahko prodajaš turistom? Za hrano si imel tudi brez njih."

"Bo že držalo, ampak z njimi se je bolje. Jaz sem njihov faktotum, jasno, da se jim prodajam. Sem natak, kopalški mojster, mehanik in kuhar!" se heca stric Boris.

27 Ženske, ki se smeji, po amerškem komiku nemega filma Larryju Semonu, ki so ga v Italiji poznali pod imenom Ridolini (Smeholin). Ridolina je torej nekakšna Smeholina. (Op. prev.)

V bistvu gre za to. Zaradi turistov se resnično já boljše in na koncu je jedel boljše celo moj oče. Poln trebuh, žalost v duši. Nona mu je posodila za cel kovček denarja, da si je kupil kavč iz rdečega usnja z naslanjaji chesterfield za v dnevno sobo, potem pa ni marala, da bi ji denar vrnil. "Zahvali se turistom," je rekla nona. "Pojdita v maloro ti in tvoje klanjanje čredi turistov." Papaju se je mešalo od živčnosti. Če mu zaradi česa popustijo živci, so to turisti. Boljše, da mu jih sploh ne omenite! Stric Boris pravi, da je to zavist, pravi, da mu moj oče zavida, ker je sam dvanajst ur dnevno zaprt med kmeti, ki so postali mehaniki, tako da je celo septembra videti bled kot svinjska koža. Zanj, tako pravi, je poletje abstrakcija, vse eno samo minevanje deklet in rib, otrok, ki plešejo ringaraja, in športnih čolnov, svetlo lesketajočih se oči in lune, toples kopalk in ne ravno spodobnih načinov sončenja. Papa se je takoj strinjal s čistilcem greznic. Možak mu je namreč rekel: "Kako lepo diši vaš drek! Pred kratkim smo praznili greznico v nekem kampu, za meter in pol svežega dreka je bilo, samo malo je manjkalo, pa bi bruhal." "Ja, še *sen ti reko, da turiste serjejo drugačnje!*" Smrdijo, saj sem ti rekel! Ti pa bi rad primerjal našo greznico z njihovo?"

Predvsem pa mu ne omenjajte menjave šol. Po eksperimentalni osnovni sem šel v italijansko srednjo šolo. Verjetno ste že slišali o eksperimentalni šoli, če nič drugega, pa vsaj to, da tam ni ne duha ne sluha o eksperimentih. Ampak to so bile limanice za naivne. Tam nisem videl enega samega eksperimenta, ne v kabinetu za kemijo ne v kabinetu za fiziko. Sploh ne vem, kje so jih delali. Tam je bilo prav toliko eksperimentov kot v drugih šolah, za nameček pa so me še klicali Trieštin. Trieštin danes pa Trieštin jutri, da sem teh neslanih šal imel vrh glave. In bolj kot sem jih imel vrh glave, bolj je v drugih s privoščljivostjo in hudobnim namigovanjem rasla potreba, da se norčujejo iz mene. Trieštin sem, Trieštin tja, in tako sem komaj čakal, da sem šel v tržaško, se pravi, v italijansko šolo, kamor bi bil moral hoditi že od prvega dne, a je bila takrat, ko sem bil majhen, predaleč od doma. Pa so bile vmes tudi še druge reči, ki mi niso preveč jasne. Predstojnik urada moje matere je bil prava tutka, a ji jih je znal dobro napeti ob tistih redkih priložnostih, ko jo je poklical k nam domov: "Kako, prosim, ste se mi oglasili s *pronto*? A vi po telefonu govorite italijansko?" Moja mama je bila obzirna, opravičevala se je in je vsakič, ko je dvignila slušalko, rekla *molim*. Jaz sem se čudil: "Torej si me zaradi telefona poslala v šolo, kjer se vsi delajo norca iz mene?" Skušala je upravičiti svojo odločitev, češ da je šlo za druge stvari. Celo potem, ko so v uradu izvedeli, da nameravam v italijansko šolo, so ji jemali pogum, predstojnik urada je znova imel veliko pripomb, zatorej je papa doma pri večerji udaril s pestjo po mizi, da so poskočile in zazvenčale vilice, in rekel: "Če si bo še upal odpirati usta, mu reci, da so minili časi

takšnih groženj, reci mu, da ga bom šel prijaviti!” In tako je tudi bilo. Komaj je predstojnik urada hotel komentirati moj prehod v italijansko šolo, se je mama opogumila in mu rekla: “Moj mož vas pozdravlja in pravi, da vas bo prijavil, če boste imeli pripombe o italijanski šoli in o tem, kam se je vpisal moj sin.”

“Pravim vam za vaše dobro, to je šola, kjer delajo mutce ...” in je razklenil pasje čeljusti v lažni nasmešek. “Moj mož je rekel, da vas bo prijavil!” in je planila v jok. Vedno to napravi, joče pred spretnim sogovornikom, ki ga ne zna postaviti na laž in izpodbiti njegovih trditev. Konec koncev tudi ni bilo česa izpodbijati, jaz sem izbral šolo mutcev.

Italijanščina mi je zelo všeč. A kakšen napor, da nadoknadiš! Doma govorimo v našem narečju, prave italijanščine pa nisem nikoli govoril. Samo jaz sam vem za trpljenje na začetku italijanske šole, za čas, ko sem cele mesece preživel v molku, preden se je začelo naporno odmotavanje jezikovnega klobčiča. Prepričan sem bil, da znam govoriti italijansko, ker bi se sicer sploh ne prikazal na vpisu. Ko pa sem bil primoran spregovoriti italijansko, so mi od sramu in strahu začele teči solze. Avtomatično so mi prihajali na misel samo reklamni filmi, znal sem cele kilometre stavkov iz reklam, da so mi kar deževali iz ust, ko pa je bilo treba povedati kaj svojega, sem se počutil izgubljenega, izraziti sem mogel komaj desetino tega, kar je pritiskalo od znotraj, zato sem se nekega dne odločil in si sredi zime nadel sončna očala, da ne bi videli mojih solza. Kakšno garanje, da od prevajanja preideš k spontanemu razmišljanju. Najprej je bilo vse eno samo prevajanje iz hrvaščine, bolj ali manj okorni prevodi. Ste kdaj pomislili, da je prevajanje podobno igralskemu poklicu? Pri igranju je misel ena, osebi pa sta dve. Pri prevajanju je misel ena, izraza pa sta dva. Tako v prvem kot v drugem primeru pride do podvojitve. Govorim po hrvaško, to je ena oseba, hkrati pa sem še vedno jaz sam, neka druga oseba. Igranje je sad natančnih umskih operacij, torej ga ni treba nujno zamejiti na oder. Prevajanje je igranje, kar naprej imaš občutek, da si na odru, kar naprej v podvojenosti. Nekaj mesecev sem potreboval, preden sem v celoti obnovil človeško podobo, ki sem se jo v družini, v svetlobi, ki jo je odbijalo zrcalo, naučil zgraditi kot lastno. Brati sem se učil iz revije *La Domenica del Corriere*, v hiši starih staršev jih je bilo na tone, vsi letniki, povezani v pakete, med domnevno neuporabnimi starinami. Ta zbirka je izstopala med navtičnimi knjigami nonota Gigija, ki se je pri branju običajno zatekal k temu, da si je v nosnice stalno tlačil tolikšne količine tobaka, da je njegove stranske učinke moral potem od časa do časa blažiti z valiumom in žganjem, dokler ni začel sanjati “*beštje v berjšah in guole lidje*”. Preveč časa bi mi vzelo in zašel bi s poti s pripovedjo o nonotovih *res gestae*, naj to ostane za prihodnjič. Hočem reči, da so se slavni osmerci v zaporedni rimi “Eno samo mi ušpiči, / pa te odpustim

pri priči!”²⁸ trdno zasidrali v družinskem besedišču, veliko preden sem prijokal na svet. Nadrealistične prigode Tamarinda, šjora Čebule in skrivnostnega Markiza²⁹ so na videz eksplicitno namigovala na nacionalne negotovosti in na nestabilnost prvega povojnega časa v obmejni coni, v sivem in nejasnem območju srečan ljudi z različnih planetov. “Tlačí me peza črnih teh misli.” Peza je isto kot teža. Tega otrok zagotovo ne dojame, jaz tega nisem dojel. Zakaj je to pomembno? Očarala me je podoba zvoka, in takrat nerazumljive besede so se mi razodele šele pozneje, zaradi drugih spremljajočih besed, počasi počasi sem začel razumevati vse pomenske odtenke in zmožnost spretnega preigravanja različnih ravni, prehode od visokih k nizkim registrom in obratno. Enako metodo sem vedno uporabljal z neznanimi hrvaškimi besedami. Počasi so se mi razjasnile v kontekstu. Papa je vedno govoril: “V slovar poglej!” Ko bi ga poslušal, bi mladost prebil med prelistavanjem slovarjev. Raje imam svojo metodo, čeprav mnoge besede še vedno obdržijo avreolo skrivnosti, pa mi zaradi tega ni žal, nasprotno, tako mi je ljubše. Papa je popizdil, ko sem mu povedal, da se italijansko govori samo v razredu, a kakor hitro tista za matematiko ali za kemijo zapusti učilnico, že govorimo hrvaško. Prepričan, da je izrekel nekaj epsko sarkastičnega, je skoraj zakričal: “*Je blo vse ana sama politika ...* Preveč smo dali, preveč smo popuščali, kakšni tepci. Že štirideset let se slepimo s samoupravno socialistično družbo ... potem pa na to robo naletiš še v lastni hiši. Kakšno podobo imamo o sebi, če vse tako mirno sprejemamo? To pomeni, da nimamo več spodobnega obraza, ki bi ga kazali drugim, da smo brez kakršne koli maske, s katero bi se lahko pretvarjali. Zmeraj smo bili zgube ... Ne, to pa res ne, pri nas problem jezikovnih manjšin ne obstaja; pri nas se vsakdo lahko svobodno odloči, da bo molčal v tistem jeziku, ki si ga izbere. Da zdaj ne govorite svojega jezika niti v šoli, je pa svinjarija!”

Mama se je razburila in mu je rekla: “Molči, kaj hočeš končat v zaporu?” ter se brž pokrižala. Ni se ji odveč pokrižati pri mizi, preden gre spat in ko papa govori strašne stvari. On pa to počne zanalasč. Prav uživa v tem, kako mama vse jemlje zares: njega, hišo, mene, življenje, čeprav še sploh ni prišla do politike.

V srednješolskem centru sem začel pogledovati za puncami. Z Natašo sva se še bolj spoprijateljila. Sprva je pregledala in včasih popravila moj italijanski spis, jaz pa njene hrvaške. Profesor nam je za domače branje naložil eno knjigo na mesec in interpretacijo mu je bilo treba oddati na listu papirja. Nataša je popravljala s svojo drobno pisavo, ki se je razlikovala od moje velike in okrogle pisave.

“Pa kako je to mogoče, da v isti nalogi spreminjaš pisavo?”

28 Verz iz stripa Mattea Bottolija, ki je izhajal v *Corriere dei Piccoli* in v katerem sta nastopala dva lika, Girarrostto (Pečenko) in Ciclamino (Ciklamen). Prvi je bil velik, debel in aroganten, drugi pa droben in neroden. (Op. prev.)

29 Liki iz stripa, ki ga je od 20. let 20. stoletja objavljala *Il Corriere*. (Op. prev.)

“To bo zaradi pubertete, profesor.”

Profesor nam je nekoč dal nalogo, naj obdelamo idejo ljubezni v svetovni literaturi. Dal nam je dva meseca časa. Bila je nekakšna generalka za maturitetni esej. Kot nor sem se vrgel v branje, bral noč in dan, v literaturo sem se potopil tako osredotočeno, kakor se običajno posvečam rebusom, kriptogramom, križankam, prepričan, da se pisava lahko porodi samo iz branja. Nobena knjiga zame ni bila ovira, ki jo je treba premagati, pač pa sem v njih videl ključ; odpiral je prehod v svet, ki je pred mojimi očmi kazal eno svojih najčarobnejših plati. Pozorno sem sledil zgodbi, a me je privlačil predvsem stil, v čudežnem prostoru stila preneha zaslužjenost s končnostjo, počutimo se svobodni. Stil kakor da v nedoločljivi igri referenc ovije vsebino, kar pomeni, da se njena mnogoobličnost motno in valujoče zrcali v njegovi neobvladljivi večjezičnosti. Na samem začetku sem obravnaval velike romane, v katerih se ljubezen ne pojavlja. *Don Kihota*, *Robinzona*, *Moby Dicka*. Gre za tri romane svetovnega pomena, vendar ljubezen v njih ne igra nobene vloge, ali pa je to parodija, tako kot v *Don Kihotu*. Potem sem kot protiutež obravnaval Tolstoja. Tolstoj, sem zapisal, je velik genij, ko vdahne življenje ljubezni, človeški ljubezni, ljubezni kot najvišji vrednoti zoper usodo, pri njem obstajajo strani, na katerih se prav zares sliši glasba sfer. Morda je edini romanopisec velikega formata, ki je ženske like ustvaril kot lepe primere čiste ljubezni. Dostojevski pa je nekaj čisto drugega. Njegov genij se nahaja popolnoma drugje in njegovih žensk ni mogoče prenašati. Ustvarjene so iz absolutov, kakor pri Shakespearu. Ko sem delo prebral stricu Borisu, je komentiral: “Skratka, vsak bik ima svoj štrik.” Po njegovem je ljubezen večna samo zato, ker se obnavlja v srcih moških in žensk, ne pa zato, ker bi obstajale vse življenje trajajoče ljubezni, ki večno rastejo. Kakor bi rekli, da je ljubezen konstanta, ženske pa spremenljivka oziroma spremenljivke.

“Ja, saj vem,” se je pritožila teta Matilda, ki je poslušala vse to, “zate je spremenljivka kakor predmet ali zastarela obleka, budilka, dežnik, pulover, in kadar jih zavržemo, nas zbode trn bolečine, ki traja za hip in mine. Kako kaj najnovejši pulover? Kakšen bo naslednji dežnik?”

Profesor italijanščine je bil prijetno presenečen, rekel je, da sem opazno napredoval, samo dva anakoluta sem zagrešil, v razredu je prebral nekaj odlomkov. Toda pozornost je že popuščala, zaradi tekme so bili vsi kakor na trnih. Za mojo šolo je bila to velika reč, in to vsaka tekma. Ta tekma je bila zadnja na medšolskem turnirju in mislili smo, da se bo treba najmanj ubiti, če naša šola ne premaga Reke. Mi moramo biti prvi, oni pa drugi v končni razvrstitvi. Bila je odločilna tekma. Sedel sem med Natašo in Cristino, dekletom iz tretjega letnika, ki je milo zamenjala za dezodorant. Njen oče se je boril v narodnoosvobodilnem boju in vse to, plezal je po stopničkah hierarhije, bil je

nekakšen delegat v Zagrebu in direktor nekega podjetja v mestu. Bil je skratka eden tistih, ki živijo od kruha in politike, in ker je človek na oblasti, izreka prenagljene sodbe o vseh in govori samo hrvaško. Kdor hoče delati kariero v politiki, se mora rešiti lastnega jezika in lastne duše. Nenehno nihanje med dvema kodoma na koncu izniči samopodobo, torej se človek povleče nazaj, da bi svojo podobo spet odkril v zrcalu, ali pa, ko vse skupaj preračuna, gre naprej in se v nekem trenutku ne prepozna več, le da mu zdaj ni več mar, če duša ali samopodoba sta ali nista, če se ju vidi ali se ju ne vidi. Zadostuje, če se ne gledaš več v zrcalo. In tako je vsako govorjenje v tem mestu popačeno, z zelo redkimi izjemami. Nekega večera se je papa vrnil z volilnega sestanka v Skupnosti, pijan ko klada. Rekel je: bolje tako, kot da bi dopustil, da mi popustijo živci. Med gosti v prvi vrsti je bil Cristinin oče, njihov predstavnik, predstavnik Skupnosti, ki je bil izvoljen in je pravkar zasedel svoje mesto v Zagrebu, skupaj z dolžnostmi in častmi, da jih predstavlja, in jih je nagoovoril v hrvaščini. "Eden tistih napihnjencev, ki se jim je zaradi tega, ker nas predstavljajo, rit tako razlezla, da zdaj napredujejo celo, če sedijo v žvepleni kislini!" Sam sem ga skušal opravičiti, a kako naj bi politični besednjak prevajal v italijanščino? Če prevedeš, ni več italijansko, je neka čudna reč, nekakšen hibrid, igranje. Tako je torej s to Cristino. Enako kot z njenim očetom, ista stvar. Po njem je podedovala politični besednjak, ki ga je razkazovala na razrednih sestankih, izgovarjala besede, kot so "zapisnik", "plan samoupravne akcije", "dnevni red" ali pa "predlagam amandma", in tako dalje, in tako dalje. Pomeni niso več izbirali besed, mi nismo več uporabljali tistih oblik, bile so zgodovina. Neki sistem postane zastarel zaradi svoje terminologije, a je prav forma tista, ki ga vselej izčrpa, natanko taista forma, ki je zagotavljala uspeh.

V naših letih hrepenimo po skrivnih društvih in hierarhijah. V razredni skupnosti so dolge diskusije služile predvsem temu, da smo spregovorili, kajti po koncu šole, adijo luksuz, postali smo jecljavci ali mutci, spet se je začela igra. Teorijo mutavosti nam je skušala razložiti profesorica sociologije. Obstajajo tri hipoteze, je rekla. Eni pravijo, da se je prepoved razširila po ustnem navodilu preoblečenih agentov. Drugi trdijo, da so jo prejeli po pošti, kot *top secret*, odlok o prepovedi z ukazom, da ga pojedjo ali zažgejo, kakor hitro so ga prebrali. Ampak profesorica je podpirala tiste tretje, ki so trdili, da smo tolikšne ovce, da prav zares ni bilo treba nobenega eksplicitnega ukaza, saj smo zaradi nekakšne telepatije zapopadli, kako se moramo obnašati, in se nemudoma prilagodili. Naša eksistenca je bila konformistična že v osnovi. Življenje so nam predali na dvoumen in protisloven način. Nezavedno je bilo globoko morje, iz njega se je rojevala pena zavedanja, pod njo pa je bila magma telepatiskih polresnic. Številni dejavniki so pripomogli k temu, da smo zašli na kriva pota: čisto vzburljenje, šale, bahanje, težke nesramnosti, potreba po

stalnem iskanju priložnosti za šalo, misli, prosto govorjenje: vse to, ko govorimo vsi skupaj. Kajti to je bilo pomembno, govoriti in izganjati bizarni vonj skorajšnjega neobstoja. Celó za mesto, kjer je šola gostovala, se je zdelo, da ima neki zasilni obstoj, preteklost, polno vrzeli, in negotovo prihodnost. Ničesar nam ni uspelo organizirati. Tipična mentaliteta nerazvitosti je nepoznavanje preteklosti in prihodnosti, želja, da bi se osredotočili na sedanost. Gotovo, da je težko in neprijetno umestiti sodobnost v zgodovino, to je nemogoče. Živeli smo, kako naj to rečem, v negotovosti, ja, negotovosti. Včasih je imela prav predsednica razreda, ko nam je rekla: "Ne počnete drugega, kot da visujete nič v okroglo znamenje nule." In tako je tudi bilo, življenje je bilo nesrečno razpršeno, kakor da smo zavrti zaradi nenavadne obsojenosti na hibridnost in dvojnost, ki sta onkraj šolskih vrat čakali vsakega izmed nas. Ali morda še preprosteje, z našimi stališči smo zavračali krhko zavesico samoprevare, slavno laž enakosti, lažne iluzije in lažne žrtve, ownovno družbeno utopijo in navdušenje kot na Divjem zahodu, rane preteklih, izdanih generacij, njihovo ponižano dobro vero, in to, da so postali del ničesar.

Ja, nameril sem se spregovoriti o tekmi. Na nogometnih tekmah ni bilo nikoli veliko deklet, na košarkarskih pa so bila. V vseh pogledih je bila to grozna šola. Si lahko predstavljate, da je bilo celo na športnih srečanjih zelo malo deklet. Pa ne, da bi bi bili zaradi njih kaj bolj veseli, ampak oči bi lahko vsaj uživale v njihovi neosebni in obči milini. Poškodoval sem si meniskus in nisem mogel igrati, nisem mogel teči. Dolgo časa so bili sredi igrišča samo spopadi, ki jim je sledilo sodnikovo piskanje, diskusije med igralci, diskusije med Rečani in sodnikom, medtem ko je profesor za telovadbo na klopici zmedeno vlekkel cigareto. Rečani govorijo hrvaško. Vedno govorijo hrvaško, veliko več kot mi. Mi se zadovoljimo s tem, da v italijanske stavke tlačimo hrvaške besede. Oni govorijo po hrvaško, celo ko igrajo, ko popizdevalo, ko preklinjajo, skratka, ob vseh priložnostih, ko mi še vedno govorimo italijansko. Po zastrtih namigih, dvoumnih šalah, opreznih opisih, nejasnem šepetu mi je postalo jasno, da bomo po maturi postali kakor oni, podelili nam bodo spričevalo in nas prepustili usodi muhe, za katero oprezajo skozi narobe obrnjen kozarec. "Pa kako lahko trdiš kaj tako nesmiselnega?" se je čudila Nataša, "kaj pa fantaziraš, stvari, glede katerih ne vemo nič določnega, ne obstajajo."

"Jaz pa bi rekel, da nekaterih stvari ne moremo vedet, pa vseeno obstajajo," sem ji odgovoril. "Ne govori neumnosti in ne kadi. Boš dobil raka," me je iz sprednje vrste napadel stric Boris, osončen in kodrast, samozavesten; prišel je gledat, kako igra njegov sin. Igor na igrišču žali sodnika, ker ni zažvižgal prekrška za Rečane.

Tudi jaz bi napravil malo kažina, a me je sram pred Natašo, ki je tako resna in spodobna. Fajn punca je. Dober sem v latinščini in italijanščini, ampak

ona je naravni talent, na splošno za naravoslovne znanosti, zlasti pa za matematiko; pri kontrolkah je dobivala petke, ker ji več niso mogli dati. Kdaj pa kdaj sem jo pogledal. Očaralo me je protislovje, ki se je na njenem obrazu zarisovalo med pogledom in nasmehom: zdaj so bile ustnice mile, krotke, oči pa niso bile takšne; potem se je zgodilo obratno, šarenice so nenadoma nežno zatrepetale v blagi svetlobi, medtem ko so ustnice otrpnile čez biserne zobe; in to dvojce se nikoli ni zgodilo sočasno.

Po vsaki tekmi smo imeli s sošolci navado hoditi v šiptarsko slaščičarno na vogalu. Lastnik je zelo podoben Celentanu, le da je nižji. A mu je všeč, če ga kličemo signor Celentano. Njegova slaščičarna je ena od dveh srednjeevropskih točk v mestu, on in njegovi fantje govorijo vse jezike turistov in domačinov. Tam jemo paštakreme, ki se skupaj z jezikom kar topijo v ustih. Tam razpravljamo o maturitetnih izpitih, svobodneje govorimo o naših problemih, saj ne pristanejo na zapisniku v Cristininem fasciklu. Zmerom isti štos, nič preveč intelektualnega, zapletenega, samo problemi, ki bi jih nona povzela z enim samim, neprijetno pootročenim stavkom: *“Prekleta ura, ko smo ostale lete in nismo šli drito za Renaten.”* Kot bi rekla, da niti denar od turistov ne zagotavlja popolne srčce. Z Igorjem sva se na koncu zmeraj sprla. Bil sem zaskrbljen zaradi jecljanja, skrbelo me je, da moramo igrati sami sebe, lastno notranjost, skrbela me je razdrobljenost lastne podobe, neavtentično življenje, ki nas čaka.

“Človek spozna in ustvari svet, ker ga govori. Mi bomo naš svet prevedli in naše življenje bo eno samo igranje, ena sama predstava. Na primer, ta svetilka bo prevara, naš videz zgub, ki so ovite v dežne plašče iz tržaškega Cremcaffè Rovis, bo predstava. Ni vse to ena velika montaža? In zvoki, ki jih bomo poslušali, tale stol, paštakreme, zabijanje košev, vse bo ena sama komedija.”

Razkril sem svoje dvome v to. Moj bratranec jih je zavrnil: “Pa naj se začne, ta komedija, jaz bom igral svojo vlogo. Samo da nam bosta dana zdravje in dolgo življenje, brez bolezni, brez nesreč, brez kakršnih koli bridkosti, naj nam bo prihranjen vsak spodrselj, naj nam bo prihranjeno nasilje, naj nam bo dano živeti na svetu v miru, dihati čist zrak in piti čisto vodo, naj nam bo dano živeti v ljubezni, radosti in ustvarjalnosti, v spoznanju poguma, odkrivanju modrosti in iskanju razsvetljenja, amen. Igra je malenkost, če se le vse ostalo uresniči.”

“Sam dobro veš, da je nemogoče imeti to, kar zahtevaš. A tudi, ko bi ti to bilo dano: če si prisiljen igrati, ves tvoj dolgi seznam želja postane malovreden, postane nič ...”

“Kaj pa bi ti rad? Jecljanje, mutavost? Saj vendar ni zakonito, da nekdo ne govori. Kdor ne govori, morda ne zmore niti razumeti niti želeči. Nikoli se ne ve. Moj oče je bil v učiteljski zbornici skoraj tri leta tiho. Ravnatelj ga je klical na raport v svojo pisarno, pravil mu je, da je zavračanje govorjenja prikladen

izgovor, kadar je v šoli toliko problemov, ki jih je treba rešiti. Rekel mu je, da molčanje ni prav racionalno. Jasen znak premajhne predanosti delu.”

“In vse to zaradi našega odvrtnega konformizma ...”

“Odvrtnega? Ma kaj si matast? Konformizem vsrkavaš iz zraka, ki ga dihaš in te postavi na isto valovno dolžino z okoljem, z vsemi ljudmi, ki te obkrožajo. Moral bi biti heroj, da bi se uprl pritisku okolja.”

“In to je zate harmonija? Kaj pa harmonija s samim sabo? To torej pomeni, da je meni ljubši nemir, nelagodje, izgubljenost, tesnoba, ki se oddaljuje od norme ...”

“Nikar se ne trudi brez haska, tudi jaz sem razmišljal o tem. Najbrž samo sanjamo, da dobro živimo v svoji koži. Ampak če želimo nebesa, ne moremo biti sami, zavest obstaja samo v nenehnem, nepretrganem samospraševanju in obračanju na druge, ampak če drugih ni, kaj potem? Žabam vendar ne moreš govoriti o oceanu. Ti živiš zavrt v vatko. Nenehno med knjigami, sploh se ne zavedaš, po kakšni miselni zmedi brodirjo ljudje. Razumeš, da najplemenitejši občutek odmrine se po malem razblini, če to nikogar več ne briga? Ljudje so se bliskovito privadili jecljanju. Nekoč so napravili celo teste, s katerimi so želeli preveriti konformistično zrelost ljudi. Skratka, rezultati so bili veliko višji od predvidevanj. Ljudje se brez težav pustijo prepričati, ker si vse preveč želijo nadaljevati svoja mirna življenja, da bi v znak protesta dvignili svoj glas. Kar potolažimo se. Ni lepo samo živeti svojega življenja. Skoraj enako lepo se je pretvarjat, igrat in si lagat, da ga živimo.”

“Ampak saj ne moreš zanikat, da je zmeraj največji naval prav na šole, ki usposablajo za mutavost, ne moreš zanikat, da obstaja mnogo človeških dejanj, ki se jih na noben način ne da pojasnit in ki rušijo ubogljivost kolektiva ... Skratka, ne moreš zanikat tega, da so od nekdaj obstajali ljudje, da obstajajo in da bodo obstajali ljudje, ki pričujejo o čudaški, kljubovalni, heretični, četudi pokopani plati, ki ima raje izgubljene primere.”

“Hudiča, če hočeš v življenju kar naprej imet občutek, da si begunec, potem izvoli ...!”

Tako sva se ločila, kadar je stopnja prepirljivosti preseгла dopustno mero, ne da bi kar koli razrešila, brez kakršnega koli sklepa, ne da bi mogla spremeniti vino v vodo, vodo v vino. Nisem pozabil govornice roke, s katero je Nataša spremljala besede nekega večera, ko sva ostala sama in sva hodila po temnem drevoredu. Prelepe dlani ima, majhne in nežne. Zgrabil sem eno v zraku in jo čvrsto stisnil v svojo dlan. V abecedi rok je bilo veliko drobnih impulzov, nenadnih stiskov, kratkih popuščanj, ki jim je sledilo tolažeče ponovno zapiranje prstov in dodaten blagodejen občutek vzdolž hrbtenice. Osem let mi je bilo, ko mi je neki deček vse povedal. Globoko sem bil prepaden. “Kaj moj oče tudi to dela?” Fant mi je odgovoril, da ja. Glede drugih staršev

naj bo, ampak moj oče! Skušal sem čim prej pozabiti na vse skupaj in šele pri štirinajstih letih sem se spet začel spominjati. Močno sem si želel deklet, zelo radoveden sem bil. Ves denar, ki sem ga imel v žepu, se pravi nič, bi bil dal za to, da bi lahko videl golo dekle. Samo da sem pomislil na to, že sem zardel in zublji so mi nenadoma plali od enega ušesa proti drugemu, občutil sem prijeten občutek metaljčkov v trebuhu, prekleto. Vse do petnajstega leta nisem vedel, da imajo dekleta prsi, mislil sem, da jih imajo matere samo zato, da dojijo otroke.

Tista prava stvar pa se mi je zgodila spomladi. Z Reke je prišel neki tip, zdi se mi, da Vittorio, z lečami, ki so bile debele kakor dno pivskih steklenic, in nas pozval, naj pišemo za *Panorama mladih*. Zaradi tiste petice in pohvale, ki sem jo dobil za spis o ljubezenskih romanih, sem nemudoma začutil, da imam talent za pisatelja. Zelo mi je bila všeč italijanščina, brez heca, kakor sem že povedal. Skoraj toliko kot latinščina. Nor sem bil na latinščino. Bila je kakor šahiranje. Očaral me je ta sistem znakov, tako kompleksen, tako nežen in vendar tako logičen in koherenten. Nisem se mogel načuditi, kako lahko tako zelo številna pravila uporabljaš s toliko pretanjenimi izjemami. Bila je kakor umeten jezik, kakor bi jo ustvaril kakšen matematični šaljivec, z kdove kakšnim namenom in iz kdove kakšne kaprice. Toda bila je mrtev jezik, za *Panorama mladih* je bilo treba pisati v italijanščini. Stric Boris me je opogumljal: "Začni torej, kaj še čakaš? Da boš začel jecljati? Če govoriš na obroke, tako kot govorimo mi, nekega dne ugotoviš, da je tvoj jezik izsušen do kosti, neuporaben, obrezano drevo čutov z otrplimi štrclji, ki so oropani sleherne nianse ..."

Napisal sem eno zgodbo, pa drugo, pa potem tretjo. Nič od tega, ničesar niso objavili, ne v *Panorami* ne v uredništvu šolskega časopisa. Vittorio Rečan mi je rekel, da je predolgo. Vedel sem, da to nima smisla, da bralci sprejmejo kakršno koli dolžino, če je besedilo dobro. Na Skupnosti pa ni bilo govora o objavi. Glavni urednik je prebral zgodbo in si z levo roko počasi pulil dlake iz enega ušesa, ko je s konico kemičnega sledil vrsticam. Z nekoliko sadistično narcisoidnostjo človeka, ki razpolaga s tisto malo moči, da lahko nekoga vključiti ali izključiti, je razsodil:

"Ah, ne, tega ne bomo objavili. Kaj so vsi ti provokativni stavki: manj čenčanja, več denarja, manj stolčkov za oblast, na stolih sedi balast itd. itd. Z rdečim sem si jih podčrtal ..."

"Ampak to je zato, da se v bralcih zbudi sum, da jih naučimo misliti ... Ironija je nadvse uporabna ..."

"Ti si pa večni nezadovoljnej, prav poklican za sesuvanje. Da boš tako obravnaval nas odrasle in revolucijo? To ne bo šlo skozi, dokler sem jaz tukaj. Se ti zdi, da bomo objavili nekoga, ki ne pozna kompromisa?" Ugotavljal sem, da mi je z zadnjim stavkom, z oznako, ki je želela biti žaljiva in ne la-

skava, pravzaprav dal največji kompliment. Saj vemo, revolucionarji zmeraj mislijo, da bo njihova revolucija spodletela, pa ne zato, ker bi šli čez rob, ampak ker niso šli dovolj daleč. Zavrnil mi je tudi vinjeto, na kateri visok politik, nekakšen "car", skupaj z opico opravlja test inteligence, medtem ko izpraševalec mrmra: "Najboljši naj zmaga." Skratka, bilo ni nikogar, ki bi mi eno figo ustregel, nikogar, ki bi razumel, da je jedka ironija mojih spisov vrtala v to, kar večno presega našo majhnost in nam jo prav zato še bolj priljubi. Nikogar, ki bi objavil eno samo zgodbo, niti spisa o ljubezni, niti alegorične pesmi, ki sem jo napisal v desetih dneh in desetih nočeh, zgodbe o znanstveni odpravi, ki se je loti ekipa, sestavljena iz ekonomistov, odvetnikov, politikov in birokratov, da bi našla nekakšnega belega kita, nekakšnega živalskega križanca med morskim psom in kačo, ki pa ima v sebi tudi kanec polža. Celó stric Boris je imel le malo potrpljenja, a se je omejil na pridigo o navadi potrpljenja, vrlini, ki se rodi enako redko kot feniks in je enako redka, če je sploh kdaj obstajala. Mama je rekla, da ima stric velike družinske probleme, težko obdobje, znašel se je v eni od tistih situacij, v katerih težko izbiraš med dramo in farso, občasno se je prikazala teta Matilda, zelo bleda, z od joka pordelimi očmi, kakor okamenela, izogibala se je možu, kakor da bi jo zajel strah ali sovrašтво. Moji materi je prisegala, da ga bo pustila, še preden bo on pustil njo, že spet je enkrat ali dvakrat na teden začel domov hoditi pozno ponoči, vselej nekoliko raztresen, utrujen. Naveličal se je celo tiste hihi-hoho slamnate blondinke in je zdaj imel prijateljico, ki je bila tako mlada, da bi mu lahko bila hči.

Tudi jaz sem imel svoje probleme, bil sem obupan pisatelj, izgubil sem trdna tla pod nogami, odločil sem se zapustiti svet in njegov blišč, hotel sem napraviti samomor, brezciljno sem taval po ulicah. Umri in pusti umreti, sem polglasno parafraziral dunajsko modrost mojega doma, ki se je sicer glasila "živi in pusti živeti". Zaradi negotovosti, kaj naj storim sam s sabo, sem začel slediti neki osebi in sem si v beležnico zapisoval njene premike. Prebral sem, da je to počel tudi Pavese, in zdelo se mi je, da to kaže smisel za polaščanje podob, dejstev, trenutkov, krajev, oseb, dar tako za dešifriranje kot za domneve, za interpretacijo realnih podatkov in za literarno invencijo, za čudežne avanture, za nikoli rešene in zato večno izzivalne skrivnosti ... Nisem se več izogibal pogledom ljudi in zato sklepal, da sem nekako dozorel. Ko je človek zelo mlad, dvigne glavo in gleda onkraj ali drugam, ko sreča poznane ljudi. Tako je zaradi plahosti. Ko je recimo Nataša govorila, ni nikoli gledala v obraz ljudem, profesorjem ali tovarišem, gledala je v neko točko na tleh ali na steni, kjer so, se je zdelo, želele počivati njene resnične oči. Nekega večera sem tako begal okoli, korak za korakom čutil, kako mineva čas, in med lučjo kandelabrov komajda prepoznal Miro, imela je drugačno

pričesko in bila je čudno sama, kajti sicer je bila vselej v spremstvu, vselej pripravljena, da odprtih rok sprejme prehodne turiste in mornarje, iz rok v roke je prehajala kakor kozarec. Ena mrha, prevejanih oči in gibov, je govoril papa. Stari Grki bi rekli: peripatetičarka. Če samostalnik uporabiš v moški obliki, gre za pripadnika slavne filozofske šole, če pa ga uporabiš v ženskem spolu, pomeni prostitutko. Pa vendar je po logiki stvari šlo samo za osebe, ki se sprehajajo. Za sprehajalke. Mama mi je povedala, da takšne staknejo sifilis in aids, jaz pa sem menil takole: "Če sem že v vsakem primeru odločen umreti, zakaj ne bi poskusil?" Naslednji dan sem jo spet videl. Od tega še zdaleč nisem umrl in ko mi je pripovedovala, kako jo je obrcal eden izmed tipov, ki so se izmenjevali pri njej in je zaradi njega občasno morala v bolnišnico, se mi je kar milo storilo, zapustil sem razrite ulice, kjer je bilo polno na videz opuščениh delovišč, in jo peljal na sprehod na Mornarsko pokopališče. Po grobovih, ki jih je načela rja, je železno okrasje razpadalo in zbledeli napisi so poudarjali izničenje in pozabo, pozaba je razjedala pridevnik "nepozabno", ki je najpogosteje spremljal imena. Bil je to gozd angelov brez glave, vojska trav je pustošila grobnice, stele sredi džungle so ostale brez svojih človeških pomenov. Stemnilo se je, luna je bila dražljiva, preizkušala je svojo neskončno moč nad ljudmi in stvarmi: zaradi nje zavrejo ustekleničena vina, morjem vsiljuje pravila, pronica v notranjost posevkov, podžiga najbolj nore sanje, Homerjeve diple, Astolfov³⁰ let in Beethovnovno klaviaturo. Delček njenega žarka me je začaral in med tistimi avstrijskimi mrtveci sem dokončno opustil misel na samomor, izgubil sem se v stožcu vlažne, skrivnostne sreče in spoznal, da si ni treba ustvarjati nobenih malikov, niti iz literature in niti iz pokopališč. Tako ali tako se že govori o pogrebih v veselju, o pepelu, ki ga raztrosijo v sončni veter in kozmični prah. Znak, da pokopališča niso več zanimiva in da želja po pozabljenju počasi prevzema mesto, namenjeno želji po spominjanju. To sem vam pozabil povedati. Pri matematiki so me vrgli in sem maturo lahko delal šele septembra. Ne bom vam pravil o sitnostih, zlasti ob koncu prvega semestra, ko so mojo mamo poklicali na pogovor z vršilko dolžnosti ravnateljice. Kar vidim jo, tisti njen ošabni, zmagoslavni in hudobni izraz, ko pravi, da se nisem potrudil in da so me kar naprej svarili, naj se spravim k matematiki. Običajne kozlarije. Tako so obračunali z mano pri matematiki. Pogosto se dogaja, da s kom obračunajo. Naša šola je šola z visokim tveganjem, sploh se ne šalim. Prizadevna gospodična matematičarka je mami povedala, da komajda znam poštevanke in mi je bila neštetokrat prisiljena reči idiot. In ob teh besedah je globoko zavzdihnila, da ji je popustila

30 Astolfo je vitez, ki se pojavi v Ariostovem renesančnem epu *Besneči Orlando* in v Boiardovem epu *Zaljubljeni Orlando*, paladin Karla Velikega in Orlandov prijatelj. (Op. prev.)

gumbnica na bluzi.

“Poglejte, popustila vam je gumbnica in vidi se ...” je rekla moja mati s tistim osornim glasom, s katerim je na svoj način prikrivala težave. Toliko da ni začela jokati.

Kot da sem slep, pohabljen, garjav samo zato, ker ne znam algebre. Da pa poznam celoten francoski realizem od Maupassanta do Sartra, vse črno-rožnate Kiplingove pripovedi, vso moderno nemško literaturo, da sem dvakrat prebral Manzonijska *Zaročenca*, enkrat za obvezno branje in drugič za zabavo, da poznam vso hrvaško literaturo in literaturo drugih narodov Jugoslavije, ji je bilo prav malo mar. Da ti počí film.

Zadnjo uro matematike sem prosil boga, naj me pusti pri miru, naj v redovalnico zapiše nezadostno in amen. Naj se jezi na Igorja, ki je bil s tisto svojo po mornarsko obrito lobanjo zmeraj voljan prenašati kakršno koli ponižanje s takšno očitno podrejenostjo, da je to mejilo že na sokrivdo in sem posumil, da arogantnost profesorjev mojemu bratrancu celo laska. Pa me ni pustila pri miru, ta krava. Ko je prišla do črke B kot Bonassin, se je ustavila, in namesto, da bi zaključila oceno v redovalnico, mi je pred celim razredom in Natašo začela pridigati in mi že “neštetič” razlagati enačbo kaj pa vem katerega reda.

“Jo boš zdaj znal rešiti, razumeš?”

Ob mojem suhem “ne” je vrešče izdabila in zasikala takšno žalitev, da sem kar zledenel: “Osel!” Preblisnil me je prav tako nezaslišan odgovor, ena od tistih podlosti, ki ju ne beležita ne Zingarelli ne Cortellazzo:³¹ “Vi pa bi s svojimi enačbami zmleli celo oneta pazinskih semeniščnikov, ki imajo železna in z jeklom podložena jajca.” Ni ravno odobraval mojegá prisposodob polnega in sočnega govora. Tako sem sklepal po tem, ko je njen obraz postal zaripel od nenadnega navala krvi in ni prav nič več spominjal na običajni obraz. Čeprav je bil razred vaje hiperboličnih metafor in precejšnjih nespodobnosti, ga je spreletela groza ob tolikšni drznosti, nakar je zavladala popolna tišina. Celó pridušeno šumenje sifona je bilo slišati. Tokrat so poklicali očeta, da ga seznanijo z mojo “nastopaško primitivnostjo”.

“Kakor koli, nemudoma dobi ukor,” je rekla vršilka dolžnosti, “osem dni naj ostane doma, takšnih stvari ni mogoče tolerirati!”

“Trdo bučo imaš, ampak ti jo bom stepel v maslo!” je doma kričal moj oče, da sem se v zadnjem hipu izognil klofuti njegove lopataste roke. Prav zares so mu popustili živci in je časopis divje zagnal proti stropu; listi so zaplavali, nekaj jih je pristalo na joti in nekaj na kanarčkovi kletki. “Ti nisi izkusil revščine, ti nisi izkusil lakote, ničesar nisi izkusil! In ti si nekdo, ki

31 Znana italijansko-italijanska slovarja. (Op. prev.)

bi rad pisal? Zadovoljen bom, če boš zapisal, kar ti pravim, da ne bom tratil sape in se boš česa naučil!”

Koliko vode je že preteklo pod Mirabeaujskim mostom,³² pa vendar, kadar njegov močni in jasni glas zareže v zrak kakor jeklena vrvi, takrat bodite prepričani, da so se v njem zganili neprijetni spomini, tisti delček eksistence, ki ga je zaznamovala beda, vtisnjena v dušo in pozlačena; takrat se je treba prepustiti neizogibnemu in se sprijazniti z odobravalnimi neartikuliranimi zvoki in kimanjem. Iz dulca njegovega čajnika se zlivata mleko v prahu in vonj po znoju, Trumanova jajca in zmagoslavna, na lastno preživetje ponosna mladost, rumeni ameriški sir in konzervirano meso, kot je mesni doručak, velikanske škatle soljenega masla in kruljenje v želodcu. Sam pravi, da se je kot otrok samo trikrat do sitega najedel. Enkrat bakalaja, ne vem, ob kakšni že zelo posebni priložnosti, za družinski praznik ali za božični večer, pojedel ga je toliko, da je ponoči skoraj izbruhal črevesje. Drugič se je do sitega najedel v jasilih pri nunah. Do sitega najedel, je metaforično rečeno. Skoraj bi se zastrupil, a je bil vsaj trebuh poln. Tudi takrat je pač nekaj zakuhal. Kuharica je na dvorišče dala sušit bluzo z dolgim nizom gumbkov, ki jih je enega za drugim odgriznil proč. Ko so se spet vrnili vsi otroci, so njega za kazen pustili zunaj, samega kot psa. Nekaj časa je ponižan ždel, potem pa je na koncu vrta zagledal drevo s kakiji. Še nikoli poprej jih ni videl. Kakšno čudo je bilo to, bili so rumeni, veliki, okrogli, vabljeni. Pokusil je enega in izpljunil, usta mu je kar potegnili skupaj. Pokusil je drugega in ga prav tako izpljunil, odtrgal tretjega in izpljunil, dosegel četrtega in izpljunil. Pa petega, in ga je zagnal daleč proč. Pa ni odnehal, ni jih več trgal od zgoraj, sprijaznil se je s tem, da je grizel v tiste, ki so mu viseli pred nosom. Nune, kdo bi to rekel, so si škodo dale izplačati od družine. Njemu pa so naložile, naj desetkrat ponovi: “Nikoli več ne bom storil tega, pri Bogu, častna beseda.”

Tretjič se je najedel, ko je prečkal balinišče pod pergolo in je skozi živo mejo prodril v jagodni vrt. Začel je napredovati sistematično, po centimetrih, po eni sami strnjeni frontni liniji, in jedel najprej bele, rumene, roza, rdeče; ko je prišel približno do polovice, je izbiral rumene in rdeče, proti koncu samo rdeče, na skrajnem koncu rdeče, a debele.

Zato so edine stvari, ki jih moj oče ne mara, bakala, jagode in kakiji.

Tekma se je bližala koncu. Sonce je bilo bolešno in ga praktično ni bilo videti. Vsakič, ko je pokukalo izmed oblakov in pogledalo navzdol, se je čudilo tistim glasovom v gibanju, gostemu in zvenčemu hrušču fantov, vidno osredotočenih na žogo, ki si vračajo milo za drago. Reka je izgubljala. Davor je zabijal žoge, kot da so ročne bombe z odstranjenim varovalom, nemogo-

32 Pripovedovalec se sklicuje na prvi verz Apollinairove pesmi *Mirabeujski most*. (Op. prev.)

če jih je bilo ustaviti. Rečani so se umikali, bežečemu sovražniku je treba omogočiti varen umik, toda postala je očitna tudi utrujenost zmagovalcev. Sodnik se je ustavil na treh četrтинah igrišča in odmajeval z glavo. Napadalci niso pospešili ob pravem trenutku in so izgubili žogo. Nataša bo šla v Bologno študirat kemijo, jaz pa v Zagreb, na literaturo. Vse v meni je razpadalo. Zadrževana sramežljivost mi ni dopuščala, da bi ji povedal, da je vzcvetela v mojih mislih in da je v mojih sanjah pogosto odhajala in sem jo izgubil. Nisem vedel, kako zapolniti prazne prostore med svojimi čustvi in besedami. Ničesar nisem napravil z njimi. Molčal sem, prelagal s soboto na soboto. Če nečemu ne zmoreš dati imena, že nisi človek. Besede nas nadomeščajo in zapolnjujejo bistvo naših pogledov, naših gest, našega vedenja. In kakšno ime podeliti temu? Ko je življenje prepolno čutnosti, ki poplavlja in se razliva, se prek sap, senc in tančic izliva v telesa, ko ne vidiš pip, ki jih odpiraš, ročajeve, ki jih obračaš, slušalk, ki jih dvigaš, ne vidiš stekel in stopnič, ne razlikuješ sladkorja od soli in "rižija" od "bižija", ne vidiš držajev v avtobusih in avtomobilov in misliš samo nanjo, polno glavo je imaš ... Iskal sem pravo besedo za dovršeno razjasnitev in utemeljitev čustva, ki je bilo tako nedoločno, celo neznano, in medtem sem ostajal vznemirjen in nemočen, hlepeč in potr.

Ni mi bilo dano, da bi ji tisto besedo povedal tisti dan, po tekmi. Ni mi bilo dano niti, da bi videl konec tekme. Nenadoma se je na drugem koncu stadiona, prav nasproti nas, prikazal papa in z jasnimi kretnjami vabil k sebi, mene in strica Borisa. Šla sva k njemu, Igor je ostal na igrišču. V avtu, ki je na prečnih uličicah dvigal oblake prahu, nama je povedal o teti Matildi. Banalna nesreča, izpust ogljikovega monoksida iz boilerja, medtem ko se je tuširala. Bil sem kakor paraliziran, zaznave, misli, gibi so postajali počasni in oddaljeni, težki, nekaj se je zapletalo okoli srca, vozal trpljenja v duši. A kakšna duša neki? Beseda duša je iz mode, mnogi se znajdejo v položaju, ko govorijo o njej, a se sramujejo, kakor nekaj sramotnega je, česar ne moremo poudarjati, česar ne moremo imenovati. Še stric Boris je nikoli ni imenoval. Niti po pogrebu sredi močnih vonjav, žalostnih sorodnikov iz Zagreba in zategnjenih ustnic ob sožalju. Nona je po korakih stopala za krsto in se naslanjala name. Mučila jo je revma in komaj je še lahko hodila. Stric Boris je imel nepremičen in žalosten obraz, ko smo mu vsi skupaj prišli delat družbo. Ob našem komaj slišnem dihanju se je hiša napolnila s tišino. Nenadoma jo je prekinilo njegovo ihtenje. Jokal je, kot ga še nikoli nisem videl jokati, in kot upam, da ga ne bom videl nikoli več. Moje srce je oteklo kakor žoga. In tudi moja jetra so otekla kakor žoga. Z skelečo natančnostjo sem zaznaval bivanje, natančno postavitev svojega telesa. Prsni koš, hrbet, trebuh, stegenske mišice, pa tiste na mečih, nožni sklepi, noht na nožnem palcu, kožo, žile, kapilare, tetive, zobe, živce. Vse živo, vse v krčih in vse tako krhko in tako blizu meji,

ki smrt loči od življenja.

Domišljija je revnejša od realnosti ali pa je realnost revnejša od naše domišljije? Ta dilema mi je za mnogo noči kratila spanec: nikoli ne bom izvedel, ali je teta Matilda napravila samomor. Iz žepa kopalnega plašča, ko so kopalnico spet spravili v red, je zdrsnila in na ploščice padla fotografija mladega dekleta, dvoje velikih temnih oči ji je zapolnjevalo drobni obraz, bujni prameni las čez ušesa, lahko bi mu bila hči ...

Ko smo se vrnili domov, je papa rekel: "Boljše je tako. Neboleče. Od ljubosumja te napadejo rak, jeza ali kuga."

Dan zatem mi je telefoniral bratranec. Stric Boris je imel vročino. Zelo visoko vročino, osemintrideset in pol, treslo ga je, bleдел je. Lahko pridemo? Spremil sem mamo.

S podrsavajočimi koraki v črnih volnenih nogavicah po temnem podu nama je prišla odpret nona, ki je kar naprej govorila, da ne in ne in pri tem odkimavala, vztrajala je, da Matilda ne bi bila sposobna napraviti kakšne neumnosti, to je vedela zagotovo. Kajti moški, je nadaljevala nona, je po naravi lovec in Matilda se je že privadila ... Z roko je pokazala proti vratom, ki so takoj zaječala, kakor bi senca tiste usmerjajoče roke premaknila njihov tečaj. Stricu se je resnično bledlo, zaradi vročine so mu na spodnji ustnici zacveteli mehurčki, vrtinci, prebliski, izbruhi, znoj na koži, grehi brez konca in kraja, in ponavljalo se je eno samo ime: Nataša.

Značilni vonj jutra s prostranstvom modrine prihaja skozi na stežaj odprto okno. Ko svetloba strmoglavi z višine, vstopa v sloj gostejše atmosfere in to zmanjšuje kontraste z dnevnimi sencami, zaradi velike razpršitve svetlobnih žarkov, ki vse ovijejo v oblak odsevov in bleščanja. A celo komarji so se dobro namestili po vseh stenah, spuščajo se in mi prihajajo sesat kri. Dež je ponehal. Svetleča digitalna ura na radiu kaže šest in devet minut. Čez minuto bo zvonila budilka v očetovi sobi in hiša bo oživela. Ob glasbi postanem malodušen, spominja me na razsežnost popolnosti, iz katere sem bil izključen, izgnan. Jem slabo, spim še slabše, prebujam se kakor suha veja, oprezam za letnimi časi na nebu, čas teče in ne vem, kako ali zakaj, nekakšen nestvaren čas je, ki ne dovoli, da bi se na kaj osredotočil. Že pred enim mesecem sem začel zbirati in spravljati na kup svoje članke. Vse od takrat, ko sem Natašo od mestne knjižnice pospremil domov in sva se iskreno pogovorila. Že prej sem poskusil govoriti z njo, a pogovor je vsakokrat postal kot centrifuga, trajno se je gibal navzven, daleč od tistega, kar sva oba imela v mislih. Čutil sem, da moram biti tam, da moram priti tja, čutil sem, da sem blizu in da je zid, ki naju ločuje, tako krhek, da bi bil dovolj že pišč, da bi ga porušil.

"Našli so tvojo fotografijo med njenim perilom v kopalnici ..."

Tišina, ki je sledila, je kakor da podpirala blaznost odgovora: "Ja, saj vem."

“Od kdaj ...?”

“Pusti to ...”

Popravljala si je lase, ki so se na vratu rahlo napihnilo, z notranje strani je prste ene roke uporabila kakor zobe nekoliko večjega glavnika. “Pa kako imaš lahko rada tipa, kot je moj stric ... njegove avanture, ženske, ki so se mu vrgle v objem, njegovo zbiranje trofej ... kaj te ni strah, da ...”

“Čisto nič me ni strah in nihče na svetu se še ni odločil, koga je mogoče ljubiti in koga ne.”

Ob vsaki njeni besedi me je zbolelo v notranjosti, kakor bi pogoltnil stopljen svinec, ki so ga v starih časih dajali piti obsojencem. Tudi ona ni bila videti prav srečna.

“Pa študij?”

“Nič študija, poročila se bom.”

“Poroka? Kdaj?” sem nadaljeval.

“Saj je še čas,” je odgovorila, “potrben je čas.”

Prispela sva do njenih vhodnih vrat. Smešno sem jo pozdravil, se nerodno poklonil. Rekel sem ji, naj mi telefonira, da sva lahko še vedno prijatelja, tudi jaz ji bom kaj telefoniral ... če dovoli ...

Meseci in meseci črnkastih in zastrupljenih ur. Ure? Čas? Ni časa, ni ur in minut, ni dni, tednov, ni ur, ničesar ni. Po malem se človek privadi temu, da se odreka drugim. Nikoli nisem delal dolgoročnih načrtov, odprt sem za nepredvidljivo. Danes vem, da moram izpeljati tistih nekaj obveznosti, ki jih imam, toda ne vem, kaj bom počel jutri. Človeka, ki bi to vedel, bi sumničavo pogledal. Strašijo me ljudje, ki so v nekaj tako nedvoumno prepričani, kakor sem bil sam. Sredi zeleneče prerije, prašne ceste, morskega obzorja, ne pričakujem, da bom koga videl prihajati, ne pričakujem nobenega šifriranega znaka, nobene poti med zvezde. Realnost se kaže po koščkih, prek indicev, celo pokrajine so fragmenti celote, ki se izmika. Vsakič poskušam razumeti nekaj malega, kakor v počasnem razodetju. Z gotovostjo vem, da moram zdaj poskušati zbrati in povezati misli, kajti morda je duša v enosti. Še vedno mi to ne uspeva, čustva so vrhovna oblika transgresije, ker so tako radikalno neosnovana, ker se tako nepremagljivo upirajo zakonom ravnotežja. A kakor hitro mi uspe spet najti enost, bom skušal osmisliti dogodke zadnjega letnika šole, in bom na papir vrgel nekaj, kar bo vsaj od daleč spominjalo na zgodbo, in potem bom videl, če mi jo kdo objavi. Razen če že ni nastopila mutavost. Opazil sem, da povprečno pozabim pet besed na dan in zavoljo tega jecljam, med eno in drugo besedo se odpirajo vrzeli. To bo tekma med spominom in pozabo.

Slovar narečnih in manj znanih izrazov

- almeno* – (it.) vsaj
bakin – (nar.) razplodni bik
balun – (hrv. istr. nar.) trebušasta steklenica
bašta – (nar.) dovolj
benvenuti – (it.) dobrodošli
berješe – (nar.) hlače
bikar, bekor – (hrv. istr. nar.) mesar
bošk – (nar.) iz it. bosco, gozd
boškarin – istrska avtohtona pasma goveda
boton – (nar.) iz it. bottone, gumb
brustolà – tržaška prežganka, narejena iz koruznega zdroba in oljčnega olja
cavate, savate – (nar.) copate
cotoler – (ben. nar.) babjek, ženskar
dica – italijansko zapisan dalmatinski izraz za hrv. deca, otroci
drito – (ben. nar.) iz it. dritto, naravnost
fjoi – (ben. nar.) otroci
fliche – (ben. nar.) denar
fondaci – (ben. nar.) kavna usedlina
fošina – (ben. nar.) harpuna
kantat – (ben. nar.) iz it. cantare, peti
kanton – (ben. nar.) vogal
kaštel – premčna nadgradnja ladje ali čolna
kniker bokers, knickerbockers – pumparice
konfin – (ben. nar.) iz it. confine, meja
korba – (ben. nar.) rebro barke
kur, kurke – (istr. nar.) kot, kakor
lancun – (ben. nar.) iz it. lenzuolo, rjuha
lete – (istr. nar.) tukaj
lišjera – (ben. nar.) pralnica
luginiga – dolga in tanka svinjska klobasa, značilna za Veneto in Lombardijo
maestro – (ben. nar.) učitelj
magnaitaliani – (ben. nar.) preganjalec Italijanov
maj – (istr. nar.) iz it. mai, nikoli
miken – (istr. nar.) majhen
muša – (ben. nar.) oslica
nanka – (istr. nar.) iz it. neanche, niti, sploh
napocat – (istr. nar.) napokati se

nožele – (ben. nar.) lešniki
pajol – (ben. nar.) podnica pri barki
parlat – (ben. nar.) iz it. parlare, govoriti
paštafažoj – (istr. nar.) tipična enolončnica s testeninami in fižolom
paštakreme – (nar.) kremne rezine
patakun – (hrv. istr. nar.) bankovec velike vrednosti
pešekán – (ben. nar.) iz it. pescecane, morski pes
peškador – (istr. nar.) iz it. pescatore, ribič
pešte – (istr. nar.) iz it. peste, kuga
pijaže – (istr. nar.) iz it. piacere, ugajati
pole – (istr. nar.) potem
primotaio – sorta tržaškega radiča
pržon – (ben. nar.) iz it. prigione, zapor
pupolot – (ben. nar.) pajac, lutka
ramengo, hodi v ramengo – (ben. nar.) naj te hudič vzame
ranj – vrsta ribe
romaron – (ben. nar.) garderobna omara
ruge – (istr. nar.) rogovi
ščinka – (ben. nar.) frnikola
šempjat – (istr. nar.) narediti za neumnega
šentina – (ben. nar.) podladje
škarponi – (ben. nar.) veliki in močni čevlji, gozdarji
škatoleta – (ben. nar.) konzerva, škatlica
škifo – (ben. nar.) iz it. schifo, stud, gnus
škovace – (ben. nar.) smeti
špaber – (nar.) štedilnik
teća – (ben. nar.) kozica ali posoda za kuhanje
tokat – (ben. nar.) iz it. toccare, doleteti
tornat – (ben. nar.) iz it. tornare, vrniti se
žbrufador – (ben. nar.) zalivalka

Kazalo

Edizione slovena di “ <i>Racconti di Guerra</i> ” di Nelida Milani <i>Maurizio Tremul</i>	str. 4
Slovenska izdaja <i>Vojnih zgodb</i> Nelide Milani <i>Maurizio Tremul</i>	str. 5
Prefazione <i>Elis Deghenghi Olujić</i>	str. 8
Predgovor <i>Elis Deghenghi Olujić</i>	str. 9
Nerjaveči lonci	str. 22
Četnikov sin	str. 26
Preizkus s krvjo	str. 30
Agnus Dei	str. 38
Kotna soba	str. 59
Mimogrede	str. 64
Italijanska penzija	str. 89
Čudaški otroci	str. 93
Koze	str. 96
Prehod	str. 101
Ošterija pri Porečanki	str. 108
Tekma	str. 118
Slovar narečnih in manj znanih izrazov	str. 140



LEAD PARTNER

CILJNO ZAČASNO ZDRUŽENJE "JEZIK-LINGUA"
ASSOCIAZIONE TEMPORANEA DI SCOPO "JEZIK-LINGUA"

PARTNERS

ASSOCIAZIONE DEGLI APPARTENENTI ALLA COMUNITÀ NAZIONALE ITALIANA – UNIONE ITALIANA
DRUŠTVO PRIPADNIKOV ITALIJANSKE NARDONE SKUPNOSTI – ITALIJANSKA UNIJA

CENTRO ITALIANO DI PROMOZIONE, CULTURA, FORMAZIONE E SVILUPPO "CARLO COMBI"
PROMOCIJSKO, KULTURNO, IZOBRAŽEVALNO IN RAZVOJNO ITALJANSKO SREDIŠČE "CARLO COMBI"

CENTRO STUDI JACQUES MARITAIN
ŠTUDIJSKI CENTER JACQUES MARITAIN

COMUNITÀ AUTOGESTITA COSTIERA DELLA NAZIONALITÀ ITALIANA – CAN COSTIERA
OBALNA SAMOUPRAVNA SKUPNOST ITALIJANSKE NARODNOSTI – OSSIN

COMUNITÀ AUTOGESTITA DELLA NAZIONALITÀ ITALIANA DI CAPODISTRIA – CAN CAPODISTRIA
SAMOUPRAVNA SKUPNOST ITALIJANSKE NARODNOSTI KOPER – SSIN KOPER

CONSORZIO UNIVERSITARIO DEL FRIULI
UNIVERZITETNI KONZORCIJ FURLANIJE

OSREDNJA KNJIŽNICA SREČKA VILHARJA KOPER
BIBLIOTECA CENTRALE "SREČKO VILHAR" CAPODISTRIA

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI TRIESTE
DIPARTIMENTO DI LETTERATURE STRANIERE, COMPARATISTICA E STUDI CULTURALI
UNIVERZA V TRSTU
ODDELEK ZA TUJE KNJIŽEVNOSTI, PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN KULTURNE ŠTUDIJE

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI UDINE
CENTRO INTERNAZIONALE SUL PLURILINGUISMO
UNIVERZA V VIDMU
MEDNARODNI CENTER ZA VEČJEŽIČNOST

UNIVERSITÀ CA' FOSCARI VENEZIA
UNIVERZA CA' FOSCARI BENETKE

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA HUMANISTIČNE ŠTUDIJE
UNIVERSITÀ DEL LITORALE
FACOLTÀ DI STUDI UMANISTICI

Strateški projekt JEZIKLINGUA sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

Progetto strategico JEZIKLINGUA finanziato nell'ambito del Programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia–slovenia 2007–2013, dal Fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

